

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

На правах рукопису

БОДНАР ВІКТОР БОГДАНОВИЧ

УДК: 2(477.85) – 9"1944–1985"

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ
ОБ'ЄДНАНЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1944 – 1985 рр.)**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Балух Василь Олексійович

Чернівці – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП		2
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ		
1.1.	Стан наукової розробки проблеми	10
1.2.	Джерельна база	18
	Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ОБМЕЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАДИЦІЙНИХ ЦЕРКОВ: ЧИННИКИ І НАСЛІДКИ		
2.1.	Становище Руської Православної Церкви в Чернівецькій області впродовж другої половини 40-х–першої половини 60-х рр. ХХ ст.	27
2.2.	Діяльність органів радянської влади щодо зменшення впливу Руської Православної Церкви в період «застою»	60
2.3.	Маргіналізація неправославних традиційних конфесій	92
	Висновки до розділу 2	109
РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ПРОТЕСТАНСЬКИХ ЦЕРКОВ		
3.1.	Специфіка розбудови структур євангельських християн-баптистів	112
3.2.	Відстоювання християнами віри євангельської (п'ятидесятниками) та назарянами своєї релігійної ідентичності	135
3.3.	Опір політиці атеїзації громад адвентистів сьомого дня	141
3.4.	Підпільна діяльність свідків Єгови	162
	Висновки до розділу 3	169
ВИСНОВКИ		171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ		177
ДОДАТКИ		206

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У період незалежності України в нашій державі помітно активізувалося релігійне життя. Особливо це стосується регіонів, де в часи існування радянської влади, попри обмеження й переслідування, конфесії зуміли зберегти мережу своїх громад і релігійні традиції. До таких відноситься Чернівецька область, релігійне життя якої відзначалося в минулому й відзначається нині значними особливостями. Хоча серед інших областей України вона є найменшою за кількістю населення, однак за густотою релігійних громад посідає друге місце після Закарпатської. Її релігійне життя відзначається і великим різноманіттям, що обумовлено як особливостями національного складу населення краю, так і різними традиціями, які вкорінилися тут. Незважаючи на складність релігійного життя в регіоні, Чернівецька область, на відміну від деяких інших, не стала місцем, де б відбувались жорсткі конфронтації на релігійному ґрунті. У цьому плані її досвід міг би бути вартісним для інших регіонів України.

Для адекватного осмислення релігійних процесів у сучасній Чернівецькій області, а також для їхнього прогнозування необхідний аналіз конфесійного життя краю в минулому, зокрема за радянської влади. Саме тоді в області відбулися помітні релігійні трансформації, результати яких дають про себе знати до сьогоднішнього дня.

Дослідницький інтерес до обраної проблеми обумовлюється можливістю опрацювання архівних джерел, що стали доступними для дослідників лише за років незалежності України. Саме вони уможливають докладне вивчення реальних механізмів атеїстичного експерименту в Чернівецькій області за часів існування тут радянської влади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Суспільно-культурні та етнорелігійні

фактори у контексті євроінтеграційних процесів: світлоглядно-ціннісні та практичні виміри» (номер державної реєстрації 0115U001037).

Мета і завдання роботи визначені з урахуванням особливостей наукової проблеми, актуальності обраної теми і стану її вивчення. Метою дисертації є з'ясування особливостей функціонування релігійних організацій Чернівецької області в умовах радянського режиму впродовж 1944–1985 рр.

Досягнення окресленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких **завдань**:

- з'ясувати особливості релігійного життя в Чернівецькій області за часів радянської влади, обумовлені географічним положенням краю, його соціальним та національним складом, історичними й релігійно-культурними традиціями;

- визначити чинники, з допомогою яких органи радянської влади намагалися обмежити вплив Руської Православної Церкви в області;

- показати протидію, яку чинили православні, виступаючи проти закриття храмів, руйнування хрестів, каплиць, спроб влади маргіналізувати православну обрядовість;

- простежити процес ліквідації традиційних неправославних конфесій в області (Української Греко-Католицької, Римо-Католицької церков, іудаїзму та старообрядництва);

- показати обмеження діяльності представниками влади легалізованих протестантських конфесій (євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської (п'ятидесятників), назарян та адвентистів сьомого дня);

- проаналізувати підпільну діяльність свідків Єгови;

- простежити протидію, яку чинили протестанти політиці атеїзації, здійснюваної органами радянської влади.

Об'єктом дослідження є релігійні об'єднання Чернівецької області.

Предметом вивчення – особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області впродовж 1944–1985 рр.

Релігійні об'єднання, які розглядаються в дисертації, автор поділяє на традиційні й нетрадиційні. До традиційних відносяться ті, які існували на

теренах Буковини за часів Австро-Угорщини. Це – православ'я, в межах якого діяли специфічна течія осташів, старообрядництво, окремо римо-католицизм, греко-католицизм, іудаїзм.

До нетрадиційних конфесій у роботі віднесені протестантські течії, які з'явилися на теренах Буковини в період перебування у складі Румунії. Це – євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської (п'ятидесятники), адвентисти сьомого дня, свідки Єгови й назаряни. Окрім того, в середовищі євангельських християн-баптистів і адвентистів сьомого дня існували опозиційні групи, що з'явилися за часів радянської влади. Це – баптисти-«розкольники» й адвентисти-«реформісти», котрі фактично діяли як окремі конфесії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1944 по 1985 рр. Нижня межа обумовлена відновленням навесні 1944 р. радянської влади на території Чернівецької області. У цей час почався цілеспрямований наступ на релігійні організації – ліквідація Української Греко-Католицької Церкви, маргіналізація, а потім нищення традиційних неправославних конфесій (католицизму, іудаїзму та старообрядництва), переслідування протестантів. Із часом дійшла черга до Руської Православної Церкви, діяльність якої була помітно обмежена в 50-60-х рр. Верхня межа, 1985 р., обумовлена тим, що в той час переслідування релігійних організацій у краї почало спадати у зв'язку зі змінами, які тоді отримали назву «перебудова».

Для того, щоб з'ясувати специфіку функціонування конфесій на території Чернівецької області, дисертант змушений був подеколи виходити за хронологічні межі дослідження, зокрема звертатися до часів «перебудови», а також подій, які відбувалися під час Другої світової війни, періоду окупації Буковини Румунією в міжвоєнний період і навіть до часів Першої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють визначену сучасним адміністративним устроєм Чернівецьку область з її територіальним поділом на одинадцять районів (правда, впродовж 1944–1985 рр. кількість

адміністративних районів та їхні межі змінювалися). Ця територія має історичну назву Буковини, яка вживається в дослідженні у відповідних контекстах.

Методи дослідження. Вибір методів дисертаційної роботи зумовлений методологією соціально-гуманітарного наукового пізнання. Передусім використовувався концептуальний аналіз архівних документів і теоретичних напрацювань, розроблений в історичній науці та релігієзнавчих студіях. Важливими в означеній сфері є праці українських учених – релігієзнавців, істориків, філософів, культурологів, політологів. Серед них варто відзначити студії В. Балуха, Е. Бистрицької, Б. Боцюрківа, В. Докаша, В. Єленського, А. Колодного, В. Пащенко, О. Сагана, Н. Стоколос, Я. Стоцького, Л. Филипович, які присвячені питанням становища релігійних організацій у соціумі, головним напрямом їхньої діяльності, а також державно-релігійним відносинам.

Методи дослідження, які використовувалися в дисертації, потребували поєднання феноменологічного й історико-порівняльного підходів. На етапі пошуку архівних матеріалів застосовувалися методи евристики, аналізу й синтезу, описовий, порівняльний, класифікації й критики джерел. Метод систематизації використовувався при дослідженні особливостей політики радянської влади щодо релігійних організацій, які діяли на теренах Чернівецької області.

При цьому дисертант у своїй роботі керувався такими загальнонауковими принципами пізнання як принципи об'єктивності, конкретності, історизму, позаконфесійності й світоглядного плюралізму.

Наукову новизну отриманих результатів визначають вибір і розробка теми дисертації, яка є першим комплексним історико-релігієзнавчим дослідженням специфіки функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області за часів радянської влади у 1944–1985 рр. Отримані основні результати, які визначають наукову новизну дисертаційної роботи, полягають у наступному.

Уперше:

- з'ясовано специфіку діяльності органів радянської влади в Чернівецькій області щодо обмеження функціонування конфесій, яка обумовлювалася чинниками географічного положення (прикордонне становище області), соціальними (переважно аграрний характер краю), історичними (відносно пізніє входження області до складу СРСР), етно-конфесійними (існування в краї різних національних груп зі своїми релігійними традиціями);

- доведено, що в радянський період на теренах Чернівецької області не припинялася боротьба віруючих проти політики атеїзації. Це знаходило вияв у різних формах – колективних зверненнях до органів влади, протестах проти ліквідації храмів, хрестів і каплиць, у захопленні віруючими недіючих храмових споруд, закликах до створення автокефальних православних і римо-католицьких структур у області, в нелегальній діяльності прихильників греко-католицизму, свідків Єгови, баптистів-«розкольників» і адвентистів-«реформістів»;

- встановлено, що органи влади, попри дії щодо обмеження діяльності Руської Православної Церкви, використовували цю конфесію для боротьби з іншими релігійними організаціями, зокрема Українською Греко-Католицькою Церквою й протестантськими громадами.

Уточнено:

- думку, що діяльність Руської Православної Церкви в Чернівецькій області за часів радянської влади мала свою специфіку, оскільки віруючі цієї конфесії намагалися зберігати традиції, що існували тут за часів Австро-Угорщини й Румунії, зокрема, на відміну від інших регіонів УРСР і СРСР, православні богослужіння велися трьома мовами – церковнослов'янською, румунською й молдавською;

- тезу про конфесійну різноманітність Чернівецької області, де, окрім поширених на українських землях релігійних структур – Руської Православної, Української Греко-Католицької, Римо-Католицької церков, іудеїв, євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської

(п'ятидесятників), адвентистів сьомого дня, свідків Єгови, діяли «екзотичні» конфесії – російські старообрядці й назаряни, а в середовищі Руської Православної Церкви існувала специфічна течія осташів.

Отримали подальший розвиток:

- твердження, що в Чернівецькій області, як і загалом у Радянському Союзі, здійснювалося тотальне витіснення релігії з усіх сфер суспільного життя. Основні удари по релігійних організаціях області були здійснені в перші післявоєнні роки, коли була ліквідована Українська Греко-Католицька Церква й значно скоротилася кількість римо-католицьких храмів, а також на початку 1960-х рр., коли були маргіналізовані традиційні для області неправославні конфесії та різко зменшилась кількість громад Руської Православної Церкви;

- тезу про системне переслідування в області протестантських конфесій, яке, насправді, не дало бажаного ефекту для радянської влади; в умовах «наступу на релігію», зокрема нищення традиційних конфесій, протестанти не тільки зуміли знайти для себе соціальну нішу, а й намагалися розбудувати свої структури;

- висновок про те, що атеїстична робота, яка реалізовувалася в області, часто відзначалася забюрократизованістю, формалізмом, адмініструванням і агресивною риторикою; загалом вона виявлялася неефективною, такою, що призводила до її несприйняття в суспільстві, передусім у середовищі селян, котрі становили більшу частину населення краю;

- тезу, що тиск органів радянської влади на протестантські конфесії, передусім євангельських християн-баптистів та адвентистів сьомого дня, призвів до появи в їхньому середовищі опозиційних структур баптистів-«розкольників» та адвентистів-«реформістів».

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у тому, що в дисертації висвітлено комплекс релігієзнавчих проблем, які допоможуть конкретизувати наукове вивчення специфіки функціонування релігійних організацій Чернівецької області за часів радянської влади в 1944–1985 рр. Теоретичні й фактологічні матеріали дослідження є актуальними і для сучасної

України, оскільки дають приріст нових знань, що можуть прислужитися для українського релігієзнавства. Представлена в дисертації інформація може бути корисною й для порівняльного аналізу проблем, які стосуються сучасного релігійного життя в Україні.

Практичне значення основних положень і висновків роботи полягає в тому, що вони можуть бути використані при викладанні курсів релігієзнавства, історії України, культурології, етнології, а також спецкурсів релігієзнавчої, історичної та культурологічної проблематики у вищих навчальних закладах. Окремі положення дисертаційного дослідження є актуальними при вирішенні міжконфесійних, етноконфесійних і міжнаціональних проблем державними органами й релігійними організаціями.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено у восьми наукових публікаціях. Більшість положень дисертації були викладені на спільній конференції кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича і Чернівецького обласного Управління Служби безпеки України з проблем розсекречення матеріалів про репресованих священників «Розсекречені справи. Каральна система та релігія на Буковині» (Чернівці, 19 листопада 2011 р.), міжнародних науково-практичних конференціях: «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (Чернівці, 23-24 квітня 2015 р.), «Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст» (Чернівці, 8-9 травня 2015 р.), на регіональній конференції «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького)» (Тернопіль, 24-25 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 8 публікаціях, з яких 4 надруковано в наукових фахових виданнях України й 1-а в зарубіжному науковому виданні.

Структура дисертації обумовлена поставленою метою та завданнями й містить три розділи, дев'ять підрозділів, висновки, додатки та список

використаних джерел (300 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, із них основного тексту 176 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Питання специфіки функціонування релігійних організацій на теренах Чернівецької області в умовах радянської влади все ще залишається маловивченим. На це є низка суб'єктивних і об'єктивних причин.

У радянський період не було комплексних досліджень з історії релігійних організацій на українських землях. Публікації, що стосувалися цих питань, як правило, мали заідеологізований характер. У них радянські дослідники наголошували на експлуататорській ролі Православної і Католицької церков та «протестантських сект», вели мову про їхню «реакційна суть» у дореволюційний період та «громадянську війну», коли більшовицька Росія та держави-сусіди здійснювали завоювання України. Правда, в роки Другої світової війни з боку радянської влади дещо змістилися акценти у бік лібералізації ставлення влади до релігійних організацій, хоча згодом, у період хрущовської «відлиги», антирелігійна боротьба розгорілася з новою силою.

Історіографію з проблематики можна поділити на декілька складових. Це праці радянського періоду щодо політики влади відносно конфесій, роботи, які стосуються безпосередньо теми дослідження, в тому числі і статті, опубліковані в період української незалежності, в яких розглядаються релігійні проблеми регіону. В окрему групу виділяємо видання зарубіжних авторів та дослідження методологічного і теоретичного спрямування.

У 1944–1985 рр. в Україні здійснювалася атеїстична пропаганда, яка супроводжувалася написанням тенденційних книг та статей, в яких здійснювалася критика релігії як «прислужниці» капіталізму. Так, у книзі уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдова «Релігія і церква у радянському суспільстві» фактично пропонувалася програма обмеження діяльності релігійних організацій [248]. Виконуючи замовлення партії, було видано праці В. Беляєва [187], С. Беца [189], М. Болдижара [194],

С. Возняка [213], Я. Галана [217], С. Даниленка [223], К. Дмитрука [227], В. Добричева [228], В. Клімова [245], Я. Ковальського [246], А. Онищенко [267], Д. Похилевича [273], І. Тельмана [284], в яких очорнювалася історія релігійних організацій в Україні. Про це, зокрема, свідчать назви цих видань: «Я звинувачую», «Союз хреста і долара», «Уніатство на службі антикомунізму», «Дорогою ганьби і зради» тощо. До таких праць варто віднести видання В. Лешана «Лици християнського сектантства» [249], в якій автор стверджував, що боротьба з протестантським «сектантством» у Чернівецькій області входила у програму «контрпропагандистської боротьби з імперіалістичними провокаціями». Цей чернівецький автор, будучи партійним функціонером, писав, що «сектантські ідеологи намагаються призвичаїтися до нових умов, замаскувати реакційний характер своїх доктрин...» Тому «у зв'язку з цим зростає потреба досліджувати нові тенденції в еволюції кількісних і якісних характеристик релігійного сектантства» [249, с. 4]. Подібні за змістом статті цього автора часто публікувалися в періодичних виданнях.

Відділ пропаганди Чернівецького обкому КПУ видавав для ідеологічного активу серію книг під назвою «В боротьбі з буржуазною ідеологією», де приділялося чимало уваги релігійним питанням. Райкоми партії випускали буклети із серії «досвіду роботи» пропагандистів школи «Основи наукового атеїзму». До цієї категорії пропагандистської літератури належала також книга «Буковинські віночки» про т. зв. нові радянські обряди і звичаї, які чиновники зобов'язані були впроваджувати у «соціалістичній Буковині». У популярній формі автори розповідали, як треба впроваджувати радянські свята праці, народження, проведення похоронів, справляти новосілля, весілля тощо. Книга була відповідно ілюстрована і рекомендувалася культпрацівникам клубних установ. Здійснювалися також спеціальні серійні видання: «Свята колгоспної України», «Свята праці і достатку», «Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика» та інші, перелік яких можна знайти у виданні «Нові часи – нові звичаї» [163]. Ці праці видавалися багатотисячними тиражами для комплектування державних бібліотек, підготовки пропагандистів, оформлення

полиць кабінетів політичної освіти підприємств, установ, «червоних кутків», атеїстичних кімнат і музеїв.

У період «перебудови» й розпаду СРСР з'явилися праці В. Алексеєва [177], Ю. Бабінова [178], А. Барменкова [186], М. Краснікова [247] та інших авторів про історію боротьби радянської влади з релігією в СРСР, державно-церковні відносини в Радянському Союзі, свободу совісті, розвиток православ'я у 90-х роках ХХ ст. Автори цих видань ще не могли позбутися ідеологічних штампів. Попри певну тенденційність цих робіт, у них зустрічалося чимало нових матеріалів, в т. ч. і про діяльність релігійних організацій на теренах Чернівецької області.

Щодо наукових досліджень періоду української незалежності, то вагомий внесок у розгляд історії Православної Церкви в Україні зробили В. Войналович [215] і В. Пащенко [269, 270]. В. Пащенко видав декілька ґрунтовних монографій про стан і функціонування Православної Церкви в Україні з 20 – 30-х рр. ХХ ст. до сучасного етапу. Завдячуючи йому, до наукового обігу введено великий масив архівних джерел з історії Церкви в Україні. Однак у цих роботах матеріали про діяльність православних у Чернівецькій області розглянуті фрагментарно.

Базовими роботами щодо висвітлення питань розвитку православ'я, католицизму, протестантизму на українських землях варто вважати «Історію релігії в Україні» в 10-и томах за редакцією А. Колодного (томи 3, 4, 5, 6) [239-242]. Щоправда, матеріалів, які б висвітлювали діяльність релігійних організацій у Чернівецькій області в часи радянської влади, подано вкрай мало.

Низка сучасних українських науковців розглянули питання діяльності релігійних організацій на українських землях у радянський період, їхні відносини із радянською владою. Це роботи В. Єленського [230-232], С. Здіорука [236], О. Сагана [275] та інших. Так, В. Єленський у працях «Державно-церковні відносини на Україні (1917–1991)» [230], «Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств» [231] розглядає впровадження релігійної

політики радянської влади, маргіналізацію церковної інфраструктури, конфлікт між новими і старими церковними ідентичностями. Згідно з його концепцією, там, де Церква відігравала певну роль у суспільстві, виштовхнути її з соціальної дійсності було важко.

У працях С. Здіорука особливу увагу зосереджено на проблемі стратегічного вибору для України: формуванні демократичного суспільно-державного й релігійно-церковного устрою, а також моделях державно-церковних відносин, які відповідають властивому для українців уявленню про взаємодію громадян і світської та духовної влади, системі ціннісних орієнтацій української нації та особливій ролі в цьому виборі невід'ємного елемента громадянського суспільства – релігійних організацій.

Проблематика історії Православної Церкви висвітлена й у працях О. Сагана. У них автор значну увагу приділяє виявленню тих функціональних чинників, які обумовлюють інституційний розвиток (трансформацію) православ'я в просторово-часовому вимірі й дозволяють прогнозувати напрямки його можливих подальших змін та становлення.

Важливими є дослідження О. Бажана, в яких розглядається розвиток релігійного життя в Україні в умовах сталінізму, місіонерська діяльність релігійних організацій у молодіжному середовищі УРСР в середині 1950-х років, боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні у другій половині 1950-х–1980-х рр. [179-181]. У цих роботах досить об'єктивно висвітлюється релігійне становище в Україні та дії Компартії щодо атеїзації населення.

У монографіях Н. Стоколос «Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)» [281] та Я. Стоцького «Держава і релігія в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1953 рр.» [282] розглядається становище релігійних організацій у часи сталінізму в Україні, зокрема в її західній частині, де завершувалася боротьба із залишками визвольних сил ОУН, УПА. Однак вищеназвані монографії лише побіжно торкаються конфесійних проблем на Буковині.

Частина сучасних українських науковців досліджувала роль римо-католицизму в розвитку державно-церковних зв'язків в СРСР (1920–1960-і рр.). У зв'язку з цим вартими уваги є дослідження Е. Бистрицької про еволюцію політики радянської влади щодо Римо-Католицької і Греко-Католицької церков у 1939–1948 рр. [190] та східну політику Ватикану в контексті відносин Святого престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.) [191]. Автор розглядає становище Римо-Католицької Церкви на території України у післявоєнний період, підводить до думки про намагання СРСР налагодити взаємозв'язки з Ватиканом, щоб мати можливість впливати на Римо-Католицьку Церкву в Україні. Політику Ватикану й СРСР у 1917–1968 рр. аналізує і П. Вишковський. У його роботах йдеться про переслідування католиків у добу СРСР та висвітлюються православно-католицьких відносини [209; 210]. Враховуючи, що у Чернівецькій області існували осередки католицизму, висновки цих науковців є цінними для дослідження стану Римо-Католицької й Української Греко-Католицької церков на Буковині.

Чимало науковців вивчали питання історії п'ятидесятництва в Україні. У книзі В. Босчка «Нескорена церква» [193] подано реальні факти про становлення й діяльність християн віри євангельської (п'ятидесятників) в окремих областях України. Ю. Вільховий дослідив державну політику СРСР щодо протестантських конфесій України у 40–50-х роках ХХ ст. (євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників та ін.) [212]. І. Данілова [224; 225; 226], І. Саламаха [277] проаналізували функціонування в Україні п'ятидесятницьких громад в умовах лібералізації радянської влади в часи «перебудови».

Історію релігії на українських землях досліджували і вчені української діаспори. Однак у їх наукових розвідках відчувався брак архівних матеріалів. Серед діаспорних науковців відомі імена І. Власовського [211], В. Липинського [250], митрополита Іларіона (І. Огієнко) [259] та інших. Згадані автори належали до різних конфесій і відстоювали свої релігійні переконання. Наприклад, митрополит Іларіон (І. Огієнко) критикував католицькі видання, називаючи їх неправдивими. З представників української діаспори варто

згадати ще двох буковинців, які належали до Української Автокефальної Православної Церкви – протопресвітера Сильвестра Богатирця у Великій Британії та єпископа Ореста (Іванюка), релігійна діяльність якого поширювалася на Австрію, Бельгію, Німеччину та Францію. Згадані церковні діячі є авторами книги «Нарис історії української автокефальної церкви у Великій Британії 1947–1987 рр.» [263].

Серед дослідників діаспори слід виокремити Б. Боцюрківа, який описав діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі [200]. На Буковині греко-католиків було порівняно небагато. Проте частина з них після насильної ліквідації Української Греко-Католицької Церкви змушена була діяти нелегально. Цього питання частково торкається згадуваний дослідник [200].

Деякі матеріали про Православну Церкву на Буковині є в роботі І. Власовського «Нарис історії української православної церкви» у чотирьох книгах [211]. Однак розглядуваного нами періоду автор не торкається.

Питання становища віруючих в СРСР розглядалися західними авторами. Як правило, їхні дослідження базувалися на аналізі радянських офіційних джерел, які неможливо було закрити від західних аналітиків, та матеріалах конфесійного самвидаву. Однією з перших зарубіжних праць на цю тему можна вважати монографію М. Спінки «Церква в Радянській Росії» [300]. У ній автор на доступному фактичному матеріалі аналізує взаємини і співпрацю православного кліру з державним керівництвом СРСР. В. Коларз у книзі «Релігія у Радянському Союзі» [298] значно глибше за попереднього автора висвітлив інституційні зміни, які відбулися в СРСР і в Руській Православній Церкві у 1943 р., зокрема детально зупинився на долі Української Автокефальної Православної та Української Греко-Католицької церков. Дослідники М. Хейвард і В. Глетчер у 1959 р. видали книгу «Релігія та Радянський Союз: дилема влади» [297], в якій проаналізували сталінську політику щодо релігійних організацій.

Відомий своїми дослідженнями голодомору в Україні Р. Конквест у 1968 р. видав працю «Релігія в СРСР» [296], де на фактичному матеріалі

розкрив історію ставлення більшовицької влади до релігії від періоду жовтневого перевороту до смерті Сталіна (1917–1953 рр.). Історик досліджував не лише стан Руської Православної Церкви в СРСР, а й протестантських конфесій.

Цікавий погляд на розвиток державно-церковних відносин висловив у книзі «Релігія в Союзі: соціалістичні студії» К. Лейн 1978 р. [299]. Автор на основі соціологічних досліджень робить висновки, що релігійним організаціям в СРСР доведеться пристосовуватися до радянської дійсності. І справді, конфесії, щоб вижити, в більшій чи меншій мірі пристосовувалися до радянських реалій.

В умовах розвалу СРСР 1992 р. з'явилася праця італійського дослідника А. Тамборри «Католицька церква та російське православ'я. Два століття протистояння і діалогу» [283]. Автор, аналізуючи офіційні документи, окреслює роль політиків і релігійних діячів у складних двосторонніх відносинах Католицької і Православної церков.

Окреме місце в зарубіжній історіографії займає праця східнонімецького дослідника Е. Вінтера «Політика Ватикану щодо СРСР (1917–1968 рр.)», яка з'явилася у Москві в 1977 р. [207]. У книзі ґрунтовно висвітлено відносини Ватикану та СРСР. Імовірно, це видання було замовлено працівниками ідеологічного апарату СРСР. Опрацювавши великий масив джерел, автор показує боротьбу римських пап з комуністичною ідеологією.

Загалом праці зарубіжних авторів дають можливість простежити тенденції релігійного життя в СРСР. Але вони, як правило, не зачіпають питань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій на теренах Чернівецької області.

Останнім часом з'явилися роботи, які розглядають певні аспекти релігійного життя на території Чернівецької області в радянський період. Зокрема, до таких належить монографія кандидата історичних наук, науковця Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича С. Яремчука «Православна Церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини)» [295]. Автор розглядає державно-церковні взаємозв'язки на теренах

Чернівеччини і дає оцінку багатьом подіям і явищам, які відбулися у релігійному житті Чернівецької області в радянський період. Книга написана на багатій основі досліджених архівних матеріалів. Автор намагався відтворити об'єктивну картину функціонування Руської Православної Церкви в умовах комуністичного режиму [295, с. 10]. Щоправда, у монографії бракує вивчення питання про участь Руської Православної Церкви у боротьбі з протестантами, католиками й греко-католиками на Буковині.

Є роботи, в яких висвітлювалися окремі чинники етноконфесійних взаємозв'язків у Чернівецькій області. Це, зокрема, книга І. Чеховського «Чернівці – місто зустрічі культур і релігій», у якій автор розповідає про конфесії, які існували й існують у Чернівцях [291]. Інша праця цього автора «Чернівці – ковчег під вітрилами толерантності» – це студії, в яких розглядається багатокультурний і поліконфесійний феномен Чернівців [290].

Останнім часом з'явилася низка видань з історії протестантських конфесій у радянський період, у яких розглядається їхня діяльність на території Чернівецької області. Зокрема, у книзі М. Жукалюка «Крізь бурі, шторми, лихоліття» описується переслідування представників зазначених конфесій [234]. Його перу належить також «Історія Церкви християн Адвентистів сьомого дня в Україні», де він розповідає про зародження адвентизму в Україні, розвиток його вчення тощо [233; 234]. Варта уваги книга Д. Чернописького «Життя віруючих на Буковині (1914–1994)» [289], в якій подано нарис з історії братства євангельських християн-баптистів на Чернівеччині. Правда, вказані роботи з історії протестантських течій відзначаються конфесійною заангажованістю.

При написанні роботи дисертантом використовувалися праці О. Васильєвої [205], І. Данілова [226], М. Мицель [260], М. Одинцова [264; 265], які досліджують проблеми свободи совісті в СРСР, діяльність Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР; В. Войналовича [214] і Ю. Зуєва [237], котрі розглядали в політологічному аспекті партійно-державну

політику щодо релігійних інституцій в Україні за радянської доби; дослідження Я. Верменича [206] з проблем історичної регіоналістики в Україні.

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що в українському релігієзнавстві відсутні дослідження, в яких би комплексно розглядалося питання функціонування на теренах Чернівецької області як традиційних, так і нетрадиційних конфесій у радянський період з 1944 по 1985 рр. Немає й наукових розвідок, де б висвітлювалися особливості їхньої діяльності в порівнянні в іншими регіонами України.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження переважно сформована на основі архівних матеріалів, більшість з яких вперше вводяться до наукового обігу. Це, зокрема, документи обласних органів влади – протоколи засідань бюро обкому КПУ, секретаріату обкому, звіти контролюючих органів, скарги, заяви, доповідні записки, характеристики конфесій, священників, пресвітерів, абітурієнтів духовних закладів, різні статистичні дані щодо проведених радянських свят (т. зв. «імя'наречень», вінчань, похоронів) тощо.

Джерелами дослідження є видання різних конфесій, спогади релігійних діячів, щоденники безпосередніх учасників подій, листування віруючих та владних чиновників.

Документи партійних та радянських органів висвітлюють політику влади щодо Руської Православної Церкви в Чернівецькій області, порівняно нечисленних традиційних конфесій (Української Греко-Католицької Церкви, Римо-Католицької Церкви, іудаїзму, старообрядництва), протестантських конфесій тощо. Вони дають можливість простежити ступінь втручання радянської влади в справи релігійних організацій, окреслити механізми репресивної політики владних органів, процес ліквідації релігійних громад у краї, координацію політики партії у цьому руслі.

Серед архівів, які мають основний комплекс документів з названої дисертаційної проблематики, потрібно виділити Центральний державний архів

вищих органів влади та управління України (ЦДАОВУ), Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ) та Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Однак варто зауважити, що при вивченні вказаних справ необхідно критично ставитись до наявної у них інформації, яка не завжди відповідала дійсності, а іноді видавала бажане за дійсне.

Важливі для дослідника факти містяться в матеріалах ЦДАВОУ фонду Р-4648 «Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд) 1943–1994 рр.». Зокрема, в описах 1-2 [1-12] є статистична інформація про монастирі та церкви, списки і характеристики на ченців та духовенство, доповідні записки уповноваженого Ради у справах Руської Православної Церкви й уповноваженого Ради у справах релігійних культів. Уповноважені були представниками двох окремих органів – Ради у справах Руської Православної Церкви (створена в 1943 р.) і Ради у справах релігійних культів (виникла в 1944 р.), яка здійснювала нагляд за іншими релігійними об'єднаннями. У 1966 р., в результаті злиття цих структур, створено Раду в справах релігій, що діяла в СРСР при Раді Міністрів СРСР. Її завданнями були реалізація радянського законодавства про релігію і церкву та нагляд за конфесіями. Уповноважені Ради контролювали практично всю діяльність релігійних об'єднань. У документах Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР є інформація про релігійну ситуацію, процеси і явища в різних релігійних об'єднаннях області за 1944–1965 рр. Зокрема, матеріали про євангельських християн-баптистів області і п'ятидесятників, що свідчить про зростання зацікавленості їхньою діяльністю з боку державних органів. Там же зберігається справа зі списками закритих костелів і зареєстрованих в Україні синагог. В описах 3-4 цього ж фонду є справи [13-27], в яких переважно містяться інформаційні звіти щодо діяльності релігійних організацій. Запровадження звітної системи (місяць, квартал, півріччя, рік) було викликано потребою уніфікації та узагальнення потоку інформацій, проте на практиці це призвело до збільшення документообігу і посилило формалізм в діяльності центральних органів влади

СРСР та УРСР. Згодом Київ скоротив номенклатуру питань, з яких треба було звітувати областям, і дозволив включати їх у доповіді в системі загального інформування.

Значно багатшою виглядає інформація з ЦДАГОУ. В 11 раніше засекречених справах фонду 1 під назвою «Особливий сектор» ЦК КП(б)У» [28-38] зберігаються матеріали про віросповідання, якими цікавилися партійні чиновники ЦК, списки церков і молитовних будинків, матеріали антирелігійної пропаганди. Часто ці справи містять однотипну інформацію на невеликій кількості сторінок. Лише в одній з них, № 2741 «Особливого сектору», зібрано понад 449 аркушів різнопланової інформації на атеїстичну тематику [38]. Однак подані відомості не завжди відповідали дійсності і залежали від правдивості матеріалів з місць.

Найбільший масив фактів зібрано дисертантом в ДАЧО [39-160]. Так, у фонді 1 опису 2 «Чернівецький обласний комітет Комуністичної партії України» міститься 13 справ, які висвітлюють матеріали контролю обкому партії за виконанням атеїстичної політики партії на місцях [39-46]. Серед документів кварталні звіти уповноважених Ради у справах Руської Православної Церкви та Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області 40–50-х років, які періодично надсилалися до відділу пропаганди і агітації обкому партії, інформація партійних органів про виконання різних постанов ЦК КПРС щодо антирелігійної пропаганди серед учнів і студентської молоді, матеріали секретаріату обкому партії з атеїстичних питань. Секретаріат обкому партії був допоміжною установою та займався розглядом чергових питань, які не встигало обговорити бюро обкому. Як правило, матеріали на засідання партбюро працівниками апарату подавалися «відшліфовані» і в них годі знайти факти, що віддзеркалювали б реальний стан справ у селах та районах області.

У ДАЧО зберігаються два найбільші фонди Р-621 [47-55] і Р-623 [55-160] з питань роботи уповноваженого Ради у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області, які комплектувалися

працівниками апарату упродовж сорока років діяльності радянської влади. Серед документів фонду Р-621 є статистичні матеріали про діючі церкви, відкриття храмів. Але таких матеріалів надзвичайно мало, адже церкви на місцях майже не відкривалися, а, радше, навпаки. Характерними є скарги священників у зв'язку з необґрунтованим накладенням на них податків, штрафів, короткотермінових арештів та ув'язнень. Ці та інші матеріали стосуються діяльності влади у 1944–1955 рр.

Фонд Р-623 у декілька разів більший за попередній і охоплює значно більшу кількість справ [55-160]. Частина з них стосується статистичних даних про діючі церкви, молитовні будинки, духовенство і духовні навчальні заклади, листування з райвиконкомами щодо релігійних культів і обрядів. Чимало документальних матеріалів стосуються скарг віруючих на закриття молитовних будинків протестантських громад краю, довідки, акти, рішення з цих та інших питань. Закриття церков і молитовних будинків у Чернівецькій області спричинило великий потік скарг віруючих, які й зберігаються зараз у ДАЧО.

Вартими уваги є документи з вивчення взаємодії уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області та обласного управління Міністерства державної безпеки, матеріали про діяльність іудейських і протестантських громад. Збереглася інформація про старообрядців Білокриницької згоди, а також звіти про діяльність церков у 1960 р. – у період найбільших гонінь радянської влади на релігію. Викликають зацікавлення матеріали комісії щодо організації контролю за діяльністю духовенства і релігійних громад та реєстраційні справи на закриття церков у 1962 р., заяви духовенства і віруючих з цього приводу.

Важливою джерельною базою з вивчення матеріалів про утиски Руської Православної Церкви є документи про діяльність духовенства, інформаційні довідки щодо виконання Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про факти порушення соціалістичної законності про культу відносно віруючих», доповідні записки про походження секти осташів, ювілейна доповідь з нагоди 100-ї

річниці братства євангельських християн-баптистів; про розколи, які відбулися в середовищі адвентистів і баптистів тощо.

Низка справ торкається висвітлення заходів уповноваженого Ради у справах релігій по Чернівецькій області щодо утворення релігійних громад і виконавчих органів церков, заходів, спрямованих на виконання постанови ЦК КПРС від 16 липня 1971 р. «Про посилення атеїстичного виховання населення на 1971 і 1972 рр.».

Важливими документами, що висвітлюють діяльність релігійних об'єднань Чернівецької області, є матеріали протоколів, інформація про зняття з реєстрації римо-католицьких, українських греко-католицьких, православних, протестантських громад, матеріали про т. зв. «освоєння церков під народногосподарські цілі». Ідеться про справи щодо знищення храмів у селах Горошівці, Кулівці Заставнівського району, Гаврилівці (див. додаток Н) Кіцманського району, Бурдюг, Мошанець Кельменецького району, Нові Драчинці (див. додаток М) Кіцманського району, Ожеве, Вітрянка, Кормань Сокирянського району, Ясени, Новий Зруб Сторожинецького району, Волока Вижницького району, Карапчів, Просіка, Петричанка, Тарашани Глибоцького району та багатьох інших, які віддзеркалюють радянську атеїстичну політику у середині 80-х років ХХ ст. [132; 137-140; 143-145; 153; 154; 157].

Вартими уваги для дослідження становища Української Греко-Католицької і Римо-Католицької церкви у Чернівецькій області є матеріали «Огляду зарубіжних засобів масової пропаганди з питань католицької церкви і залишків уніатства в СРСР», в яких висвітлюється діяльність кардинала Йосифа Сліпого за кордоном, спроба відновити Українську Греко-Католицьку Церкву в Україні та зарубіжжі, висловлювання на цю тему Папи Римського Івана-Павла II і політичних діячів США. Вищезгадану інформацію завершують матеріали роботи апарату уповноваженого Ради у справах релігій Чернівецької області з іноземними туристами та духовенством з метою протидії т. зв. «зарубіжній релігійній пропаганді», а також перевірка результатів контролю діяльності

громад адвентистів сьомого дня і адвентистів-«реформістів», які, між іншим, оцінено на «незадовільно» [159].

Важливим джерелом інформації є також конфесійні видання. Так, у «Журналі Московської патріархії» друкувалися матеріали з діяльності Руської Православної Церкви. Журнал «Братський вісник» інформував про зміни та нововведення в середовищі євангельських християн-баптистів.

Багатий матеріал містять нормативні джерела, серед яких вагоме місце займають спогади віруючих про те, як вони відстоювали святині. Доповненням до цих матеріалів є списки віруючих, складені працівниками каральних органів, анкети членів євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської (п'ятидесятників) та адвентистів сьомого дня на еміграцію [68, 69].

Значний фактологічний матеріал зберігається в опублікованих збірниках документів і матеріалів. Зокрема, це видана в 1973 р. книга К. Литвина «Законодавство про релігійні культи», в якому подано законодавчі акти, акти органів виконавчої та судової влади радянської політичної системи з 1918 р. [165]. Книга мала обмежувачий гриф «для службового користування», тому віруючі здебільшого не знали про нормативні документи, які врегульовували права і обов'язки сторін у церковній сфері. Ще один збірник документів і матеріалів за редакцією М. Одинцова «Рада Міністрів СРСР постановляє: «видворити навечно!» [174] охоплює відомості про репресивну політику радянської влади щодо свідків Єгови у Радянському Союзі (1951–1985 рр.).

З відродженням української державності частина документальних матеріалів була введена до наукового обігу. Для нашого дослідження ці документи значимі тим, що відображають загальну політичну картину, на фоні якої відбувалася нищення Української Греко-Католицької, Римо-Католицької, Руської Православної церков, протестантських конфесій, іудейських і старообрядницьких громад, які діяли в Чернівецькій області. У 2006 р. про репресивно-каральну систему СРСР вийшла книга «Ліквідація УГКЦ (1939–1946)» (упорядник С. Кокін та ін.) з матеріалами, які розповідають про радянські ліквідаційні заходи щодо Української Греко-Католицької Церкви

[167]. Хоча ця конфесія на теренах Чернівецької області не була такою поширеною, як у Галичині, але тут вона теж зазнала переслідувань. Дії радянської влади щодо знищення цієї церкви мали один спільний контекст, віддзеркалений у документах і матеріалах згаданого видання.

Декілька цікавих документів з історії православ'я на Буковині подано у книзі «Мартирологія українських Церков. Українська Православна Церква», що вийшла в 1985 р. у видавництві «Смолоскип» [169; 170].

Важливий фрагмент джерельної бази складають самвидавські матеріали адвентистів, що розповсюджувалися на території Чернівецької області. Зокрема, вони представлені в книзі А. Парасея та К. Жукалюка «Бідна, гонима бурєю. Історичні нариси до 110-річчя ювілею Церкви адвентистів сьомого дня в Україні» [268]. Розповсюдженою в Чернівецькій області була брошура «Відкритий лист № 11. Держатеїстичний суд над працівниками і членами Всесоюзної церкви вірних і вільних Адвентистів сьомого дня» [176]. У виданні розповідалося про суд над лідером Всесоюзної церкви вірних і вільних Адвентистів сьомого дня В. А. Шелковим 1979 р. в Алма-Аті, причіники якого діяли у Вижницькому, Сторожинецькому, Заставнівському, Хотинському районах та в м.Чернівці.

У дисертації використано поширені в Чернівецькій області матеріали нелегальних видань свідків Єгови, які були вилучені працівниками КДБ. Це брошура «Організаційні правила для провісників царства», статті, передруковані з журналу «Вартова башта» за 1952 р. [175]. У цих матеріалах на 116 сторінках подається організаційна структура єговізму, методи роботи, характеристика видань, рапорти керівництва тощо.

Підсумовуючи огляд джерельної бази дисертації, варто зауважити, що названі матеріали при аналізі і зіставленні допомогли ґрунтовно відобразити становище релігійних об'єднань у Чернівецькій області в часи існування радянської влади. Джерельна база та нормативні документи дозволили розкрити характер і мотиви взаємовідносин між Православною, Римо-Католицькою, Українською Греко-Католицькою церквами, іудейською,

старообрядницькою та протестантськими конфесіями в умовах радянської влади. Указані джерела також допомогли осмислити особливості функціонування релігійних організацій на теренах Чернівецької області в період 1944–1985 рр.

Висновки до розділу 1

Стан наукової розробки проблеми і її джерельної бази дозволяє зробити висновок, що тема особливостей функціонування релігійних організацій на території Чернівецької області у період радянської влади (1944–1985 рр.) науковцями досліджена недостатньо.

Прийнятне висвітлення знайшло лише питання про діяльність Руської Православної Церкви на теренах Чернівеччини. Не стали предметом наукових студій питання щодо інших конфесій у цей період, їх взаємовідносин з Руською Православною Церквою. Лише окремі аспекти висвітлення цих питань знайшли відображення в літературі конфесійного характеру.

На сьогоднішній день немає комплексних наукових досліджень, у яких би було проаналізовано діяльність усіх конфесій в радянський період у Чернівецькій області. Як немає і досліджень, де б розглядалася специфіка діяльності цих конфесій, тиск на них з боку органів влади і протистояння вірян цьому натиску.

Недостатнє висвітлення діяльності конфесій у радянський період в Чернівецькій області зумовило дисертанта звернутися до архівних джерел та вже опублікованих документів і матеріалів. Опрацювання значної кількості фондів, особливо Державного архіву Чернівецької області, дало можливість простежити особливості діяльності Руської Православної, Української Греко-Католицької, Римо-Католицької Церков, іудеїв, старообрядців, протестантських конфесій. Виявлення нових архівних матеріалів уможливило зіставлення статистичних даних щодо кількості релігійних громад у передвоєнний період на Буковині з відповідними даними радянських років, осмислити основні тенденції розвитку релігійних організацій в області, цілісно проаналізувати боротьбу конфесій за виживання в умовах реалій радянської дійсності, простежити внутрішні процеси, які відбувалися в релігійному середовищі під впливом адміністративного натиску партійних радянських органів.

РОЗДІЛ 2

ОБМЕЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАДИЦІЙНИХ ЦЕРКОВ: ЧИННИКИ І НАСЛІДКИ

2.1. Становище Руської Православної Церкви в Чернівецькій області впродовж другої половини 40-х–першої половини 60-х рр. XX ст.

У 1940 р. на території Буковини, після встановлення радянської влади, діючими були 417 православних церков і два монастирі. На той час це була домінуюча релігійна течія. Проте домінування не можна назвати абсолютним, оскільки у краї існувало 370 громад інших конфесій [43, арк. 86]. У 1944–1945 рр., після того, як на Буковині була відновлена радянська влада, православне духовенство колишньої Буковинської митрополії, яка була складовою Румунської Православної Церкви, за «особистим проханням» перейшло під юрисдикцію Руської Православної Церкви. У Чернівецькій області в 1945 р. була створена окрема православна єпархія, архірей якої мав титул єпископа Чернівецького й Буковинського. Водночас православ'я в краї мало особливий характер. Так, богослужіння в церквах продовжувало вестися трьома мовами: церковнослов'янською, румунською й молдавською. Також у середовищі православних Буковини продовжували діяти т. зв. осташі, румунські націоналісти, що апелювали до православних традицій, які з'явилися на її теренах в міжвоєнний період.

З поверненням радянської влади на терени Чернівецької області церковні питання для працівників радянських органів не стояли на першому місці. У той час актуальними для них були питання боротьби з визвольним рухом під проводом Організації українських націоналістів, нейтралізація громадян, які чинили супротив радянзації, запровадження колгоспної системи й вирішення кадрових питань на місцях. Антирелігійна робота була питанням перспективи, незважаючи на те, що рівень релігійності в краї був досить високий.

Уповноважений Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР М. Касаткін у звіті за перший квартал 1949 р.

доповідав, що на Буковині діє 366 православних церков і 2 монастирі. У чоловічому монастирі Святого Івана Богослова, що у с. Хрещатик Заставнівського району, несли послух 19 монахів. У жіночому монастирі Введення Пресвятої Богородиці у Чернівцях послушницями були 33 монахині. На служінні перебувало 185 священників [17, арк.1]. Характеризуючи їх, наголошувалось, що 50 з них румунської національності, які не розуміють російської та української мов, близько 60-и осіб із селян – малоосвічені й не читають проповідей. Священики були різних вікових категорій: до 40 років – 75 осіб, до 55-и – 62, понад 55 років – 48 [17, арк.8].

З утвердженням радянської влади в області спостерігалися спроби обмеження впливу релігійних організацій, привласнення їхнього майна. Наприклад, 12 квітня 1947 р. селяни с. Нові Бросківці Сторожинецького району скаржилися обласній владі, що парафіяльні споруди в їхньому селі забрали під пошту та правління колгоспу, виселивши з хати священника [50, арк. 67]. У 1949 р. Чернівецький відділ у справах архітектури на вимогу уповноваженого Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області склав список із більш ніж 80 церков, які вважалися пам'ятками архітектури станом на поточний рік [66, арк. 4-5]. Під виглядом збереження історичної спадщини це була своєрідна підготовка до їхнього закриття у майбутньому.

Церковні громади обкладалися непосильними податками, які примушували сплачувати державі. Також немалу частину грошей вони повинні були віддавати Московській патріархії. Так, 16 лютого 1949 р. чернівецький єпископ відбув зі службовим візитом до московської резиденції Руської Православної Церкви, де йому затвердили розмір здачі грошових доходів у сумі 180 тис. крб. на рік. І він змушений був віддавати ці гроші [66, арк.6-7]. Непомірно великі податки стягувалися з монастирських угідь. Наприклад, монастир у с. Хрещатик, що володів 10-а га землі і доглядав 6 коней, 2 корови, 2 ялівки, 3 телят, 12 курей, мав для господарських потреб молотарку, сівалку, три плуги, 6 борін і 3 вози, повинен був здавати державі щорічно 100 ц. зернових, 460 ц. буряка, 85 кг м'яса, 1125 л. молока, 2946 крб. грошей, 821 крб.

страхування, 5 тис. крб. прибуткового податку і 2 тис. крб. позики. У 1953 р. цей монастир змушений був сплатити сільгосподаток у розмірі 4803 крб., податок на тварин – 1071 крб., податки за будівлю – 1503 крб., за землю – 655 крб., а також сплатити у фонд держстраху 474 крб. Окрім того, монастир повинен був виконувати поставки сільгосппродуктів на рівні попередніх років [42, арк. 19]. Через шість років він здавав державі уже 619 літрів молока, 271 кг м'яса, 34 т. зерна, страхових внесків – 1116 крб., податків від будівель – 1318 крб., загального податку – 10551 крб. [72, арк. 65]. У ці роки в чоловічому монастирі Святого Івана Богослова, що в с. Хрещатик, оселився монах Кукша, який нібито володів «даром» зцілення. Щороку його відвідувало близько двох тисяч паломників, багато з них залишали кошти. Ці заробітки чернець віддавав монастирю, таким чином підтримуючи його фінансово [72, арк. 26]. Про Кукшу відомо, що він народився 1875 р. у Миколаївській області. Перебував у різних монастирях України [84, арк. 54].

У 1955 р. ченці монастиря в с. Хрещатик отримали наказ про додаткові податки на суму 2200 крб., збір яких було доручено контролювати чернівецькому єпископу Євменію (Хорольському), що відповідав також за збір позик серед священників. Так, 14 травня 1955 р. він наказав розшукати отця І. Кіореско із с. Дубівка Глибоцького району, щоб той підписався на позику в сумі 700 крб. Але І. Кіореско утік із села і не з'являвся три дні [42, арк. 2-3]. Були випадки, коли священники, наприклад, В. Білоус із с. Топорівці Садгирського району (нині Новоселицького р-ну) і Руснак із с. Романківці Сокирянського району, намагалися підписати індивідуальну позику за рахунок церковних грошей, але влада заборонила їм такі операції [42, арк. 4-5].

Жіночий монастир Введення Пресвятої Богородиці, що у Чернівцях, який володів 2 гектарами землі, 1 гектаром саду, також сплачував не менші податки. Згодом його планували ліквідувати, приєднавши до монастиря в с. Хрещатик, і відібрати земельні угіддя [42, арк. 13].

Такі примусові податки призводили до нарікань і скарг з боку священників. Наприклад, священник М. Рудицький із с. Роша (передмістя

Чернівців) 29 березня 1952 р. скаржився на накладену на нього непомірно велику суму податку у розмірі 14508 крб. У скарзі він писав: «...груба і навіть дика несправедливість такого обкладення очевидна, хай мені скажуть, що від мене хочуть, хай перестануть мучити» [53, арк. 42]. У наступні роки обкладання позикою церков і священників ставало все більш обтяжливим. Так, на священника М. Дольницького в 1952 р. наклали суму податку 2 тис. крб., а в 1956 р. вона зросла до 10110 крб. [73, арк. 8].

Приниження під час збору податку описав священник М. Гулей із с. Черногузи Вижницького р-ну, до якого 17 травня 1952 р. прийшли уповноважені по збору позики (див. додаток Ф). Священника били, погрожували йому смертю, жорстоко замучили собаку [25, арк. 41-47].

З 1949 р. влада почала активно втручатися в церковне життя. Тоді ж починається нищення церковних будівель. У Кельменцях у цей час розібрали навколо церкви кам'яний мур для будівництва школи. Люди скаржились, але влада жодним чином не відреагувала [25, арк. 14]. У с. Оселівка Кельменецького району церковну споруду, що перебувала у стадії руйнації, передали на баланс колгоспу (див. додаток А). Селяни просили залишити їм церкву для ремонту, але радянські чиновники відмовились і знищили церковне майно. Того ж року уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області інформував, що у похоронному бюро обласного центру зберігається 120 металевих підсвічників, хрестів, різьблених з дерева фігур ангелів і хрестів. Директор похоронного бюро наказав усе те зламати, а дерев'яні витвори мистецтва, призначені для культових потреб, спалити [25, арк. 16].

1949 р. в чотирьох селах області (с. Бурдюг Кельменецького району, с. Олексіївка (до 1944 р. – Мендикауци) Сокирянського району, с. Прилипче Заставнівського району, с. Слобода-Банилів Вашківського району (нині Вижницького району)) було обкрадено церкви [25, арк. 17]. Продовжували грабували храми і пізніше. У листопаді 1957 р. чотири культові споруди було пограбовано у Заставнівському районі: у церкві с. Погорілівка забрали 70 крб.,

с. Самушин – 200 крб., с. Мусорівка (з 2005 р. – Мосорівка) – 1500 крб., с. Онут – 2200 крб. Міліція злодіїв не розшукувала [72, арк. 85]. У деяких селах Вижницького і Путильського районів, де населення було налаштоване націоналістично, також прокотилася хвиля пограбувань храмів. Органи влади інформували, що з церков забрали 1500 крб., злочинців начебто впіймали. Проте останнє викликає сумніви, оскільки про кримінальні справи за вказаними злочинами ніде не згадувалось [43, арк. 8-10]. Можна припустити, що ці пограбування здійснювалися не без сприяння з боку влади.

За кілька повоєнних років і наступні роки влада запровадила певний стиль роботи з священнослужителями. У багатьох селах священників часто змінювали, направляли туди отців, на яких люди повсякчас скаржилися. Так, із с. Кормань Сокирянського р-ну надійшла скарга на священника за систематичне пияцтво; на священника В.Ф. Кишку з с. Мамалига Новоселицького р-ну – за стосунки із заміжніми жінками. Віруючі с. Шебутинці Сокирянського району скаржилися на чернівецького єпископа за те, що він направив до них не священника, а безбожника, і говорили про нього, що він, коли іде на службу, «курить», а під час служби «харкає біля хреста», буває п'яний. У селах Дубівка і Слобідка Глибоцького району священник І. Кіореско постійно пиячив, заходив до буфету навіть у рясі. Траплялися випадки, коли він п'яний лежав у канавах, звідки його забирали селяни. У результаті віряни перестали ходити до церкви. Моральний розклад священників підтверджував хотинський благочинний Панцирний, який у конфіденційному листі уповноваженому Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області писав: «Священник Патранич (с. Санківці) п'є, сквернословить, інших священників називає шкуродерами. Говорить, що Бога нема, а йому потрібні гроші. Люди перестали ходити до церкви. Священник Петрук своєю поведінкою розвалив церковні громади у селах Рашків, Рухотин, Поляна. Пиячить, валяється в канавах. Його перевели у села Ставчани і Долиняни, але він повторює те саме. Священник Беженар із с. Зарожани веде замкнутий спосіб життя, грубо поводить з

людьми. На цвинтар, під час похорону, йде із собакою. Грогуль з с. Верхні Луківці також пиячить, водиться з жінками" [42, арк. 43; 48; 55].

Прихожани церкви с. Неполоківці скаржилися, що чернівецький єпископ Андрій (Сухенко) часто висвячував на священників кандидатів, які вели аморальний спосіб життя. Про самого ж єпископа говорили, що він тримає вдома жінок «з бритими бровами і намальованими губами» [48, арк. 3]. Варто, однак, зауважити, що частину морально розкладених священників буковинський єпископат таки звільняв з парафій. Були звільнені з приходів М. Воробйов, І. Демешко, П. Бадашко та інші. Щодо аморальної поведінки священників на місцях, то московський патріарх Алексій навіть звертався зі спеціальним листом, у якому згадував про особисте використання священниками курортів, дорогих будинків, меблів, розтрату коштів на святкування своїх іменин [84, арк. 7-8].

У повоєнний період влада відбирала зі складу священнослужителів довірених осіб, які б співпрацювали з партійними, адміністративними і карально-репресивними органами. В інформації від 18 серпня 1956 р. уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви у Чернівецькій області Є. Проценко пише, що благочинні Трофимлюк з Кіцманського району, Каспровський з Вашківецького району, Война з Глибоцького, священники Кожухар, Бульбук, Мищинчук, Цап в розмовах з обласними начальниками завжди відверті, надають цінну інформацію про вірян, доходи церкви, розмови серед пастви тощо. За співпрацю з владою уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви у Чернівецькій області хвалив діяльність священника Н. Генсіцького в с. Драчинець і священника М. Артеменка, який обслуговував хутірську церкву біля цього села. Мовляв, вони навіть пропускають богослужіння і направляють людей на колгоспні поля, мотивуючи це тим, що працювати в колгоспі не грішно [43, арк. 33].

Оперуючи такими й подібними фактами, уповноважений Ради у справах Руської православної церкви у Чернівецькій області писав, що така поведінка

активно впливає на підрив релігійних почуттів місцевого населення [84, арк. 19].

Щоправда, не всі священики співпрацювали з владою. Значна частина з них сумлінно виконувала свої духовні обов'язки. Таких священиків переводили у найбільш віддалені села. Наприклад, священика Барана із с. Стара Жадова Сторожинецького району перевели у маленьке гірське село за те, що ходив з хресним ходом до річки Сірет, однак і на новому місці він продовжував активно працювати [42, арк. 60]. Священик В. Хомащук, теж із с. Стара Жадова, виступав, як стверджували працівники КДБ, з антирадянськими проповідями. Говорив, що «тільки Господь визволить нас з такого становища, потрібно молитися і просити Бога про порятунок». На священика І. Книгніцького із с. Коритне Вижницького р-ну влада отримала скаргу від місцевих активістів, що він хрестить на вулиці дітей і змушує їх хреститися, ходить у церковному облаченні по селу, часто служить службу Божу у селян удома [160, арк. 50]. Показовими були матеріали і на священика І. Григоровича з с. Магала Садгирського району, в яких ідеться про те, що він намагався чинити вплив на дітей. Так, дітям, які знали молитви, він давав гроші – по 3-5 крб. Цей священик ніколи не ходив на колгоспні збори, відмовлявся агітувати за роботу на колгоспному полі [76, арк. 43].

За подібні вчинки влада переслідувала священиків. Так, восени 1949 р. були заарештовані священнослужителі І. Маркевич та Ф. Вовк [76, арк. 13]. Упродовж 1949 р. звільнено від роботи 8 священиків, звинувачених у «моральному розкладанні сімейного життя», що не завжди відповідало дійсності. Деякі священики через нестерпні умови самі відмовлялися від парафії: наприклад, Ю. Яцко (с. Остриця), Й. Левицький (монастир «Галиця» (с. Галиця Сокирянського р-ну, скит фактично припинив роботу у 1949 р., а на початку 1950-х рр. був приписаний до монастиря в с. Хрещатик), В. Скоробогатов (с. Керстенці Хотинського р-ну), А. Здоховський (с. Нова Жучка Садгирського р-ну) [48, арк. 2-4]. У першій половині 1950 р. влада звільнили 10 священиків зі звинуваченнями у низькій якості служби, у

наступному кварталі – ще 5 отців, декотрих заарештувавши. Серед них – протоієрея Ф. Бусела із с. Веренчанка Заставнівського району [48, арк. 7-8, 10] та О. Рахмастрюка із смт. Путила. Останній у 1955 р., звільнившись з-під арешту, отримав парафію у с. Глиниця Кіцманського р-ну. Також у цьому році арештували священника Є. Якубовича із с. Мариничі Вижницького району. Після 10 років ув'язнення він повернувся в с. Мариничі, де продовжив душпастирську діяльність, але згодом, у результаті тиску, відмовився від духовного сану. Після засудження священника Кавериги з м. Хотина, місцева влада забрали його власний будинок [72, арк. 24].

Зі старої генерації священників Чернівецької області працювали й колишні випускники богословського факультету Чернівецького університету. Серед них уже згадуваний О. Рахмастрюк, а також Б. Григорій (висвячений у 1933 р.) з церкви Святого Михаїла, Г. Товстюк (висвячений у 1911 р.) з церкви Святого Миколая у Чернівцях, священник Ф. Дем'ян 1897 року народження (висвячений у 1927 р.), М. Катеринюк 1893 року народження з Кіцманського району (рукоположений у 1920 р.) та інші [72, арк. 25].

Частина священників, які були засуджені за «антирадянську діяльність», після закінчення строку ув'язнення повернулися додому й отримали парафії. Це – В. Андрюк (1904 року народження, з с. Кибаки Вижницького району), П. Жерегій (1906 року народження, з с. Коротоуци Бричанського району Молдавської РСР, у 1926 р. закінчив Кишинівську духовну академію), М. Самборський (1903 року народження, з с. Осламово Новоушицького району Кам'янець-Подільської обл., у 1928 р. закінчив богословський факультет Чернівецького університету), М. Тудан (1889 року народження, з с. Костинці Вашківецького району, у 1914 р. закінчив богословський факультет Чернівецького університету). Працювали також священниками колишні політв'язні – Т. Бабій, К. Гафійчук [72, арк. 44].

Водночас чернівецький єпископ за погодженням з обласною владою на місце звільнених 25 отців висвятив лояльних владі осіб: у 1950 р. – 13 духівників, з них 6 дияконів, 1951 р. – 9-х духівників і 3-х дияконів, а в 1952 р.

– 3-х священиків [51, арк. 19-21]. Священнослужителі, як і партійні та господарські кадри, часто призначалися з інших областей. Зокрема, серед священиків налічувалося 80 місцевих, 23 – зі східних областей, 58 – із західних, 24 – з Молдавської РСР, 4 – з Румунії та інших регіонів [42, арк. 36].

Можемо зауважити, що з приходом радянської влади частина священиків, побоюючись арештів, назавжди покинула свій край, парафії і виїхала за кордон. Їхні церкви запустили і вважалися закритими. У Чернівецькій області були відомі випадки, коли вірячи просили владу повторно зареєструвати громаду і прислати священика. 25 вересня 1949 р. з таким проханням звернулися мешканці с. Луківці Глибоцького р-ну [47, арк. 24], 15 вересня 1950 р. – жителі с. Хрещатик Заставнівського району [57, арк. 15]. При цьому вони наголошували, що сплачуватимуть усі податки, але влада залишилася невблаганною.

Фінансові органи радянської влади суворо контролювали грошові доходи церков. Значні кошти переводилися для Московського патріархату, звідки, в разі потреби, їх перераховували державі. Так, станом на 1955 р. фінансовий дохід від церков Путильського району становив 128787 крб., у 1957 р. – 147935 крб.; у Заставнівському районі в 1955 р. – 185056 крб., у 1957 р. – 257584 крб.; у Глибоцькому районі в 1955 р. – 140684 крб. Загалом у 1948 р. дохід буковинських церков становив 2246269 крб., у 1955 р. – 2955711 крб., у 1956 р. – 3164545 крб. Чернівецький єпископат постійно звітував перед Московським патріархатом про доходи церков, надходження та відрахування до патріархії [295, с. 77-81].

Через непосильні розміри податків церковні будівлі перебували у критичному стані. Серед них був монастир у с. Хрещатик. 13 його ченців мешкали у двох маленьких будиночках, де були кухня, трапезна, комора. Чернівецький єпископ Андрій (Сухенко) повідомляв, що з фонду Московської патріархії виділено 111 тис. крб. на новий проект відновлення монастиря і просив владу скласти проект будівництва, але остання виношувала план його ліквідації, а не розбудови [55, арк. 12].

Станом на 1952 р. у Чернівецькій області нараховувалося 358 церков [52, арк. 19-30]. Варто зауважити, що конфесійна статистика характеризується неточністю, цифрові дані не завжди збігаються.

Влада продовжувала курс на зменшення релігійної мережі в Чернівецькій області, вдаючись до різноманітних методів. Наприклад, у Чернівцях 1956 р. було 17 православних церков, які планували поступово закрити [72, арк. 33]. З метою їх знищення почали організовуватись провокаційні виступи молоді. Так, 16 березня 1956 р. до кафедрального собору під час богослужіння зайшли десять учнів 4 класу й почали кричати та співати «Алілуя» (в документах подають прізвища учнів: А. Довженко, С. Єршан, М. Слободян, В. Парнас та інші). Зрозуміло, що ця акція була спланована. На запит церкви розібратися з вчинком школярів управління освіти відповіло, що з ними проведено бесіди. Подібне явище спостерігалось у с. Росошани Кельменецького р-ну, де директор школи на прізвище Домбик 4 травня того ж року наказав сільським школярам прийти до церкви для допомоги у її переобладнанні в музей. Але діти не з'явилися, замість них прийшли батьки [75, арк. 79-83].

Брутально поводитися у церквах і деякі голови колгоспів. Зафіксовано випадок, коли голова колгоспу с. Ванчиківці Новоселицького р-ну під час богослужіння зайшов до церкви, зупинив службу Божу, а людям наказав виходити на роботу [72, арк. 17]. Так само було вчинено у с. Зарожани Хотинського р-ну, де службу Божу заборонили, а людей послали на поле [50, арк. 74]. Траплялись випадки, коли влада провокувала виступи, а подекуди й налаштовувала дітей проти своїх батьків. Відомий факт, коли до райвиконкому надійшла скарга від дочки віруючого Мошняги із с. Садгора, в якій вона зазначала, що її батько о 6-й годині ранку вмикає радіоприймач та слухає радіопередачі з капіталістичних країн [121, арк.16].

Усі ці дії, спрямовані на зменшення впливу православ'я, викликали протести з боку священників старшого покоління. Серед останніх був відомий доктор богослов'я К. Богатирець. Він протестував проти рукопокладення чернівецьким єпископом священників, не здатних до священства. Про ці факти

К. Богатирець скаржився уповноваженому Ради у справах Руської Православної Церкви у Чернівецькій області, але отримав відписку у якій було сказано, що державні органи, згідно із законом, не втручаються в церковні справи [295, с. 26].

Акція з ліквідації церков торкнулася передусім тих храмів, які знаходилися на хуторах у гірській частині області. Мешканців хуторів переселяли в села. А тих, хто підтримували визвольний рух ОУН, вивозили у Сибір або східноукраїнські області. Так, 1952 р. 70 сімей хутора Леорда біля с. Верхні Петрівці Сторожинецького р-ну виселили у Запорізьку область, а церкву, побудовану в 1923 р., розібрали. Виселивши хуторян з Гільчі Банилівської сільської ради, церкву розібрали на матеріал під будівництво сільського клубу в с. Бобівці Сторожинецького р-ну. У ході запланованих радянською владою акцій ліквідації церков хуторяни не раз просили залишити їм храми, але це не принесло позитивного результату (хутори Арборени с. Слобода Садгирського району, Бисків с. Мариничі (нині Путильського р-ну), Вахнівці при с. Лукавці Вижницького р-ну та інші). Розібрали також дерев'яні церкви на хуторах Стайка, Кошуля, Жорнин Банилівської сільради (Сторожинецький р-н), а дзвони передали на переплавку «Колірметзбуту» [57, арк. 3, 9].

Проте траплялися випадки, коли влада йшла на поступки православним віруючим. Так, віряни з м. Кіцманя поскаржилися Голові Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилову про те, що в них забрали церковні приміщення. І отримали дозвіл на повернення двох колишніх парафіяльних будинків, конфіскованих під будівлю «Сільгосптехніки» та музичної школи. Селяни з с. Непоротове Сокирянського р-ну скаржилися на міліцію, яка анулювала отримання дозволу на закупівлю 195 листів бляхи, призначених для ремонту церкви. Зрештою, вони отримали такий дозвіл. Проте це радше були винятки з правил.

Селяни не переставали скаржитися на місцеву владу, яка намагалася за рахунок церковних споруд нібито покращувати інфраструктуру установ

соціального призначення. 7 вересня 1950 р. мешканці с. Василівка Кельменецького району писали, що їхній директор школи розібрав каплицю, зруйнував хрест біля дороги, починає розвалювати церкву. Лист підписали понад сто мешканців, які попереджували, що чергову скаргу писатимуть до Києва і Москви [57, арк. 18]. За 1951 р. є телеграма до Києва, у якій жителі с. Давидівці Кіцманського району скаржилися, що колгоспні власті розбирають недобудовану церкву, яку вони споруджували упродовж 12-ти років. Такою ж була ситуація з недобудованими церквами у селах Клішківці Хотинського р-ну, Юрківці Заставнівського р-ну, будматеріали з яких передали на баланс сільських шкіл. Каплицю, що розташовувалася на території Вашківецької районної лікарні, рішенням районної ради за № 592/22 від 24 червня 1952 р. зобов'язали розібрати на підсобний матеріал. Благочинний з Хотина В. Нікітський повідомляв, що в релігійної громади конфіскували два будинки і передали на баланс міськкомунгоспу [49, арк. 7-8]. 2 вересня 1951 р. на священика с. Нові Бросківці скаржилася сільська рада. Мовляв, священик повинен був звільнити для потреб сільської школи власний будинок, але не виконав вимог громади села [66, арк. 3-4]. Можливо, ця і подібні скарги фабрикувались від імені районних властей, які прагнули відрепортувати про будівництво шкільного приміщення.

Не припинявся й потік скарг від віруючих і кліриків. Їхня кількість постійно збільшувалась. У 1957 р. з'явилась скарга від священика Зілітинкевича із с. Малятинці Кіцманського району про грубе ставлення до нього голови сільської ради. Черговою була скарга членів ради церкви Святої Покрови про те, що райвиконком забрав від них приходський будинок під квартири. Наступними поскаржилися представники церковної ради с. Тарасівці Новоселицького району, у яких колгосп «анулював» церковний будинок під зерносклад. І таких випадків було багато [50, арк. 73].

При деяких церквах Чернівецької області функціонували церковні та сільські бібліотеки, які були надбанням громад. Такі установи ліквідовувалися у першу чергу. Так, уповноважений Ради у справах Руської Православної

Церкви по Чернівецькій області Є. Проценко у с. Колінківці Хотинського р-ну виявив церковну бібліотеку й наказав вилучити наявну в ній літературу [66, арк.2]. КДБ відстежував священників, які читали літературу націоналістичного характеру, й часто отримував донесення на них від їхніх же колег. Так, настоятель Чернівецького кафедрального собору Борщевський повідомив органи держбезпеки, що побачив у священника Козмінського націоналістичний часопис «Шляхи» 1917 р. видання. Той мусив пояснити, що знайшов його випадково у Хрещатицькому монастирі. Книгу передали до КДБ. У цьому ж монастирі знайшли у послушника А. Петрова видання «Ежедневное поучение евангельских и апостольских учений», привезене ним з дому, із Пермської області. Уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області на сторінці 483 цієї книги побачив проповідь з антисоціалістичним змістом. Книгу він вилучив і передав до КДБ, а А. Петрова негайно виселили з монастиря. Благочинний Товстюк виявив літературу румунською мовою 1941–1944 рр. видання у церкві с. Задубрівка Заставнівського р-ну і доніс про це оперативникам органів безпеки [62, арк. 48].

У 1950-х рр. влада здійснювала нищення хрестів. Наприклад, у с. Товтри Заставнівського р-ну на цвинтарі розвалили хрест, який залишився від могили австрійських солдатів, перепохованих 1929 р. у братську могилу с. Звенячин Заставнівського району. З розповідей очевидців, акт вандалізму вчинив п'яний директор школи за вказівкою органів місцевої влади [53, арк. 43]. Траплялися випадки, коли священники намагалися поставити хрести, присвячені пам'яті односельчан, які загинули на війні. Такий хрест прагнув освятити священник М.А. Личак у с. Драчинці. Про його задум доповів секретар Вашківецької районної ради уповноваженому Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області. «На хресті, – пише він, – вирішили написати посвяту: «Пам'ятник, поставлений на славу героїв, котрі упали на полі бою в 1941–1945 рр.». Коли переглянули списки т. зв. «героїв», – писав секретар, – то виявилось, що туди занесені елементи, які брали безпосередню участь у боротьбі проти радянської влади, діяли у бандах ОУН і були знищені нашими органами влади

або виселені за зв'язки з бандами ОУН у східні області Радянського Союзу».

Такі ж хрести церковні громади бажали встановити у селах Старі і Нові Драчинці, Суховерхів Кіцманського р-ну, але влада їх також заборонила, взявши під контроль «ініціативних попів» [53, арк. 44]. У наступні роки також спостерігались подібні факти.

У 1957 р. благочинний Хотинського району Панцирний звернувся до уповноваженого за дозволом відправити панахиду на братській могилі російських солдатів, полеглих у Першій світовій війні. Панахида була заборонена [54, арк. 34]. З подібними проханнями зверталися священники і віряни з сіл Шишківці, Грозинці Хотинського району, Костичани Новоселицького району, смт. Путила, щоб відправити панахиди на братських могилах. Однак вони теж отримали відмову [54, арк. 35].

З метою посилення контролю за діяльністю священників РПЦ Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про профспілкове обслуговування осіб, які працюють робітниками і службовцями у релігійних організаціях» від 5 жовтня 1956 р. У постанові наголошувалось, що всі трудові конфлікти, які виникатимуть серед категорії духовних працівників, будуть вирішуватись через профспілки. Проте наказ цей не виконувався, натомість давав можливість контролювати діяльність служителів культу [71, арк. 3]. Зазначимо, що на місцях районні органи влади давали розпорядження церквам виконувати накази, несумісні з церковними нормами життя. Так, секретар Вижницького райвиконкому Колотило розпорядився, щоб усі літні християнські свята перенести на зимовий період у зв'язку з польовими роботами, але його наказ не був виконаний [41, арк. 49].

До наступних заборон відносимо заборони хрещення дітей у церквах. Уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області Є. Проценко від імені чернівецького єпископа Євменія (Хорольського) листом від 18 серпня 1956 р. заборонив хрестити дітей узимку, аргументуючи тим, що вони можуть застудились [43, арк. 20]. При єпархії була ліквідована

свічкова майстерня [43, арк. 23]. Відтоді свічки, а також хрестики, ладан та інші культові предмети централізовано постачалися з Москви.

Діяльність органів влади своєрідно доповнював чернівецький єпископ Євменій (Хорольський). Наділений правом рекомендації кадрів до монастиря, він, наприклад, дав вказівку настоятельці одного з них, матушці Вероніці, не приймати до черничих лав дівчат Парасковію Горохлівську, 1923 року народження, і Домніку Загарію, 1932 року народження, «бо молодь повинна працювати у колгоспах» [43, арк. 27]. Єпископ, виконуючи вказівки обласного начальства, буквально тероризував священиків. За будь-який протест звільняв їх з парафій, переводив на інші. На десятиох священиків наклав адміністративні стягнення, двох відправив у монастир. Наприклад, за вінчання у заборонений день звільнив з парафії Старої Жадови священика Д. Товстюка. Натомість, прислав до села благочинного Сибіковського. Селяни його вигнали і сказали, що наступного разу уб'ють. Потім зайшли в собор до Євменія (Хорольського) і вимагали нового священика. Такий же випадок стався у с. Магалі Садгірського району. Владика Євменій (Хорольський) наказав їхньому священику Багдашку перейти у монастир, а коли той відмовився, відправив його на парафію у віддалене село. Сюди ж прислав священика Багнаряну. Дізнавшись про це, мешканці села зібрали 152 підписи і вручили Євменію (Хорольському) петицію, вимагаючи повернути їм попереднього священика. Вони заявили, що, у разі відсутності реагування на їхнє звернення, дійдуть до патріарха. Багдашка залишили на місці. І такий випадок непоодинокий. У цей період нараховувалося близько двадцяти священиків, які зазнали утисків з боку єпархіальної влади [43, с. 27].

Єпископ Євменій (Хорольський) ніколи не виїжджав на села, не проводив наради зі священиками. Благочинним направляв розпорядження на основі вказівок уповноваженого Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області, від якого залежала доля священиків і який розпалював ворожнечу між ними. Так, виникли чвари між священиками Бараном і Фотієм у селах Стара Жадова і Клинівка Сторожинецького району. Баран намагався

вижити Фотія з Клинівки, а уповноважений йому в цьому активно допомагав. Такі ж випадки траплялись у с. Рідківці Садгірського району, с. Стрілецький Кут Чернівецького району, м. Сокиряни, низці сіл Хотинського і Кельменецького районів [43, арк. 36].

У 1956 р. в СРСР пройшов XX з'їзд компартії, на якому затавровано культ особи Сталіна. Настав короткий період хрущовської «відлиги», який, однак, виявився несприятливим для релігійних конфесій. Станом на цей рік у Чернівецькій області нараховувалося 362 церкви, 1 молитовний дім, 2 монастирі – чоловічий Івана Богослова (12 ченців) і жіночий Введення Пресвятої Богородиці (30 черниць). Церковнослов'янською мовою відправлялися богослужіння у 71 церкві, церковнослов'янською з українською – у 211 церквах, молдавською – у 21 церкві, румунською – у 59 храмах [43, арк. 10].

31 серпня 1956 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову про переоцінку церковних будівель у бік збільшення, метою якої було підвищення податкових ставок на церковне майно. Наступного року в Москві відбулася інструктивна нарада, де порушувалося питання обмеження діяльності священників. Зокрема, було заборонено висвячувати священників без відома обласних уповноважених Ради у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР, обмежено приймання послушників до монастирів, заборонялося здійснювати без погодження з органами влади ремонт церков, торгівлю церковною атрибутикою, відправу соборних служб Божих. Водночас продовжувалася практика нищення хрестів і каплиць. На фоні всіх цих заборон наказано провести перереєстрацію членів церковних двадцятків [46, арк. 26].

Тоді ж місцеві органи влади активізують атеїстичну роботу. Забороняють колядувати, молоді – відвідувати храмові свята, виготовляти церковну атрибутику, служити у жнива, виголошувати проповіді, нести покійника з хрестом на цвинтар тощо [46, арк. 40].

З другої половини 1950-х рр. владні органи почали цікавитися кількістю відвідувачів церков, особливо на великі престольні свята. Відділи пропаганди

районних, міських та обласних органів компартії вимагали від місцевих виконкомів влади звітувати їм про кількість чоловіків, жінок, дітей різних вікових категорій, які відвідують церкву [49, арк. 18]. Правда, ніхто не міг і не намагався подати точну статистику парафіян. Усім, хто звітував, доводилося фальшувати цифрові дані. 15 травня 1956 р. обласний уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви направив завідувачому відділом пропаганди і агітації Чернівецького обкому КПУ Н. Сироті «Чергове донесення про пасхальні святкування». Він писав про зменшення в Чернівцях числа присутніх на пасхальних святах порівняно з минулими роками. Зазначав, що у церкві Святих Петра і Павла, де службу правив о. Якимчук, серед присутніх було 70 % жінок. У селах Вікно, Брідок, Митків працювали трактори і тваринницькі ферми у перший і другий день свят. Насправді все відбувалося інакше. Люди вчилися відзначати свята навіть у польових умовах. Брали з собою у поле великодню трапезу та пригощалися і, як правило, у такі дні інтенсивно не працювали. Водночас уповноважений намагався загравати з людьми, показуючи, буцімто радянська влада до всіх порушників ставиться неупереджено. Так, серед виявлених порушень він вказує, що на третій день Великодня у с. Веренчанка Заставнівського р-ну діти дзвонили у дзвони біля церкви. Директор школи Губерман послав двох учителів відрізати шнурки від дзвонів, але шнурки знову почепили. Тоді директор пішов сам і зірвав їх. Уповноважений вимагав, щоб дії Губермана розглянули по лінії облвню, бо він не мав права так робити [124, арк. 5-7].

Влада розпочала заходи щодо викорінювання храмових свят у Чернівецькій області. Це пояснювалося потребою ліквідації традиційних у краї бійок серед молоді під час цих свят, що не раз закінчувалися кривавими сутичками із летальними випадками. До прикладу, 21 вересня 1954 р. у с. Шишківці Кіцманського р-ну на храмове свято Різдва Богородиці виникла бійка, під час якої три особи дістали ножові поранення. У с. Глиниця того ж району зарубали селянина Лупуляка. На свято Миколая у передмісті Чернівців одному громадянину вибили око. Біля церков на свята буфети торгували

спиртним і священники нічого не могли вдіяти. Оперуючи такими фактами, влада намагалася замінити храмові свята прорадянськими. Наприклад, у с. Замостя Вижницького району вирішили провести радянське свято – «День молоді». Для свята зробили сцену, організували концерт, танці. Виступив голова сільської ради Карпанов. Районні керівники констатували, що церква у той час була порожня [45, арк. 29].

Обласні уповноважені, щоб ефективно діяти на «антирелігійному фронті», наділялися значними повноваженнями. Так, 4 лютого 1957 р. уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпов підписав листа за № 316, у якому обласним ланкам цієї інституції надавалося право контролю за виготовленням церквами та монастирями різної релігійної атрибутики, зокрема календарів, запрошень, іконок, свічок тощо [74, арк. 5-6].

Намагаючись переконати світ у тому, що в СРСР існує свобода совісті, в роки хрущовської «відлиги» у Москві було складено «Короткі дані про Руську Православну Церкву на 1 квітня 1957 р.», у яких ішлося про склад Московської патріархії. Цей матеріал розіслали єпархіальним управлінням як допоміжний матеріал під час бесід з іноземними гостями. У виданні наголошувалося, що Церква і держава відокремлені, релігійні заходи проводяться тільки в Церкві, що Церква бореться за мир, не створює політичних груп, кооперативів, торговельних організацій, профспілок, клубів тощо [78, арк. 7].

Того ж року Руська Православна Церква виступила з традиційним зверненням до «всех чад Русской Православной Церкви в рассеянии и вне ограды Матери-Церкви», в якому 15 разів повторювався термін «русский народ и Русская православная церковь» у дусі імперських великоросійських традицій [78, арк. 7]. 1 січня 1957 р. буковинські священники отримали наказ зачитати у церквах відозву патріарха Руської Православної Церкви Алексія з нагоди придушення радянськими військами угорської революції 1956 р. та подій у Єгипті, інспірованих СРСР навколо Суецького каналу [76, арк. 4]. Це нібито

мало засвідчити активну участь Церкви у суспільно-політичному житті держави і її громадську позицію.

У церковному житті Чернівецької області визрівала ще одна проблема. Московська патріархія вимагала з кожним роком чимраз більшого надходження коштів від буковинських парафій. Відповідно, чернівецький єпископ змушений був реагувати на вимоги патріархату. Натомість священники на місцях не поспішали виконувати волю московського патріарха. Отці заявляли, що люди перестають ходити до церкви і тому немає грошових доходів, а молодь не відвідує церкву, бо ходить на роботу в колгосп. Обласний уповноважений разом з єпископом часто переводили окремих священників, яким вдавалося збирати чималі пожертви, у запущені села, щоб там вони налагоджували збір грошей [76, арк. 4].

Проблема із надходженням грошей до Московської патріархії інспірувала ідею створення на Буковині автокефальної церкви. У 1957 р. ця ідея була озвучена. До уповноваженого Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області звернувся священник І. Мінтенко із с. Добринівці Заставнівського району з питанням створення такої церкви. Він заявив, що Чернівецький єпископат не рахується з релігійними громадами та священниками. Парафії страждають від високих внесків на Московську патріархію. Їх примушують купувати дорогі свічки. А священник без довідки єпископа і уповноваженого не може отримати парафії. Тому громада має намір вийти з підпорядкування Московської патріархії. У відповідь священника замінили і подальша його доля невідома [76, арк. 4-5].

1958 р. у Чернівецькій області відзначився ще більшим зростанням наступу на церкву. Кількість священників продовжувала зменшуватись. Якщо за часів румунської окупації у Кельменецькому районі працювало 34 священники, то у 1958 р. їх налічувалося всього 14. Цього ж року в селах Козиряни і Зелена Кельменецького р-ну влада наказала передати церковні будівлі під рентгенкабінет і бібліотеку. У с. Вартиківці того ж району люди зібрали кошти

на ремонт церкви, натомість влада храм замкнула і заборонила його відвідувати упродовж року [89, арк. 33, 37].

В області продовжувалася масова ротація священників, яких заміняли слухняними владі особами. Починаючи з 1954 р. висвячено було 36 служителів замість 69 вибулих [88, арк. 21]. Правда, серед духовенства знаходилися віддані своїй справі служителі. Так, про священника с. Погорілівка Д. Паньківа секретар Заставнівського райкому партії Ф. Мацідонський писав, що він є оратором і своїми проповідями захоплює молодь. У селі ставало дедалі більше віруючих. Комсомольці почали наvertатися до церкви. Секретар наголошував, що «для підриву впливу церкви треба найближчим часом через єпископа видворити Д. Паньківа з села, а на його місце прислати кого-небудь з морально розкладених священників». В умовах постійного тиску на церкву молоді буковинські священники почали задумуватись над зміною професії. Такі думки висловлювали священники Заставнівського р-ну А. Кабал із с. Бабино, Г. Сірман із с. Чорний Потік, І. Мінтенко із с. Вікно та інші [88, арк. 21].

На початку шістдесятих років минулого століття Компартія взяла курс на ліквідацію буковинських монастирів, яких, як уже згадувалось, налічувалось два. Спочатку постановою Ради Міністрів СРСР від Хрещатицького монастиря відрізали 4 гектари землі і передали місцевому колгоспу. У той же період заборонили паломництво до відомого ченця Кукші, якого у 1958 р., як свідчить статистика, відвідало близько 2000 осіб. Чернець, за даними радянської пошти, отримав понад 516 пакунків від вдячних паломників та 400 поштових переказів на суму 90 тис. карбованців [295, с. 115]. Знаючи про такі прибутки, влада посилила фінансовий тиск на монастир. 1958 року монастирю вручили повідомлення про сплату грошових податків на суму понад 7 тис. крб., а також вимогу здати сільськогосподарську продукцію (м'ясо, молоко, зернові, картоплю). Ці продукти монастир змушений був закуповувати у людей, адже у нього відібрали землю, необхідну для ведення господарства. 16 жовтня 1958 р. Рада Міністрів СРСР схвалила рішення Чернівецького обкому партії про ліквідацію монастиря, а 8 грудня постановою Чернівецької обласної ради було

остаточно передано на користь держави монастирські землі та угіддя [80, арк. 24]. Водночас, щоб зупинити потік паломників до Кукші, 28 листопада 1958 р. районна влада закрила дорогу до Хрещатицького монастиря і передала її під контроль міліції [80, арк. 25].

Крім того, уповноважений клопотав, щоб у Хрещатицький монастир після його ліквідації перевести Чернівецький жіночий монастир (Свято-Введенський), діяльність якого планувалося припинити за тим же сценарієм. На цей монастир було посилено фінансовий тиск, щоб створити умови, за яких його існування стало б неможливим. Монастирю збільшили грошові внески за будівлі, землю, робочу худобу, страхування тощо [80, арк. 25].

Також влада вирішила контролювати на території області місця, куди православні віруючі здійснювали паломництва. Було прийнято рішення взяти на облік святі місця начебто з метою «ліквідації джерел нетрудових доходів церковників» [80, арк. 25].

У перші п'ятнадцять років розглянутого періоду процес ліквідації церковних громад у Чернівецькій області не був інтенсивним. Станом на 1958 р. діючими залишались 362 церкви, які обслуговувалися 196-а священниками і 7-а дияконами. Серед них 12 священників перебували на «особливому» обліку у зв'язку із засудженням за «антирадянщину». За ці роки Чернівецький єпископат форсував висвячення 137 священників, у результаті чого різко знизився освітній і духовний рівень духовенства порівняно з довоєнним часом. У післявоєнний період кількість священників з вищою освітою становила 6 осіб, незакінченою вищою – 10, середньою – 40, незакінченою середньою – 89, початковою освітою – 51. Вищу духовну освіту мали тільки 24 отці, середню духовну – 39, без духовної освіти було 69 священників. Останні, як правило, не виступали у церквах з проповідями. І такий стан речей влаштовував радянську владу [44, арк. 53-55].

У 1950-х рр. на Буковині було заборонено давній промисел виливання церковних дзвонів. У липні 1958 р. останній раз було зафіксовано спробу вилити церковний дзвін мешканцем Злотарем із с. Глиниця Вашківецького

району. До нього «завітала» міліція, зруйнувала сім земляних форм та конфіскувала метал, призначений для лиття. Відповідні документи на Злотаря передали у прокуратуру Вижницького району, а єпископу Євменію (Хорольському) наказали суворо заборонити дзвонити у церквах [44, арк. 63].

Фінансово-адміністративний тиск був не єдиною формою боротьби владного апарату проти церковних структур. Радянська держава вдавалась до морального, психологічного насилля над громадянами, силою запроваджуючи світські «свята». Так, у 1959 р. партійні органи області, виконуючи рішення ЦК КПРС, вперше почали впроваджувати комсомольські весілля та рекомендували проведення 1-2 таких весінь у кожному районі. Один із показових заходів провели у гірському селі Шепіт Вижницького району. Там замість свічок на калачі встановлювали електричні лампочки. Ними вивели привітання «Поздоровляємо Ваню і Олю». Райком партії звітував у Київ, що процес атеїстичного перевиховання «рухається швидко вперед». Мовляв, люди питають: як будете женити сина, як «люди» чи по «церковному». Обком партії рапортував, що у 1957 р. відбулося 20 комсомольських і 21 колгоспне весілля, 1958 р. – 40 комсомольських весінь і 29 колгоспних, що насправді не відповідало дійсності [45, арк. 19].

Партійні органи на місцях почали збирати атеїстично налаштованих мешканців сіл та проводити з ними колгоспні збори, на яких «таврували церковників». Такі заходи відбулися у селах Широка Поляна, Купка, Дубівка Глибоцького району, Форосна, Ширівці, Жилівка, Костичани Новоселицького району, Подвір'ївка, Бузовиця Кельменецького району. На них колгоспники виголошували заздалегідь підготовлені промови, на кшталт: «Ми гнівно тавруємо і викриваємо шахрайські вчинки служителів релігії і вимагаємо закриття церкви» [45, арк. 19].

Компартія СРСР у кінці 1950-х рр. залишила церквам право на єдиний привілей – боротьбу за мир. Вказівки щодо роз'яснень матеріалів сесії Всесвітньої Ради Миру московський патріарх наказав зачитати у всіх церквах

країни. Останні зобов'язані були збирати кошти у Фонд Миру, що насправді йшли на потреби радянської влади.

У цей же період розпочався процес ліквідації православних навчальних закладів. Зокрема, було ліквідоване заочне відділення Ленінградської духовної академії. Зі скороченням числа випускників духовних навчальних закладів, на думку влади, відпадала необхідність у монастирях та церквах, в яких служили ці випускники. Уповноважений у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області планував заходи щодо заборони паломництва до буковинських монастирів, відвідування церков дітьми і молоддю до 18-и років, ремонту церков, заборон різних добудов, ліквідації у селах і на полях каплиць та хрестів тощо [89, арк. 31].

Важливою акцією антирелігійної роботи в цей період була ліквідація монастирів у краї. Жіночий монастир із Чернівців вирішили перевести до с. Хрещатик, де був чоловічий монастир. Черниць попередили і дали два-три дні на збори. Водночас в Чернівецькому обкомі партії 7 липня 1960 р. провели нараду з цих питань. Ігуменя монастиря Таїсія Безносюк протестувала проти переселення. Тому довелось впливати на неї через чернівецького єпископа Григорія (Закаляка). Обласний уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви Є. Проценко чотири рази приїжджав на розмову з нею. Зрештою її змусили погодитись на переїзд [89, арк. 32-33].

Ченців із с. Хрещатик за цей час переселили у Почаївську лавру. Одного з них відправили у психіатричну лікарню. Щодо жіночого монастиря, то партійці в результаті цілеспрямованих розмов «переконали» черниць Анісію Ткачук і Парасковію Горохлівську повернутися до своїх родичів [89, арк. 32-33].

Для перевезення монастиря підготували 41 вантажну і 3 легкові автомашини, направили 30 робітників і 23 дружинників, а на збір дали одну годину. Весь транспорт супроводжували завідувач відділу пропаганди Чернівецького обкому партії М. Сирота, завідувач сектору ЦК КПРС Л. Швидкий, працівники КДБ і МВС. Приміщення жіночого монастиря негайно передали на баланс Чернівецької міської ради за актом від 19 липня 1960 р. На

фасаді уже колишнього монастиря прикріпили вивіску російською та українською мовами «Дошкільний дитячий заклад № 3 у Чернівцях» [89, арк. 32-33].

Наприкінці 1959 р. у Чернівецькій єпархії відбулися зміни. Єпископа Євменія (Хорольського) перевели у Житомирську область. На його місце прибув тимчасово керуючий архієпископ Вінницький і Брацлавський Симон (Івановський), який прослужив усього два тижні, після чого прислали єпископа Станіславського і Коломийського Йосифа (Савраша) (тимчасово керував кафедрою з 05 березня по 21 травня 1959 р.). Останній уперше прозвітував, що в області діє багато сектантів і велика кількість людей їм співчуває. Він намагався знайти причини поширення сектантства. Переглянувши занадто активну роботу новоприбулого архієрея, уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області Є. Проценко написав на нього відповідні характеристики у «компетентні» органи. Уповноважений Є. Проценко зобразив єпископа як ненажеру й самолюбця. Мовляв, він наказував священикам збирати продукти для архієрейського столу. На свої іменини рекомендував священикам відправляти архієрейські служби Божі за його здоров'я. І хоч отримував зарплату в сумі 5 тис. крб., проте наказував збирати гроші для єпархіального управління. Нікуди не виїжджав, не відправляв богослужінь, не давав церковникам ніяких духовних настанов тощо [84, арк. 22-30].

Пасивність у релігійній сфері єпископату сприяла активізації антирелігійної роботи радянської влади. Зокрема, це знайшло вияв у закритті й руйнації храмів. Так, 21 листопада 1960 р. місцевими чиновниками у райцентрі Новоселиця було закрито церкву. Церковне майно таємно вивезли до церкви с. Маршинці, що за 1,5 км від Новоселиці. Через кілька днів почали знімати хрести з Новоселецької церкви, чим викликали протест у населення. Між людьми, які зібралися на захист святині, і місцевими чиновниками виникла сутичка, під час якої було завдано тілесних ушкоджень голові міської ради Волобуєву. Наступного дня мешканці зібралися біля Маршинецької церкви,

щоб повернути забрані ікони та хоругви. З району було викликано міліцію та працівників КДБ, які заарештували активних захисників Новоселецької церкви Олену Попович і Георгія Торсина [46, арк. 8-9].

Перші планові заходи щодо закриття церков у Чернівцях відбувалися в 1960 р. після ліквідації в місті жіночого монастиря. Було передбачено закриття церкви Святого Миколая та польського костелу Вознесіння. Через рік у Чернівцях було закрито шість церков, у Вашківецькому, Вижницькому, Глибоцькому, Заставнівському районах – по три церкви. Станом на 3 січня 1960 р. в області було закрито 65 храмів. Водночас почалася масова ліквідація каплиць і хрестів: у Вашківецькому районі було закрито 44 каплиці, зруйновано 72 хрести, у Вижницькому – 82 каплиці і 70 хрестів, у Заставнівському – 16 каплиць і 98 хрестів, у Кіцманському – 32 каплиці й 35 хрестів, у Сторожинецькому – 20 каплиць і 20 хрестів. Усього в області було зліквідовано 210 каплиць і 301 хрест. Однак релігійна обрядовість не зазнала значних змін. Так, обряд вінчань та хрещень упродовж років був стабільним. На високому рівні залишалась релігійна обрядовість у Глибоцькому (70 %), Сторожинецькому (80 %), Новоселицькому (90 %) районах. Ще вищою була вона в Заставнівському районі – 90-100% (села Шерівці, Баламутівка, Васловівці, Дорошівці, Кадубівці та ін.) [120, арк. 76].

Разом з тим, владний апарат наказав здати до архіву всі метричні церковні книги, багато з яких, через халатність адміністративних та архівних працівників, були втрачені. Залякане духовенство під час закриття церков часто відмовчувалось, сподіваючись, що йому нададуть іншу парафію. Але влада толерантнішою не ставала. Навпаки, згідно з рішенням ЦК КПРС від 19 березня 1960 р. «Про ліквідацію порушень духовенством радянського законодавства про культу», почали створюватися на місцях «Групи сприяння уповноваженим по посиленню контролю за діяльністю духовенства і релігійних общин». Групи повинні були активно працювати, здійснюючи контроль за діяльністю духовенства. У складі груп налічувалось від 7 до 11 активістів. Вони створювалися в кожному райцентрі та в сільських парторганізаціях.

Чернівецький обком партії у травні 1961-о р. провів дві наради з головами і секретарями сільських рад з питань посилення контролю за діяльністю духовенства, на яких виступили з доповідями секретар обкому партії І. Фесенко, секретар облвиконкому Т. Герцюк, лектори-атеїсти та уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області. На нараді було дано вказівки почати проти духовенства адміністративні репресії. Будь-яка ініціатива священиків на місцях суворо каралася. Наприклад, у с. Оршівці Кіцманського району священика, який хоронив померлого з хрестом і хоругвами, звільнили від служіння. Комісії здійснювали контроль за такими церковними обрядами як колядування, щедрування, освячення води, полів тощо. Продовжувалася активна робота з подальшого закриття церков. Цього ж року планувалося зняти з реєстрації 29 храмів. Водночас, щоб не «спокушати» вірян на повернення закритих церков, влада ввела практику «освоєння культових приміщень». Станом на 14 грудня 1960 р. в області було «освоєно» під колгоспні склади, комори, шкільні спортзали, сільські танцювальні майданчики 24 храми [88, арк. 65-67]. Наприклад, костел Найсвятішого Серця Ісуса Христа у Чернівцях призначили під державний архів, Свято-Духівську церкву с. Давидени Сторожинецького р-ну – під зерносклад колгоспу, церкву Святої Покрови у смт. Путилі – під піонерську кімнату, церкву Святих Петра і Павла у Вижниці – під магазин, церкву у Садгорі – під спортзал та інше [91, арк. 65-67].

У другій половині 1960 р. почалася підготовча робота для закриття Миколаївського кафедрального собору у Чернівцях під приводом того, що релігійна громада не має фінансових можливостей утримувати храм. На цьому наголошував уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви по УРСР Г. Пінчук під час свого перебування у Чернівцях. У листопаді 1960 р. обласний уповноважений наказав єпископу здати ключі від собору, де планувалося розташувати рибну базу. Для полегшеного проведення акції змінили настоятеля собору на більш лояльного до влади протоієрея Марчука.

Чернівецький єпископ Григорій (Закаляк) у цьому випадку не протестував проти дій влади [295, с. 94-95].

Водночас здійснювалося знищення 32 цвинтарних церков. Це були в основному дерев'яні споруди, у яких відспівували покійників. Більшість із них належали до історичних пам'яток. Продовжувалася т. зв. «війна з каплицями і хрестами». У селах області їх налічувалося близько 2100 одиниць. Робота почалася набагато раніше, але на початку 1960-х рр. вона набрала цілеспрямованого характеру. Хрести розбивали молотами і скидали на узбіччя цвинтарів. Під час таких акцій були знищені пам'ятки, встановлені на честь скасування панщини, захоронення воїнів Першої світової війни та балканських походів. Обласний уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області П. Подольський неодноразово порушував питання про ліквідацію каплиць і хрестів, виступав із такою пропозицією в районних та обласних газетах, де, зокрема, писав таке: «Усі каплиці, хрести, розташовані на полях, вздовж доріг і в селах на вулицях, потрібно перенести на кладовища, адже поля колгоспні, дороги розширюються, облаштовуються і таким чином завдають місцевим органам додаткових клопотів у здійсненні запланованих заходів» [92, арк. 129].

Наступ на «антирелігійному фронті» закономірно вів до скорочення кількості священнослужителів. Статистичні дані свідчать, що в 1961 р. на обліку в Чернівецькій області перебувало 178 священників. Порівняно з 1959 р., кількість отців скоротилася на 13 осіб. Серед них частина добровільно відмовилася від священства. Священників виселяли з парафіяльних приміщень, 17 з них написали скарги, але на місцях їм заявляли, що їхні вимоги безпідставні [92, арк. 129].

Станом на 1 січня 1961 р. у краї залишилося 205 діючих православних приходів (міських – 22, сільських – 183), які обслуговувало 177 священників [87, арк. 9]. Загальна кількість приходів православної церкви становила 357 одиниць, з яких 130 входили до числа т. зв. "безприходних (приписних)" церков. На 1961–1962 рр. планувалося закрити 50 церков. І цей план був

виконаний. Інформацію про нього направили не тільки до Києва, а й до Москви [96, арк. 11]. Щодо динаміки зменшення кількості православних храмів у області, то вона була такою (точка відліку – 1941 р.): 1941 р. – 431 церква, у 1945–1946 рр. – 370 церков (- 61), 1961 р. – 357 церков (-74).

З метою посилення контролю за діяльністю релігійних організацій Рада Міністрів СРСР 16 березня 1961 р. прийняла постанову «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури», в якій пояснювались правила інвентаризації церков, наголошувалось, щоб закриття церков відбувалось без участі населення. Цього ж року Міністерство фінансів СРСР видало вказівку щодо обкладання податками всіх служителів культури [92, арк.129].

У зв'язку з цим уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви у Чернівецькій області П. Уричев просив, щоб облуправління КДБ подало списки всіх членів вищезгаданої категорії духівників, але дістав відмову, умотивовану тим, що працівники зайняті більш важливими справами [92, арк.130]. На нашу думку, причиною відмови була відсутність повних списків. Тиск на Церкву закономірно вів до посилення деморалізації в священницькому середовищі. Представники духовенства доносили один на одного. З цього приводу показовим є донос протоієрея Димитрія Костя єпископу чернівецькому і буковинському Даміану (Марчуку) на регента архієрейського хору Єфимія Зиска, який навчив хористів пісні «Ой зійшла зоря над Почаєвом» і виконав її при великому зібранні народу. У кінці пісні були слова «Ой рятуй, рятуй, Божа Мати, монастир загибає», що могло викликати у народу непотрібні емоції і паралелі [88, арк. 12-13].

Поширеними стали доноси на священнослужителів. Наприклад, промовистою була заява від керівництва с. Велика Буда Герцаївського р-ну на священника Цуркана. Мовляв, він намагався дати хабара голові сільської ради Кілару за отримання дозволу на йорданські свячення села. Справа була направлена в прокуратуру [90, арк. 170]. З с. Товтри Заставнівського р-ну доносили, що священник Бачинський порушив правила соціалістичної моралі,

дозволивши дзвонити у церкві. Священника звинуватили також і за те, що він відновив у селі хреста, якого зняли комуністи. А вже 10 квітня 1961 р., писали далі заявники, «поп» зірвав роботу у колгоспі, бо тримав людей на службі до 13-ї години. З Путильського району доповідали, що готуючись до Великодніх свят, люди побілили хати, порізали свиней й накупили алкоголю [90, арк. 80].

У місцевих звітах інформація іноді набувала карикатурного характеру. Наприклад, з колгоспу «Дружба народів» с. Луковиця Глибоцького р-ну повідомляли, що у дні храмових свят селяни не стільки працювали, скільки святкували, тому замість 7 га буряка зібрали лише 3, а замість 60 тонн солодких коренів вивезли 20 – і винна у всьому Церква [90, арк. 149].

Указані події, які характеризувалися наступом на Церкву, відбувалися у 1961 році – у період прийняття т. зв. «третьої програми партії». Комуністична партія заявляла, що молоде покоління радянських людей житиме при комунізмі. Відповідно, його потрібно виховувати на атеїстичних та інтернаціональних (космополітичних) переконаннях. Не можна оминати той факт, що боротьбу з релігією на місцях часто вели представники місцевого населення, свідомість і волю яких зламала радянська влада. З цього приводу влучно висловився провідник ОУН Степан Бандера: «Ця система охоплює і пронизує цілий СРСР, всіх людей і все життя. Терор морально-духовний, економічний. Сексотство пронизує цілу державну систему виробництва, військо, школу, родину, церкву, вдирається до сповідальниці. Це найсутніша система большевизму» [185, с. 59].

Від партійних органів влади надійшло уточнення щодо методики проведення атеїстичної роботи: «Працівники райкомів і секретарі партійних організацій не повинні брати участі у закритті церков, роботу мають виконувати райвиконкоми і сільські ради, але керівництво і контроль забезпечують партійні організації» [93, арк. 4].

Можна навести низку прикладів наслідків атеїстичної пропаганди того періоду. Так, у с. Мольниця Герцаївського р-ну мешканець Гочу заявив, що священник Балик на церковній проповіді виступав проти Радянського Союзу. У

с. Куликівка того ж району на загальних зборах села колгоспники виступили із пропозицією святкувати не релігійні свята, а революційні. Під заявою підписались активісти: І. Асофроніє, І. Бердісану, А. Штефаное та інші [90, арк. 235].

Однак населення краю вперто зберігало релігійну обрядовість. Наприклад, із с. Мольниця інформатори доносили, що місцеві учителі хрестять дітей. Такі ситуації обов'язково обговорювалися на засіданні педколективу, який винним призначав дисциплінарні стягнення [90, арк. 194]. У с. Лопушна Вижницького району сільська рада зафіксувала у церкві прислужування 17-річного юнака на прізвище Корпан. Це стало «надзвичайною» подією, у результаті якої священику заборонили служити і суворо попередили двадцятку. Були випадки, коли й священики доносили на парафіян. Обласний уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви Є. Проценко писав про священика Антофійчука з с. Погорілівка, який повідомив, що Васирина Яремій виготовляє і продає свічки вірянам. У зв'язку з цим він просив призначити перевірку та «обкласти» жінку податком [102, арк. 197].

Є. Проценко склав новий список 60 церков, пам'яток архітектурного значення, призначених на ліквідацію. Але його зупинили з республіканського апарату уповноваженого Ради в справах Руської Православної Церкви, дозволивши обмежитися лише десятьма церквами [92, арк. 117].

Загалом у Чернівецькій області протягом 1959–1961 рр. було закрито 99 церков. З них у Вашківецькому районі – 10, Заставнівському – 10, Кіцманському – 8, Сторожинецькому – 9, Садгірському – 9, Хотинському – 7 і т.д. На 1963 р. планувалося закрити 44 храми: в Герцаївському р-ні – 2, Новоселицькому – 3, Путильському – 3 тощо. Невтішною була статистика й щодо малих архітектурних форм та символіки. Так, було знищено 1499 хрестів, з них у Вашківецькому р-ні – 272, Заставнівському – 476, Кіцманському – 148, Сторожинецькому – 195. Було зруйновано 210 каплиць: у Вашківецькому р-ні – 44, Вижницькому – 82, Кіцманському – 332, Сторожинецькому – 20 та ін. [92, арк. 8].

Уповноважений Ради у справах Руської православної церкви по Чернівецькій області Є. Проценко докладав усіх зусиль, щоб якомога ефективніше реалізувати політику влади по знищенню Церкви і релігії на Буковині. На початку 1962 р. він подав новий реєстр на ліквідацію церков і вимагав зняти з реєстрації 9 релігійних громад (у Кельменецькому районі – 3, Кіцманськму – 2, Глибоцькому – 2 та ін.) [97, арк. 28]. 18 травня цього ж року зняли дзвони з церкви у с. Вартиківці Кельменецького району, а сам храм передали колгоспу під зерносклад, те ж відбулося у с. Ленківцях [96, арк. 40].

Рішенням виконкому Вижницького району за № 228/18 від 13 серпня 1962 р. було закрито 7 церков у с. Бисків, Лукавцях, Вовчинці, Липованах та інших, а їхні приміщення пристосували для господарських потреб [70, арк. 32]. Кіцманська райрада 10 вересня 1962 р. у звіті за № 113-5 доповідала, що «згідно постанови Ради Міністрів у селах Берегомет (див. додаток 3), Витилівка, П'ядиківці (див. додаток 3), Гаврилівці, місті Кіцмані церкви закрито і ключі здано органам влади. У цих селах церкви будуть знесені і лісоматеріали передадуть колгоспам, а Кіцманську церкву переобладнають під кінозал» [70, арк. 35]. Із Заставнівського району інформували про припинення діяльності церков у п'яти селах: Кострижівці, Звенячині, Брідку, Ржавинцях, Вербівцях. У с. Онут за рішенням уповноваженого області розібрали стару церкву. Церкву у Кострижівці передали Хрещатицькій автоколоні, у Ржавинцях – під сільський клуб, у Звенячині – під склад [70, арк. 120]. З Герцаївського району надіслали акти на ліквідацію церкви у с. Тарнавка (1778 року заснування), яку розібрали на паливо для колгоспної кормокухні. У с. Дяківці цвинтарну церкву вирішили залишити, переобладнавши її для зберігання інвентарю. Про церкву у с. Хряцка, побудовану ще в 1784 р., у протоколі написали: «Будинок аварійний, приналежний на знесення. Матеріал може бути використаний на паливо для колгоспної кормокухні». Щодо церкви с. Поляна (див. додаток Ж), пам'ятки архітектури 1618 р., то діяльність її припинено у 1961 р. і вирішено використати під зерносклад колгоспу [70, арк. 35-85]. Такі звіти надходили з кожного району, що свідчило про розгортання маховика атеїстичної машини.

Партійні органи через кожні півроку звітували про практичну роботу щодо ліквідації церков. Уже станом на 1 січня 1964 р. у шести районах області і в м. Чернівці закрили 102 церкви. У 77-и з них місцеві органи влади вилучили ключі, у 55-и понівечили майно, 44 церкви переобладнали під «народногосподарські» потреби, ще 5 розібрали, 5 переобладнали, хоча планували більше [105, рк. 11].

У відповідь на репресивні дії віряни писали скарги із сіл Чернівецького, Сторожинецького, Кіцманського районів, посилали делегації до Києва й Москви. Натомість обласний уповноважений Ради у справах Руської православної церкви по Чернівецькій області Є. Проценко рекомендував на місцях частіше виявляти організаторів таких скарг і повідомляти владу [96, арк. 64-65]. І наслідки таких рекомендацій не забарилися. Порушників т. зв. «соціалістичних законів» почали судити. Так, у с. Михальча Сторожинецького р-ну на 15 діб засудили М. Данилюка, а про віруючих В. Москалюка і Д. Низемського написали матеріали наклепницького характеру у районну газету, звинувачуючи їх у пиятиці [97, арк. 140].

В умовах зростання тиску на священиків деякі не витримували і відмовлялися від сану. Так, з листопада 1960 до 1962 рр. від священства відреклися Федір Петрів, Єпіфан Якубович, Іван Кізема, диякон Сильвестр Дмитрук. Відреченців змушували виступати з антирелігійними доповідями у пресі, радіо [100, арк. 2]. Священника А. Поторака за систематичне «п'янство і хуліганство» народним судом засудили на 10 діб арешту, а потім звільнили від священства, ніби дбаючи про чистоту духовних кадрів [100, арк. 2].

На цьому фоні збільшувалася кількість звітів про зростання у селах і містах краю радянських обрядів – шлюбів, урочистих записів новонароджених, похоронів. Так із Кельменців доповідали про те, що у них християнських вінчань не відбувається. Проте у 1962 р. тут із 450 зареєстрованих шлюбів церковних було 41. У Хотинському районі з 574 – 93, Сокирянському з 375 – 70. Сумнівною виглядала інформація з районів про кількість прихожан, які відвідували храми у релігійні свята. Так, із Сторожинецького району

доповідали про святкування Різдва Христового. Мовляв, у с. Нова Жучка в церкві перебувало близько 100 осіб, серед них 30-40 молоді люди та четверо дітей. У Миколаївській церкві богослужіння затягнулось до 1-ї год. 20 хв. Молоді було 8-10 осіб, а решта – старшого віку. Збирали гроші, але жертвували мало. Вказувалося, що спостереження велися у селах Горішні Шерівці, Топорівці, Чорнівка та інших [97, арк. 30-32].

Специфічною для України релігійною течією в середовищі православних, дислокованою лише на території Буковини, були осташі (по-румунськи – Воїни Христові). Течія зародилася в Румунії у 1925–1927 рр. На Буковині рух виник 1930 р. завдяки організації Віорела Бужеряну [249, с. 14-16]. До 1940 р. він налічував у своїх лавах близько 10 тис. осіб у 50 селах. Осташі не вживали алкоголю, не курили, не відвідували світських заходів, коментували Біблію у дусі румунського націоналізму. Незважаючи на певну відоособленість, осташі діяли в межах громад Руської Православної Церкви. Найбільше осташів було в Новоселицькому, Глибоцькому (176 осіб), Садгірському, Сторожинецькому районах (селах Клішківці, Ширівці, Стрілецький Кут (17 осіб), Драчинці (16), Нижні Станівці (6), Недобоївці (17), Владична (14), Рукшин (18)) [146, арк. 44-45]. Вважалося, що в умовах існування радянської влади вони були перехідним етапом при зародженні сектантства [120, арк. 172-175].

Проти осташів активно виступало керівництво Руської Православної Церкви. Так, чернівецький єпископ Євменій (Хорольський) 7 жовтня 1958 р. у листі за № 820 наказував священикам РПЦ «активно протистояти Воїнству Христовому» [84, арк. 69-70]. З цього приводу благочинний Хотинського і Новоселицького районів протоієрей Панцерний писав уповноваженому Ради у справах Руської Православної Церкви по Чернівецькій області, що осташі є ворогами держави і церкви, що вони нелегально здійснюють церковну діяльність. На майбутнє мають план організувати у с. Клішківці центр «осташівського руху», створити власну церкву. У 1953 р. зафіксовано їх виступи у с. Остриця Чернівецького району і Горішні Шерівці Садгірського району [69, арк. 2].

Підсумовуючи двадцятилітній післявоєнний період існування Руської Православної Церкви Буковини, зазначимо втрати, яких зазнали парафії. У перші післявоєнні роки радянська влада відносно терпимо ставилася до конфесійних структур краю, маючи на меті спочатку закріпитися в регіоні. Проте уже з кінця 1940-х рр. священників почали переслідувати. На них накладали податки, конфісковували приватні приміщення, провокували на порушення законодавства та звільняли з парафій. Поступово розгортався процес закриття храмів, руйнування каплиць і хрестів у селах та на роздоріжжях. Влада намагалася обмежити християнську обрядовість, переслідувала молодь, яка відвідувала православні церкви. За двадцятилітній післявоєнний період у Чернівецькій області знищили два монастирі й десятки церков. У районах та селах засновувалися групи сприяння уповноваженим, які мали на меті посилення контролю за діяльністю духовенства і релігійних громад. Боротьба з Церквою активізувалась у 1961 р., коли компартія прийняла т. зв. «третю програму партії» – програму побудови комуністичного суспільства, що вимагало виховання «нової людини комуністичного завтра».

2.2. Діяльність органів радянської влади щодо зменшення впливу Руської Православної Церкви у період «застою»

У період «застою», що припав на 1965-1985 рр., в СРСР відбувалося чимало політичних та економічних змін. Зокрема, була прийнята в 1977 р. нова Конституція СРСР. На цей період припала війна в Афганістані (1979–1989 рр.), яка, зрештою, призвела до розвалу Радянського Союзу. Важливим було підписання СРСР Заключного протоколу до Гельсінської наради (1975 р.), в якому відображались зобов'язання країн-учасниць з питань прав людини і основних свобод.

У Чернівецькій області в цей період продовжувалося нищення православних храмів, зазнавали переслідувань священники. Натомість відбувалося виховання атеїстичних кадрів та впровадження нових радянських обрядів тощо. Так, у Кельменецькому районі було знято 44 хрести, у

Новоселицькому – 81. Молодцям замість вінчань нав'язувалися т. зв. «комсомольські весілля». Засуджувалося проведення храмових свят. З часом їх перестали святкуватися у селах Самушин, Ржавинці, Репужинці, Прилипче, Вікно, Онут, Звенячин Завставнівського району, а також в інших районах області [97, арк. 143, 149].

З кожним роком все більше нагніталася антирелігійна істерія. Партійці створювали органи атеїстичної пропаганди, уміло підбирали для них штат працівників, організовували семінарські та інструктивні заняття, готували тематику запитань і відповідей. Антирелігійна пропаганда дедалі набирала нових, досконаліших форм і методів. У Чернівецькій області атеїстичній роботі приділялася особлива увага, адже цей регіон вирізнявся високим рівнем релігійності. Для посилення підготовки атеїстичних кадрів у 1981 р. в Чернівецькому університеті було створено кафедру атеїзму, етики та естетики, яка стала методичним центром підготовки пропагандистів. При Інституті марксизму-ленінізму Чернівецького обкому КПУ функціонувало відділення атеїзму. Навчання відбувалось упродовж двох років. Станом на 1984 р. інститут при обкомі КПУ закінчило 430 слухачів [249, с. 158-161]. Однак у цьому партійному закладі, як і в університеті, при вивченні атеїзму переважав формалізм, відірваність від життя, низька якість викладання, про що свідчили легкі перемоги проповідників над лекторами у диспутах.

Від випускників інституту марксизму-ленінізму вимагали активізації роботи по закриттю церков, зняття з реєстрації релігійних громад. Наприклад, з реєстрації зняли Димитрівську церкву в с. Іспаський Майдан Вижницького району, а священика виселили з села. Так само позбулися Успенської церкви у Вижниці, яка, нібито, загорілася від удару блискавки, хоч була кам'яною (див. додаток Б). Після пожежі храм передали під спортзал, адже грошей на її ремонт не було [97, арк. 39-41]. На базі церкви Святого Георгія у Сторожинці вирішили побудувати універмаг. Священику наказали покинути храм, а церковну двадцятку попередили, щоб вони перейшли в іншу церкву. Делегації вірян двічі приїжджали до Чернівців з проханням зберегти їхній храм, натомість влада

рекомендувала райспоживспілці пришвидшити будівництво універмагу на базі церкви [98, арк. 16-17].

Траплялося, що мешканці сіл активно протестували проти дій чиновників: самовільно відчиняли церкви, проводили богослужіння, не віддавали ключі від церкви представникам влади, поповнювали протестантські організації тощо. Першими самовільно відкрили церкви селяни с. Ржавинці Заставнівського р-ну, хутора Бисків – Путильського р-ну, с. Кормань – Сокирянського р-ну, с. Мошанець – Кельменецького р-ну. Жителі с. Мошанець написали скаргу, у якій висловили прохання про відкриття церкви, під яким підписався 101 мешканець. Але уповноважений Ради в справах релігій по Чернівецькій області заявив, що підписи під документом фіктивні [114, арк. 12]. Скаргу прихожан із с. Новосілка Кіцманського району розглядали працівники КДБ, які встановили, що її писали Танасій Химчук, Степан Кравчук, Юрій Остап'юк. 13 січня 1969 р. їх викликали в райцентр і сказали: «Хочете молитися, йдіть у сусіднє село!» [117, арк. 45]. Активно захищали церкву жителі с. Росошани, яку директор місцевої школи мав намір перетворити у спортивний зал. Мешканці спіймали його і пригрозили втопити у ставку [114, арк. 16]. Відкрили церкви й у селах Давидівці та Южинець Кіцманського району, де служби Божі відбувалися за участю диякона [117, арк. 48]. Влада почала усвідомлювати прорахунки від несвоєчасного освоєння церковних приміщень під соціальні установи.

З протестом проти свавілля дій влади виступили кілька румуномовних сіл. Так, румунське населення с. Череш Сторожинецького р-ну вимагало відкрити зачинену церкву, почало збирати гроші на ремонт храму. Представник двадцятки Опаєць звернувся до райвиконкому з проханням повернути ключі від будівлі. У кінці він висловився так: «Якщо ми – румуни, то ми не маємо тут ніяких прав, ми знаходимося під вашою окупацією і тому ніколи не доб'ємося справедливості» [127, арк. 181].

Для більш оперативного керівництва у боротьбі з релігією компартія збільшила кількість посад в апараті обласного уповноваженого Ради в справах

релігій. На допомогу Є. Проценку призначили П. Уричева, колишнього працівника правоохоронних органів, який курував протестантські організації краю. Було розширено і республіканський апарат, який складався з уповноваженого і двох заступників, відділів православної, старообрядницької, католицької і протестантських церков, іудейської конфесії і сект, канцелярії – разом на 15 осіб [114, арк. 23]. Згодом у Раді в справах релігій при Раді Міністрів СРСР створили відділи у справах католицької церкви, зв'язків з мусульманськими країнами, міжнародної інформації, відділ статистики та аналізу. Штат центрального апарату було збільшено на 21 одиницю. Працівники центрального апарату, імітуючи діяльну атеїстичну роботу, вимагали паперову звітність від низових партійних та адміністративних органів [146, арк. 18].

У 1970-і роки Є. Проценко і П. Уричев підготували низку пропозицій щодо знищення 133 церков: 38 планувалося розібрати, а 79 – переобладнати для громадських потреб. 116 церков, які перебували на обліку пам'яток архітектури, зняти з контролю і розібрати на будматеріал. Ці плани підтримав голова Чернівецької обласної ради депутатів трудящих Ф. Мацідонський у листі до першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького. Партійні активісти просили дозволу розібрати старі церкви у с. Хряцка (збудовано 1780 р.) (див. додаток Д), с. Тарнавка (збудовано 1778 р.), с. Карапчів (збудовано 1816 р.) Глибоцького району, с. Жилівка (збудовано 1810 р.) Новоселицького району, с. Макарівка (збудовано 1700 р.) Кельменецького району (див. додаток А) та інші. На щастя, на місцях не завжди поспішали виконувати волю партії, завдяки чому деякі церкви вціліли [97, арк. 99-116]. Населення боляче реагувало на факти знищення церков, тому влада здійснювала «освоєння» храмів під колгоспні склади, комори, майстерні, приміщення для утримання інвентарю тощо.

У руслі атеїстичного наступу обком партії наказував впроваджувати у життя радянські обряди. У ті часи в селах нагнітався процес створення у колгоспах комсомольських молодіжних бригад. Випускникам шкіл забороняли виїжджати на роботу у міста, не видавали паспортів. Отож, щоб затримати

молодь, влада вдавалась до різних ідеологічних прийомів, один з них – проведення уже згадуваних «колгоспних (комсомольських) весіль». Наприклад, у с. Ленківці Чернівецького р-ну відбулося весілля колгоспного їздового Захарія Боднара і ланкової Євгенії Кудринецької, в с. Ошихліби того ж району – Ганни Боднар і Василя Деревенка. «На весіллях – згідно звітній інформації – колгосп обдаровував молодят подарунками: швейними машинками, меблями, радіоприймачами, безкоштовно грав колгоспний духовий оркестр. На оказію збігалося все правління на чолі з головою колгоспу, їх запрошували на почесні місця і починалося «гуляння» [97, арк. 29].

В умовах наступу атеїзму священники ставали паріями радянського суспільства і не могли протистояти свавіллю влади. Контролюючи кадрову політику в церковній сфері влада домоглася того, що із 170 служителів культу 48 мали лише початкову освіту. Без духовної освіти серед них був 61 священнослужитель. Чимало з них перед тим, як стати священником, працювали трактористами, столярами, учителями молодших класів тощо. У цей період служило ще 13 священників, колишніх політв'язнів, ув'язнених за ст. 54 Кримінального кодексу, які перебували під контролем КДБ. Лише 98 священників мали по одній парафії, а 72 священники служили у кількох парафіях [97, арк. 27]. І, звісно, вони не могли їх якісно обслуговувати.

У 1970-х рр. з районів продовжували надходити повідомлення щодо ліквідації церков, стало поширеним заперечення архітектурного й історичного значення культових споруд. Враховуючи, що церкви на Буковині майже всі були старовинні, а тому перебували на обліку як пам'ятки архітектури, влада наказувала виключати їх з таких списків. Наприклад, щоб ліквідувати церкви, збудовані у XVII – XVIII ст., у селах Вербівці, Звенячин, Кулівці, Репужинці Заставнівського району, чиновники вигадали таке формулювання: «Виключити зі списків пам'яток архітектури, як однотипні архітектурні форми, що не мають ніякої архітектурної вартості» [92, арк.83]. Подібні рішення приймалися і в інших районах області.

На фоні антицерковних дій Чернівецький обком КПУ почав організовувати в районах атеїстичні семінари з агітаторами й лекторами, завідуючими атеїстичними секціями. Діяло близько 900 членів груп допомоги обласному уповноваженому Ради з питань релігій. Лише за один рік комісії здійснили 190 перевірок, що стосувалися нелегального проведення священиками обряду хрещення дітей вдома, затягування богослужінь, відвідувань церков дітьми. Детально перевіряли стан церковних фінансів, збір коштів тощо. При кожній місцевій раді рекомендували створити «ради, або комісії з впровадження нових радянських обрядів» [103, арк. 17].

Такі комісії, а також їхні члени часто зловживали своїми правами, що викликало незадоволення у віруючих. Наприклад, голова сільської ради с. Магала Новоселицького району М. І. Фанар разом із директором школи відвідували квартири віруючих і забирали від них релігійну літературу. Те саме вчинив у с. Іванівці голова сільради Д. Д. Бабюк. У квітні 1964 р. за поданням комісії звільнили з роботи на масложиркомбінаті Є. П. Романишину за те, що була «віруючою» [103, арк. 25].

У с. Лівинці Кельменецького району голова сільради Кащук вимагав від священика Фонарюка перед кожною службою Божою реєструватися у сільській раді та отримувати відповідні інструктажі. У с. Оршівці Кіцманського району під час весняної сівби у колгоспі голова сільської ради Щербата намагалася заборонити службу Божу, мотивуючи проведенням у колгоспі польових робіт. Такі самі дії відбувалися у селах Глибоцького, Хотинського та інших районів [81, арк. 6].

Також продовжувалося пюндрування храмів. Так, уночі 20 жовтня 1969 р. із церкви с. Пашківці Хотинського р-ну вивезли цінне майно – золотий і срібний посуд [118, арк. 93]. В умовах реального пограбування храмів ніхто не організовував опис церковного майна, не заводили книг опису. У результаті цього багато цінних церковних речей назавжди зникли [126, арк. 25].

Під тиском радянських органів робота церков з роками паралізувалася. Згідно з донесеннями з Кельменецького району, впродовж двох років у церквах

не відбувалося вінчання, натомість організовано 120 комсомольських весіль. У Кіцманському районі не вінчалися по-церковному у 18 селах. У с. Подвірне два роки не відбувалися храмові свята, а замість них колгосп організовував свято врожаю. У гірських районах замість храмових свят впроваджували у практику свята плотогонів, виходу на полонину та інші [68, арк. 19].

Вижницька райрада звітувала про те, що у них атеїстична робота ведеться планово. Одним із пунктів плану передбачав заборону колядувати. Напередодні великих престольних свят до сільських рад запрошувалися члени двадцятки на інструктивні наради, на яких йшлося про скорочення часу богослужінь та недопущення на них учнівської молоді. У святкові дні всім членам комісії з організації контролю за діяльністю духовенства і релігійних громад давалися індивідуальні завдання. Правда, не всі члени комісії працювали з повною віддачею. Багато із записаних до їх складу не бажали «ускладнювати своє життя з Богом». Таких людей виключали з атеїстичного активу, «брали на замітку», заміняли іншими [68, арк. 19].

Відбувалося також стеження за «різноманітними порушеннями» священиками статутних норм. Наприклад, надійшла скарга благочинного Кельменецького району Петра Мінкіна щодо порушення священиком Миколою Кондрою статутних правил, що виявлялося в незаконних відправах богослужінь на території інших сіл. За порушення «дисципліни священства» благочинний відсторонив М. Кондру від роботи на один місяць. Потім лояльні до влади священики осудили отця та просили уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви по Чернівецькій області вирішити його долю [56, арк. 5-6].

Відсторонили на один місяць роботи й священика П.С. Вінту лише за те, що він запросив на храмове свято хор із сусіднього села. Священика Тудана із с. Горбова Герцаївського р-ну, який відправив службу Божу у с. Маморниця, покарали заборною у служінні на три місяці, а пізніше за «хуліганські дії» покарали на 15 діб арешту. Карали навіть за сповідь хворого. Наприклад, у с. Банчени Герцаївського р-ну священика і того, кого він сповідав, оштрафували кожного на 50 крб. [117, арк. 9]. У с. Байраки того ж району так

само вчинили зі священником Сташеску, якому сільська рада встановила покарання у розмірі 15 діб арешту і 1 місяця заборони служити у церкві [117, арк. 389]. Органи влади були проінформовані про те, що священник Ф. Л. Вовк із с. Дубівка (з 1995 р. – Опришени) Глибоцького р-ну вітається у селі словами «Слава Ісусу Христу» [117, арк. 293]. На священника Кригана із с. Малинівка Новоселицького р-ну написали, що він любить випивати у церкві і «закусувати медом», дає шлюби у нетверезому стані тощо [115, арк. 8-9].

В умовах посилення атеїстичної роботи уповноважені Ради в справах релігій у Чернівецькій області звертали увагу на абітурієнтів з Буковини, які вступали в духовні семінарії Одеси, Ленінграда та Москви. Претендентів на навчання заздалегідь намагалися «протестувати» щодо їхньої лояльності до радянської влади, а вже тоді «сигналили» навчальному закладу – приймати їх чи ні. Скажімо, із смт. Путили до Одеської семінарії намагався вступити слюсар П. Коломійчук. Уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області Є. Проценко написав у семінарію листа з негативною характеристикою на згадану особу та рекомендацією не приймати на навчання. Водночас керівництву Путильського району він надіслав лист такого змісту: «З вашого району постійно поступають документи у семінарію. Хтось проводить роботу. Розберіться» [104, арк. 61]. Про абітурієнта А. Мандрюка з с. Рукшин Хотинського району П. Подольський повідомив у духовний навчальний заклад таке: «Батько не вступив до колгоспу. Старший брат Василь Мандрюк – священник. Фанатик, на виховні бесіди не реагує. Старша сестра вийшла заміж за священника. Сам А. І. Мандрюк працює на меблевій фабриці, замкнутий, не бере участі у громадському житті. Враховуючи фанатичні релігійні переконання Мандрюка, зарахування в духовну семінарію не є бажаним». У такому ж дусі написані характеристики на хлопців із с. Магала (Д. Міціця, І. Біволару, В. Козмінського) [128, арк. 196]. Щоправда, траплялися випадки, коли обласний уповноважений Ради в справах релігій міг рекомендувати юнака на навчання. Наприклад, до вступу в семінарію був рекомендований І. Чаглей із династії священників. У рекомендації

сказано, ніби він вбачає в роботі священика не духовне покликання, а можливість вести паразитичний спосіб життя. Такими ж якостями характеризувалися його батьки та родичі. Тому можна погодитись з його зарахуванням у семінарію [128, арк. 203]. Тобто здійснювалася певна «селекція» семінаристів, коли рекомендували для навчання в семінарії людей, що мали схильність до аморальної поведінки. Такі семінаристи, ставши священнослужителями, могли б компрометувати Церкву.

Були випадки, коли буковинці спеціально виїжджали в Росію і уже звідти вступали в семінарії. Наприклад, абітурієнт В. Трубніков із Чернівців двічі здійснив спробу вступити в духовний навчальний заклад (спочатку у Московську, а потім у Ленінградську семінарії) і двічі через характеристику П. Подольського зазнавав провалу. Тоді він виїхав на роботу в м. Тольятті, звідки вступив в Одеську духовну семінарію [127, арк. 34].

З метою посилення контролю за діяльністю конфесій Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР під керівництвом В. Куроєдова обговорила питання «Про активізацію роботи комісії сприяння контролю за дотриманням законодавства про культури». У документі, розісланому на місця, відзначалася у позитивному плані Закарпатська область. Одночасно наголошувалось, що в деяких регіонах атеїстичну роботу проводять без перевірки контролю дотримання законодавства про культури, говорилося, що партійні чиновники часто не розуміють своїх функцій, ролі комісії у вивченні форм і методів діяльності релігійних організацій [108, арк. 39-44]. Згаданий документ мав гриф обмеження «для службового користування» і вперше засвідчив про деяке потепління у взаєминах держави й релігійних організацій.

Щоб уникнути звинувачень в адмініструванні, уповноважені Ради в справах релігій компонували фіктивні скарги селян, в яких просили покарати священиків. Наприклад, такі компрометуючі матеріали надійшли із с. Слобода Комарівці Сторожинецького р-ну на священика, який, мовляв, ходив по селу у рясі, дітей закликав до храму, відправляв повністю богослужіння [58, арк. 14].

Голова сільської ради с. Рухотин Хотинського району діяв активніше. 4 серпня 1966 р. він вирішив із закритої церкви винести майно, щоб пристосувати її до колгоспних господарських потреб. Але до церкви збіглося понад 70 селян, які вимагали допустити їх до перепису майна. Протестуючі церкву закрили і повісили свій замок, водночас написали скаргу обласному уповноваженому Ради в справах релігій про грабіж церкви. Однак П. Подольський вирішив не розбиратися, а наказав знайти винних і покарати. Щодо відновлення діяльності громади рекомендував відвідувати церкву у сусідньому селі Поляна, що за три кілометри від Рухотина [109, арк. 73].

У таких умовах Московська патріархія на початку сімдесятих років уперше почала звертатися до вірних з відкритими листами. В одному з них за № 11059 від 7 липня 1966 р. йшлося про звернення патріарха Руської Православної Церкви до всіх єпархіальних управлінь, де описувалася діяльність священників М. Ешлімана і Г. Якуніна, які у своїх виступах засуджували рішення архієрейського собору 1961 р. Єпархіям пропонувалося стежити і «присікати» діяльність осіб, що «сіяли смуту». Щодо священників Чернівецької області, то вони відкрито не виступали на підтримку Г. Якуніна і М. Ешлімана, хоча частково були ознайомлені з їхніми протестами. 21 січня 1966 р. від єпископа Чернівецького і Буковинського надійшов рапорт з реакцією єпархії на «відкритий лист» священників Г. Якуніна і М. Ешлімана та, відповідно, різким засудженням їхньої діяльності [109, арк. 83]. Наприкінці липня 1966 р. священник А. Поторак із с. Шишківці агітував групу громадян вийти на мітинг до облвиконкому з метою звернутися із заявою «про свободу віросповідання в нашій державі» [109, с. 215]. Хтось зробив донос на священника і його терміново викликали на розмову до обласного уповноваженого Ради в справах релігій. У бесіді отець відповів, що на нього зводять наклеп і до таких дій він не причетний [109, арк. 216].

«Боротьба з релігією» викликала незадоволення діями партії у комуністів з числа буковинців, серед яких велика частина ставилася лояльно до Церкви. Так, 21 травня 1966 р. до уповноваженого Ради у справах релігій по

Чернівецькій області звернувся член компартії, інженер облуправління хлібопродуктів Шарлій, який від імені віруючих смт. Лужани Кіцманського р-ну клопотав про призначення до церкви в їхньому населеному пункті псаломщика. П. Подольський відповів, що це не входить у компетенцію Шарлія і не личить йому як посадовій особі та комуністу. Деякі комуністи хрестили дітей. Таких людей без пояснень виключали з рядів КПУ. Серед них – В. Яворського, працівника воєнізованої охорони [118, арк. 134], М. Мендришору, З. Бойка, Д. Лучика з с. Іспас Вижницького р-ну [117, арк. 393] та ін. Правда, були випадки, коли не всіх комуністів виключали з лав партії за такі вчинки. Наприклад, у Путильському районі за виконання християнських обрядів обмежилися лише доганами К. Ревуцькому, Т. Шешур, Х. Олексюк [121, арк. 13]. Очевидно, причиною такого ліберального ставлення була невелика кількість комуністів у цьому колишньому «антирадянському» районі.

Станом на 1 січня 1977 р. у результаті цілеспрямованих дій компартії та її атеїстичних структур в області звітували, що з часу приходу радянської влади на Буковину з реєстрації знято і закрито 181 культову споруду. В області діючою залишилась 261 громада Православної Церкви і 82 – інших конфесій, було 163 священники, 2 диякони, 18 псаломщиків. У районах ситуація виглядала так: у Вижницькому районі церков – 23, священників – 14; Глибоцькому, відповідно, 43/25; Заставнівському – 24/17; Кельменецькому – 21/10; Кіцманському – 26/17; Новоселицькому – 30/19; Путильському – 17/7; Сокирянському – 15/9; Сторожинецькому – 28/20; Хотинському – 28/15, у Чернівцях – 8/10 [135, арк. 34-37].

З наведеної статистики видно, що найслабше духовними кадрами були забезпечені Путильський, Вижницький, Глибоцький і Кіцманський райони, де було закрито найбільше церков.

У зв'язку з цим збільшилась і кількість скарг у вищі державні інстанції: з питань відкриття церков – 64, будівництва – 4, інших питань – 11. Конфіденційно зауважувалось, що в районах зростає кількість віруючих. Щодо

мови богослужіння у церквах, то церковнослов'янська з українською вимовою вживається у 191 церкві, румунська – у 46, молдавська – у 26 храмах. У звітах, які подавали місцеві органи влади, про священників часто було сказано, що вони не мають авторитету, хоча такі твердження не завжди були справедливими. Як правило, церковнослужителів найчастіше звинувачували у зловживанні та привласненні грошей. Наприклад, про священника із с. Киселиці А. Вознюка писали, що він під час Різдвяних свят організував коляду, а заколядовані гроші привласнив і поклав на свою ощадну книжку. У смт. Путилі священник А. Волинець сам вів церковну касу і, начебто, витратив на ремонт церкви 145 крб., а документів не надав, натомість удома побудував сарай і літню кухню. Згадувалися й інші священники, усі вони за прояви зловживань отримали суворе попередження від влади [56, арк. 8].

У період «застою» Чернівецьку єпископську кафедру очолив новий єпископ Феодосій (І. Процюк), який на початку діяльності відзначався активністю: займався перепідготовкою священників, дияконів, готував допоміжні кадри. Наголошував, що в перших лавах модерністського курсу у світі іде Католицька Церква. Ймовірно, він був поінформований про діяльність цієї конфесії й читав відповідну літературу. Про нього в кулуарах обкому партії говорили: «Товариський, любить вечірки, кіно, книги, після чого ділиться враженнями». Не любив згадувати про «помилки» в особистому житті, пов'язані з жінками [118, арк. 4].

У т. зв. «брежнєвський період» компартія активно поширювала міф про боротьбу за мир, який веде Радянський Союз. У зв'язку з цим, Церкву змушували збирати кошти у Фонд миру, що не завжди відповідало бажанням людей. Так, у с. Подвірне Сокирянського р-ну громада збрала гроші на ремонт місцевого храму, але збір коштів було визнано незаконним. Селянам запропонували здати гроші у Фонд миру, від чого вони відмовилися [111, арк. 2].

Ідентична ситуація відбулася у селах Старі і Нові Бросківці Сторожинецького р-ну, де колядники на Різдво збрали значну суму грошей на

церкву, відповідно, 127 і 185 крб. Сільський голова запросив членів церковної двадцятки до сільської ради і запропонував здати гроші у Фонд миру. Люди відмовилися від пропозиції, після чого місцева влада «суворо попередила священика Присяжнюка».

У с. Шишківці Кіцманського району на Різдво було зібрано 471 крб. Тут також відмовилися віддати ці гроші у Фонд миру. У відповідь адміністративні органи почали збирати списки організаторів, що, на їх думку, мало неабияк налякати вірян.

Влада почала вимагати від райфінвідділів звітності щодо наявних на церковних рахунках коштів. Повідомлялося, що «у Глибоцькому, Заставнівському, Кельменецькому, Новоселицькому, Путильському районах знайдено поважні суми. Треба ці гроші негайно передати у Фонд миру, Товариство охорони пам'ятників» тощо [131, арк. 253-254].

Щоб зберегти церковні кошти, прихожани вирішили не вносити їх на баланс через касу, а зберігати вдома. Наприклад, у с. Рукшин не облікували 1933 крб., с. Черешенька – 1700 крб., с. Шилівці – 4200 крб. Такі самі випадки зафіксовано у Глибоцькому, Новоселицькому і Путильському районах. Влада наголошувала, що значні суми, які зберігаються у приватних осіб, призводять до їх випадання з обороту, тому необхідно посилити контроль за вчасним зарахуванням коштів на рахунки Держбанку СРСР, згідно з положенням про релігійні об'єднання, затвердженого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 1 листопада 1976 р. Водночас місцевим органам влади та прокуратури рекомендувалося підвищити контроль за фінансовою дисципліною [142, арк. 216].

До обласних органів влади надходило чимало анонімок на священиків. Зрозуміло, чиновники змушені були реагувати на них. Так, із с. Банилів-Підгірний Сторожинецького р-ну надійшла анонімка на священика І. Каплуна про порушення ним законодавства про культу, оскільки він збирає гроші під час освячення пасок, торгує свічками, дозволяє молодим сім'ям під час хрещення мати багато кумів.

Інформація анонімного характеру надійшли з хутора Заболоття, с. Нові Бросківці Сторожинецького району на поведінку священника Костянтина Тучемського, який, начебто, наказував людям збирати для себе харчі, а в разі невиконання наказу погрожував закрити церкву. У кінці скарги було сказано: «Ми його не можемо утримувати харчами і грошима так і натурою... Він нам не потрібен» [115, арк. 4-5]. Подібна анонімка надійшла 5 березня 1968 р. із с. Клинівка на священника Чокалюка, котрий, як вказувалося, також вимагав від людей забезпечення продуктами харчування. Окрім того, він приносив із дому свічки для продажу, святив фелони, а гроші забирав собі. І далі писалося: «Лучче нам не треба такого священника. Прилучіть нас до Сторожинця. Він не гідний бути священником» [115, арк. 5-6]. Схоже, більшість анонімних листів були сфабриковані, адже селяни, які залишалися достатньо релігійними, не часто виявляли бажання їх писати.

В атеїстичній роботі все більше робиться наголос на виховання молоді, адже людей старшого й середнього віку перевиховати складніше. Обласні керівні органи почали вимагати звітні матеріали про те, скільки дітей перебувало у церквах або скільки дітей хрещено з сімей різного соціального стану. Як правило, місцеві органи, навчені фабрикувати дані, подавали таку статистику, яку вимагало керівництво. Наприклад, з Кіцманя звітували, що на Вербну неділю у церкві було всього 150 осіб похилого віку. На Пасху служба почалася о 1-й годині ночі. Присутніх було всього 500 осіб, дітей не було [112, арк. 156]. З с. Драчинці писали, що під час свят дітей у храмі не було. Отож, порушень не виявлено [112, арк. 145]. У Першотравневому районі м. Чернівці діючими були дві церкви й синагога. На Пасху у синагозі присутніх було 100-110 осіб, у православній – близько 1000. Серед православних на пасхальній службі було декілька дітей [112, арк. 129]. Із Гвіздівської сільської ради Сокирянського району повідомляли, що на Пасху бачили дітей, які, можливо, прибули з сусіднього села Клокушка Молдавської РСР [112, арк. 139]. Виконком міської ради Хотина звітував, що у святкові дні в церкві дітей було всього 10 осіб, молоді – 6 [112, арк. 17].

Особливу увагу представники органів радянської влади звертали на обряд хрещення дітей. Від священників вимагали здійснювати його тільки у церкві, а дані про охрещених обов'язково заносити в церковну метричну книгу. Священників зобов'язували щомісячно звітувати про кількість охрещених дітей, а також про їхніх батьків. Якщо батьки були членами КПУ, їх, як правило, виключали з рядів партії, а безпартійних розглядали на зборах профспілкових організацій. Таких людей карали тим, що знімали з черги на квартиру, переносили відпустки на зимовий період, скорочували «тринадцяту зарплату».

Ще однією проблемою, з якою боролися органи влади, була традиційно велика кількість кумів під час хрещень, іноді до 30-40 осіб. Куми давали на церкву гроші, які ніде не обліковувалися. Священників викликали на співбесіди до сільських рад, а найбільш «злісних» – до обласних уповноважених, наказуючи, щоб вони не допускали великої кількості кумів під час хрещень [112, арк. 53-54].

Влада, як правило, продовжувала протегувати церковнослужителям, які поводитися аморально. Так, у с. Ленківці Чернівецького р-ну священник Василь Гураль начебто обзивав людей, втручався у касові операції, називав себе адміністративним працівником та «пролетарем з пролетарів», тому люди просили обласного уповноваженого Ради в справах релігій замінити його. Але П. Подольський заявив, що кадрові церковні питання вирішує не він, а єпископ [112, арк. 53].

Однією з форм протидії обмеженню діяльності Православної Церкви стало збільшення кількості скарг вірян на адресу влади. Приміром, у першому півріччі 1967 р. надійшло 73 скарги, у т. ч. уповноваженому Ради в справах релігій по Чернівецькій області – 41, у вищій інстанції – 32. Із них скарг з вимогою відновити церковні громади – 37 з 7 сіл [112, арк. 53].

Незважаючи на атеїстичну пропаганду, керівництво СРСР вирішило в 1968 р. відзначити 50-річчя відродження патріархату Руської Православної Церкви. Учасником святкувань від Буковини у Києві патріархат призначив єпископа Феодосія (Процюка). Останній у Києві спілкувався з багатьма

церковними представниками, зокрема з єпископом Макарієм з Болгарії, який згадав, що болгарський патріарх Кирило навчався на богословському факультеті Чернівецького університету. Єпископ зустрівся з представниками Ватикану, відповів на їхні запитання, зокрема, чи можливе створення патріархату Української Греко-Католицької Церкви, висловив думки про II Ватиканський собор. На питання, скільки ще на Буковині залишилося церков, відповів, що є 265 діючих. У нього цікавилися, чому до війни пустував у Києві Володимирський собор. Єпископ Феодосій (Процюк) пояснив, що у ті роки люди не дуже любили ходити до церкви, а молилися на цвинтарях, у бідних церквах, щоб бути ближчими до Святого Духа. Власне, про це все єпископ написав у доповідній записці на ім'я патріарха Алексія та уповноваженого Ради у справах релігій по Чернівецькій області [160, арк. 1-9]. Загалом же на святкуванні 50-річчя відродження патріархату в Києві духовенство не було широко представлене, захід фактично мав камерний характер [117, арк. 59].

Незважаючи на позірну лібералізацію, радянська влада продовжувала адміністративний тиск на Церкву. За священиками здійснювався постійний нагляд. Наприклад, на священика І. В. Кравця, який переїхав з Буковини у с. Комунарівку Борщівського району Тернопільської обл., невдовзі надійшов у Чернівці запит уповноваженому Ради в справах релігій по Чернівецькій області з проханням надати характеристику. Той відповів, що І. В. Кравець був засуджений воєнним трибуналом на 10 років в'язниці, звільнений у 1951 р. [123, арк. 179-180]. Священик с. Яблуниця Путильського району 7 січня 1979 р. охрестив дома у громадянина М. Томояги восьмеро дітей, потім дав шлюб у с. Голошани. Отець доїжджав з однойменного с. Яблуниця Івано-Франківської обл., і уповноважений Ради в справах релігій по Чернівецькій області П. Подольський написав відповідного листа уповноваженому Ради в справах релігій по Івано-Франківській області з проханням «знизити» активність їхнього священика. У листі наголошувалося, що дії священика кваліфікуються як порушення постанови ВЦВК і РНК РРФСР «Про релігійні об'єднання» від 08.04.1929 р., а саме пункту 9, і тому він просить вжити заходів

адміністративного впливу, одночасно поставивши питання перед правлячим архієреєм про можливість його переведення в іншу парафію, віддалену від межі з Чернівецькою областю [120, арк. 24, 26].

Буковинці, продовжуючи звершувати релігійні обряди, навчилися знаходити виправдання перед владою. Наприклад, П. Цибуляк, мешканець с. Топорівці Новоселицького р-ну, заявив, що є невіруючим, але шлюб змушений був узяти за наполяганням батьків: «Сам зовсім не віруючий, під час вінчання ставало навіть смішно...» [121, арк. 11]. А мешканець с. Черленівка того ж району М. Митя у бесіді з представниками партійного активу пояснював, що церкву ніколи не відвідував, але дитину хрестив, бо так хотіли батьки [121, арк. 10]. Подібні випадки траплялися у кожному населеному пункті. У відповідь влада організувала семінарські заняття з активом. Наприклад, у травні 1969 р. з ініціативи Глибоцького райкому КПУ до с. Кам'янка запрошені були активісти у складі секретарів парторганізацій, директорів шкіл, голів сільських рад, завідуючих клубами, щоб розглянути радянські обряди. Голова райвиконкому Н. Сівак і секретар райкому КПУ В. Ністряк провели семінар з розгляду обрядів урочистої реєстрації шлюбу й радянського похорону. Для семінару підготували експериментальний катафалк, накрили його червоним полотном і рекомендували такі самі виготовити кожній сільській раді [116, арк. 8]. На семінарі кращі голови сільських рад виступали із співдоповідями з досвіду роботи. З приводу організації радянського обряду похорону «оригінально» висловився голова сільської ради с. Байраки: «У нас для радянських похоронів є все необхідне – носилки, штикові лопати, шнурок» [116, арк. 8].

Радянські ідеологи добре усвідомлювали, що для атеїзації населення необхідно «правильно» виховувати громадян ще з дитячого віку, тому влада активно боролася із відвідуванням церков дітьми та їхньою участю в богослужіннях. У 1970 р. Чернівецька обласна рада підбивала підсумок щодо присутності дітей у найбільші релігійні свята. Для перевірки у райони напередодні свят розіслали листи з вимогою створити з активістів групи

контролю за відвідуванням храмів. Висновок був таким: на день Пасхи 1 травня 1970 р. кафедральний храм у м. Чернівці відвідало близько 4 тис. осіб, у Берегометі – 3 тис., у Банилові – близько 2,5 тис., у Кельменецькому районі – близько 1,5 тис. Щодо дітей, то на Пасху їх було у с. Бояни – 15, Молодії – 6, Остриці – 5 і т.д. [120, арк. 142-147]. Ймовірно, ці цифри були занижені, бо хто міг точно порахувати людей. Варто також зауважити, що у селах Бурдюг Кельменецького району, Южинець, Давидівці Кіцманського району люди самовільно відчинили церкви і святити пасхальні кошики.

Ці та інші події засвідчували, що у селах області визрів спонтанний протест проти радянської атеїстичної політики. Партійні органи, аби приховати це, змушені були доповідати, що «відзначення Пасхи не відбилося на проведенні польових робіт та продуктивності худоби в колгоспах. У господарствах проводився посів кукурудзи, обробіток культур на фермах, своєчасно проводилися всі роботи» [118, арк. 47]. У цей період в СРСР серед вірних з'явився анонімний лист під заголовком «Ко всем боголюбивым епископам русской православной церкви, всечестному духовенству и всем верным чадам её». У листі вказувалося: «За Сталіна не було такого гоніння на Церкву. Було 2 академії і 8 семінарій. Закриття храмів не мало такого жахливого характеру і масовості, як це стало в період десталінізації» [118, арк. 48].

Органи безпеки Чернівецької області відстежували діяльність Православної Церкви навіть в українській діаспорі та інформували вищі органи влади. Так, П. Подольський інформував уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР В. Куроедова про хіротонію в діаспорі єпископа УАПЦ Ореста (Онуфрія Іванюка), яку здійснив патріарх Мстислав. Цей висвячений ієрарх походив із Буковини. У повідомленні йшлося, що владика Орест закінчив богословський факультет Чернівецького університету, в 1926 р. висвятився на священника. Виконував душпастирську працю у селах Нова Жучка, Звенячин, був «активним діячем українських націоналістів» [120, арк. 68-69]. Усвідомлюючи значний вплив подібної інформації на релігійну

свідомість населення, влада намагалась проводити активну контрпропаганду. Відповідно, давалися вказівки такого плану: «Щоб протидіяти видумкам клерикальної і антикомуністичної пропаганди, потрібно використовувати конкретні матеріали про реакційну сутність ролі релігії і церкви в історії слов'янської культури» [266, с. 151].

У наступному повідомленні П. Подольський писав своїм керівникам у Москві та Києві В. Курєдову і К. Литвину про те, що 15 квітня 1970 р. єпископ чернівецький і буковинський Феодосій (Процюк) отримав анонімного листа від «Комітету відновлення церкви» з Києва, який розповсюджувався правлячим архієреям. У листі йшлося про жорстокості, атеїстичні акції, нищення церковного майна, про Голгофу і страдницю Матір-Церкву. У кінці листа зазначалося: «Просим братів скористатися правом протесту перед радянським урядом проти беззаконня, що творять атеїстичні сили по відношенню до Православної Церкви». Очевидно, побоюючись провокації, Феодосій (Процюк) заявив, що негативно ставиться до висловлених у листі думок [120, арк. 64].

Початок 1980-х років характеризувався спонтанною активізацією церковних обрядів. Люди писали у вищі інстанції скарги на безпідставне закриття церков, натомість їм відповідали, що церкви закриті обґрунтовано і будуть освоєні під соціально-культурні установи тощо. У деяких храмах самовільно дзвонили у дзвони, деякі комсомольці бажали вінчатися у церкві. Священиків попереджували, що вони не мають права вінчати комсомольців, хоронити покійників у супроводі церковних хоругв, хрестів та церковних дзвонів. Із Сокирянського району повідомляли, що благочинний П. Буженко у с. Ломачинці активізував роботу, продаючи ікони у селах Іванківці, Ошихліби, Валява, Лашківка, Суховерхів Кіцманського р-ну та ін. [123, арк. 137]. Священик Д. А. Думич продавав ікони по 5 крб. у с. Замостя Вижницького р-ну, за що його оштрафовано на 25 крб. У селах Чуньків, Дорошівці, Юрківці, Товтри Заставнівського р-ну відбувалися хрещення дітей [123, арк. 144-145]. У селі Банилів Сторожинецького р-ну за порушення обрядів наказано переобрати двадцятку. Загалом на церковні двадцятки посилювався репресивний тиск. У

Кіцманському районі переглянуто склад церковних двадцятки сіл Лужани, Дубівці, Кліводин, Валява, Ставчани, Ошихліби та інших. З їх складу виведено осіб, які себе «скомпрометували» або були засуджені за антирадянську діяльність [125, арк. 197]. За самовільне освячення паски оштрафували на 10 крб. організаторів Д. Максим'юка, С. Корженівського, В. Бучака, І. Гавалешка. У с. Лукавці Вижницького р-ну прихожан, які самовільно ремонтували приміщення церкви, покарали тим, що церкву закрили, а в селах Майдан, Вахнівці Лукавецької сільради Вижницького р-ну за таке оштрафували активістів [122, арк. 3]. Щоб зупинити процес поширення релігійних обрядів, у селах області в 1971 р. організували 54 новорічні ялинки та 54 групи Дідів Морозів, які роз'їжджали селами, виконували радянські щедрівки та вручили мешканцям чотири тисячі подарунків [120, арк. 312].

Влада систематично перевіряла інформацію про звершення релігійних обрядів у районах області. Так, упродовж 1971 р. у Вижницькому районі відбулося 773 хрещення, 128 вінчань, 393 похоронів, у Глибоцькому, відповідно, – 1264/308/597, у Кельменецькому – 382/11/300, у Сокирянському – 584/99/291, у Путильському – 402/57/148. [121, арк. 19]. У всіх районах керівництво занижувало реальний рівень релігійної обрядовості. Вищезгадані матеріали вивчалися уповноваженим Ради в справах релігій по Чернівецькій області з партійним та адміністративним активом. Уповноважені вимагали, щоб на місцях побільше складали актів щодо порушень при проведенні культових дій. Так, відзначалося, що у Новоселицькому районі складено за рік 28 адміністративних актів, у Вижницькому – 32, у Кельменецькому – 41, за що окремі чиновники отримали похвалу [121, арк. 19].

Перебуваючи під пресом вищих партійних органів, райкоми партії звітували про кількість зліквідованих хрестів. Наприклад, у Садгорському районі м. Чернівці знято 11 хрестів, залишився один хрест по вул. Дунайській. На Сторожинеччині залишились 31 хрест і 41 каплиця, найбільше у селах Банилів-Підгірний, Стара Жадова, Красноільськ, Клинівка, Великий Кучурів. У Заставнівському районі залишилось 55 каплиць і 1 хрест, на подвір'ях осель –

15 хрестів. 19 лютого 1973 р. уповноважений П. Подольський зібрав секретарів райвиконкомів, від яких вимагав остаточно завершити ліквідацію у краї хрестів і каплиць, водночас повідомити йому про наявність у краї проблемних місць з культовими пам'ятками [127, арк. 4]. Одним із таких була Аннина гора поблизу м. Вашківці Вижницького району (див. додаток С). Віруючі М. Олексюк і його побратим на прізвище Веклич збирали підписи на легалізацію розташованих тут культових одиниць, встановили хрести, поширювали думку про чудодійність святого місця. Колгоспові наказали хрести познімати, а місце «окультурити»: поставити грибок, лавки, створити т. зв. «культурну зону». У зв'язку з цим розпочалося протистояння: люди відновлювали хрести, влада їх знову нищила. Потім віряни на чолі з М. Олексюком побудували за ніч капличку. Люди, незважаючи на заборону, постійно збиралися на місці, яке вважали святим. Так, у 1973 р. там були зафіксовані збори 7 липня (на свято Івана Хрестителя), 14 серпня (семи мучеників Маккавейських) і 19 серпня (Спаса). На зауваження П. Подольського М. Олексюк заявив: «Яке ви маєте право забороняти мені молитися, хочу молюся дома, хочу на полі». П. Подольський назвав М. Олексюка релігійним шарлатаном, а його діяльність на Анниній горі незаконною, місцевій владі наказав заборонити святкування на Анниній горі. На М. Олексюка уповноважений розпорядився підготувати матеріали і притягнути його до кримінальної відповідальності [127, арк. 135-138].

У 1976 р. поширилися чутки про появу т. зв. «святого місця з цілющою водою» біля с. Котелеве Новоселицького району. Селяни побудували там криницю, до якої згодом почало сходитися багато людей. Уповноважений Ради в справах релігій по Чернівецькій області П. Подольський наказав криницю зруйнувати і побудувати там жолоб для напоювання худоби, щоб раз і назавжди покінчити з «містикою» [133, арк. 60].

Влада всіляко намагалася посилити контроль за коштами релігійних громад. П. Подольський наголошував, що не всі вони реєструють кошти, зібрані на церковні потреби. Серед них виділялися громади таких населених

пунктів, як Кам'янка, Порубне, Годинівка, Велика Буда, Турятка, Чагор, Коровія та інші [127, арк. 148]. Влада штрафувала людей за витрату грошей на ремонт церков замість здачі коштів у касу. У с. Комарівці оштрафували на 30 крб. пенсіонерів І. Унгуряна, Є. Белінського, А. Кондрюка, членів партії Г. Кишкана та В. Олексюка [127, арк. 136].

У період «застою» в СРСР почалися переслідування т. зв. дисидентів, яких часто звинувачуючи в «українському буржуазному націоналізмі». При цьому піднімалося й релігійне питання. З цього приводу на нараді голів сільських рад Чернівецької області, яка проходила 6 жовтня 1973 р., вказувалося: «Питання боротьби з націоналізмом тісно пов'язане з антирелігійною роботою. Націоналізм і релігія – це рідні сестри. Релігійні і націоналістичні пережитки в однаковій мірі живучі і шкідливі. Однак з боку голів сільських рад проявляється пасивність і боязнь проявити владу, або і пряме потурання незаконним діям релігійників» [127, арк. 165-166]. Отже, «націоналізмом» вважалися дії на користь релігійних громад. Наприклад, у с. Гвіздівці Сокирянського району мешканці зібрали 5 тис. крб. і перекрили церкву, у с. Комарівці Сторожинецького району – 2 тис. крб. та купили у колгоспі «8 Березня» 21 залізобетонний стовп, 216 листів цинкової бляхи, на пилорамі розпиляли ліс та відремонтували церкву. Уповноважений бідкався, чому місцева влада потурала віруючим, адже це межує з відвертим націоналізмом. Секретар обкому партії наказав зібрати директорів шкіл, секретарів партійних організації і «розібратися з атеїстичною пропагандою» [127, арк. 165-166].

Абітурієнтам духовних семінарій уповноважений Ради у справах релігій по Чернівецькій області П. Подольський також вішав ярлики націоналістів. Про кандидата на навчання в Ленінградську семінарію П. Коломійчука з смт. Путили писав: «Батько – посібник націоналістів, тому цінності для роботи з ним на перспективу немає» [127, арк. 130]. Про Б. Чокалюка, який претендував на навчання в семінарії, уповноважений П. Подольський відзначав, що він погано вчився, часто не складав іспити, а його батько – учасник бандерівського

руху, який 1949 р. був засуджений на 10 років в'язниці. Про абітурієнта В. Георгіцу із с. Ярівки Хотинського району П. Подольський повідомляв, що той відмовився приїхати до нього на співбесіду, отже, на його думку: «Цінності для використання в роботі після закінчення семінарії немає» [128, арк. 172-173]. З цього ж села виявив бажання вступити до духовної семінарії абітурієнт Н. Чаглей, брат якого був священиком в с. Любавичі Руднянського району Смоленської області РРФСР. П. Подольський про його брата писав так: «Зарекомендував себе як аморальна особа. За короткий період придбав автомобіль, житлово-побутові витрати у єпархії несла замість нього громада. Він єдиний, хто не підтримав ініціативу про внесення місячного окладу у Фонд миру. Намагався дати хабар уповноваженому по Смоленській області для прискореного свого переведення на Буковину. Сестра також любить пожити за чужий рахунок. Чаглей Н. Г. не хоче працювати, ігнорує органи влади, суспільною працею не займається. Отже, його вступ до Одеської семінарії недоцільний» [127, арк. 165-166].

На початку вісімдесятих в атеїстичній роботі партійних органів почали приділяти увагу питанню про «використання типових культових будівель, знятих з реєстрації». Вважалося, що коли недіючу церкву використати під якусь державну установу, то на неї ніхто з вірян уже не посягне. Станом на 1977 р. у Чернівецькій області було знято з реєстрації 181 культову споруду, (з них за останні 5 років – 3), не використовується 103 культові споруди з числа закритих (13 знаходяться в аварійному стані, 62 є цвинтарними або хутірськими церквами-каплицями, маленькі за розмірами, переважно дерев'яні та непридатні для використання під соціально-культурні потреби. Придатних невикористовуваних церков – 28) [135, арк. 34]. Однак у районах робота з «освоєнням культових приміщень» рухалася повільно. Так, у Глибоцькому районі з 20 церков було «освоєно» тільки 2, у Вижницькому з 16 – 4, Кіцманському з 14 – 6, Сторожинецькому з 38 – 12. У Чернівцях єврейську синагогу використали під кінотеатр, лютеранську кірху – під будинок технічної пропаганди, кафедральний собор – під виставкову залу. У Новоселиці церкву

освоїли під вузол зв'язку, у Кіцмані – під торговий центр і т.д. Однак 99 храмових споруд залишалися «неосвоєними». На місцях влада була неспроможна використати культові приміщення через нестачу коштів, а можливо, і через небажання місцевої номенклатури. До того ж, кількість скарг і заяв на закриття церков поступово збільшувалась і у 1974 р. досягла 63-х [131, арк. 148-150]. Правда, влада на скарги не зважала й вимагала надходження з місць успішних донесень. Тому, наприклад, з с. Молодії писали таке: «Діти шкільного віку останнім часом церкву зовсім не відвідують, але на Пасху можна побачити хлопців, які бігають по території церкви, та це тільки сліди старих традицій». Із с. Дубівці голова сільської ради І. Безушко писав: «Жінки в церкві розмовляють, говорять одна про одну, сміються, що свідчить про те, що не всі ідуть до церкви відмолювати гріхи, не всі вірять в бога по-справжньому» [128, арк. 319, 375].

Голови сільських рад доповідали, що носіями неспокою в селах Заставнівського р-ну є активні священики. Наприклад, священики А. Г. Кебало у с. Прилипче, І. М. Мотрюк у с. Василеве, І. М. Луговий у с. Ширівці, М. С. Руснак у с. Добринівці, С. Бачинський у с. Товтри, Д. Г. Паньків у с. Брідок ходять на панахиди до покійників, сповідають людей у церквах і каплицях, хрестять дітей [128, арк. 340].

Віруючі в 1970-і рр. почали подавати колективні скарги, підписані значною кількістю осіб. Із с. Клинівка Сторожинецького р-ну (нині с. Панка) лист підписали аж 250 вірян і надіслали його в Москву. Звідти лист перенаправили у Сторожинець з рекомендацією про підвищення якості атеїстичної роботи. У Раду в справах релігій при Раді Міністрів СРСР звернулися мешканці с. Волока Глибоцького р-ну Думітращук, Зав'ялець та Табакова з письмовою заявою, підписаною 136-а громадянами. «Такий факт свідчить, що громада продовжувала діяти і після зняття з реєстрації культової споруди», – писав П. Подольський. Він рекомендував уважно проаналізувати стан релігійності та виховної роботи у цьому селі [136, арк. 31]. У цей час чи не найбільшою активністю у боротьбі за легалізацію церкви прославилося село

Бурдюг Кельменецького р-ну. 1978 р. з цього села до Ради Міністрів СРСР надійшла перша заява 254 мешканців про відкриття церкви. З міністерства прийшла відписка із зауваженням про неблагонадійну ситуацію в селі [136, арк. 31]. П. Подольський наказав голові сільської ради уточнити кількість селян, що відвідують церкву, і на основі цього написав листа у Москву, де зазначив, що всі 254 підписи сфабриковані і не відповідають дійсності.

Через деякий селяни знову зібрали підписи і надіслали скаргу в Раду Міністрів СРСР із підписами 131 особи. Мешканці села писали: «Декілька років тому назад колишній голова сільради П. В. Бордюжан самовільно без згоди мешканців села зачинив на замок церкву Святого Дмитра». Громада попереджала, що й далі звертатиметься до Ради Міністрів СРСР. Із села у різні державні інстанції надійшло понад 10 індивідуальних та колективних скарг. В останній з них було сказано, що у «випадку відмови будемо шукати інший вихід» [119, арк. 8, 10, 11, 14, 20, 21, 29, 43].

Активними у боротьбі за відкриття в селі церкви були також селяни с. Ожеве Сокирянського району, звідки направили п'ять листів у ЦК КПРС, Президію Верховної Ради УРСР, Раду у справах релігій при Раді Міністрів СРСР, редакцію газети «Известия». Ожевчани, зокрема, в одному листі написали: «11 років ми просили відкрити нашу церкву, яку закрили обманним шляхом, зібравши підписи в неграмотних стариків під приводом іншого питання: «Ви за радянську владу – розпишіться», тобто питання не відносилось до церкви. 20 років церква була закрита і ніхто не вивозив її майна. 18 і 23 травня 1980 р. місцеві власті вчинили розправу з віруючими стариками. Через наше село проходило багато країн: німців, румунів, чехи, поляки, але ніхто не чіпав церкву і віруючих. Просимо відкрити церкву, заборонити робити у ній склад. Клянёмось, що будемо боротись до смерті з такими ворогами, які затруднюють наші права, хай знають наші діти, які своєю чесністю допоможуть нам. Від імені всіх мешканців с. Ожеве» [140, арк. 8-9]. У відповідь на звернення, які надходили з вищих інстанцій від скаржників, П. Подольський

пропонував єдине – посилити виховну роботу у селі та якнайшвидше використати церкву під музей [140, арк. 7-8].

Активізувалися у боротьбі за відкриття церкви також жителі села Южинець Кіцманського р-ну. У секретаріат облвиконкому періодично поверталися листи з Києва та Москви для вирішення справи на місцях. В одному з листів сказано: «По Конституції УРСР і СРСР всі віросповідання дозволяються, а Ви самі порушуєте закон, притісняєте православну християнську віру, в яку вірили наші предки, і ми її не відцураємось [...]. Якщо Ви не вирішите, ми будемо добиватися, щоб нашу церкву відкрили через ЦК КПРС». П. Подольський відповів жителям села так: «Церква селу не потрібна, поблизу є с. Шишківці і церкву можна там відвідувати» [144, арк. 13-15].

Наступну серію групових листів продовжили мешканці сіл Петричанка, Просіка, Тарашани Глибоцького району і Карапчів Вижницького району. З Карапчів лист надійшов до Києва у березні 1979 р. за підписом 293-х віруючих із вимогою повернути їм церкву. Керівництво обласної ради, схвильоване активізацією руху за відкриття церков, писало з цього приводу: «Сам факт збору такої великої кількості підписів серед громадян не міг проходити у глибокій таємниці від сільського партійно-господарського активу, але він не викликав занепокоєння у керівників села» [143, арк. 6]. Мешканці с. Вітрянка просили не забілювати у церкві цінні іконописи при підготовці стін до музейної експозиції. Лист був написаний на адресу Ради Міністрів СРСР за підписом 135 селян [145, арк. 2].

Обласна рада зобов'язувала сільські ради і партбюро припинити у селах розповсюдження релігійного фанатизму. При цьому вони байдуже реагували на факти утисків вірян. Ось як, наприклад, у 1977 р. керівництво обласної ради реагувало на листи членів релігійної громади с. Мошанець Кельменецького району про відкриття в їхньому селі церкви: «Розглянувши заяву віруючих с. Мошанець і матеріали Кельменецького райвиконкому про відмову у діяльності, виконком Чернівецької облради підтримує відмову. Причина

відмови – низький ступінь релігійності мешканців села». При цьому віруючим рекомендували відвідувати храми в сусідніх селах [139, арк. 9-10].

Кількість листів, скарг і заяв у церковних справах збільшувалась. За 1977–1978 рр. і 6 місяців 1979 р. обласна Рада отримала таких 390 листів, з них повторно 159. При цьому на жоден з них заявники не отримали позитивної відповіді [115, арк. 13-14]. Не бачачи іншого виходу, віряни почали захоплювати храми. Так, селяни с. Горошівці Заставнівського району написали у вищі інстанції 22 скарги про те, що їхню церкву перетворили у колгоспний склад, і просили повернути храм, на що отримали негативну відповідь. 18 жовтня 1977 р. селяни зламали замок на дверях, увійшли до церкви і почали молитися цілодобово. Такі молитви тривали з 18 по 26 жовтня. Потім віруючі повісили на дверях свої замки. Коли люди розійшлися по домівках, чиновники замки поміняли й почали ремонт церкви, щоб організувати там музей [147, арк. 79]. П. Подольський тенденційно назвав заяву про відкриття церкви у с. Драчинці (див. додаток Л). Заявників А. П. Піця, Є. В. Курчака він називав прихильниками бандитів ОУН, які намагаються реабілітувати себе в очах співгромадян [140, арк. 9].

Напруженою тривалий час була ситуація довкола церкви у с. Горошівці Заставнівського р-ну, яку закрили, а священика в 1962 р. вигнали. Відтоді селяни не давали спокою владі і написали до різних інстанцій близько 30-ти скарг і заяв. Але влада на листи не реагувала, натомість вимагала прискорення перебудови церкви на музей. Колгоспу наказали закупити відповідні матеріали й розпочати роботи. 18 жовтня 1979 р. понад 150 віруючих зламали замок, увійшли до церкви і почали там постійне моління. Незважаючи на заворушення, міліція вночі вивезла церковне майно до храму села Горішні Шерівці й розпочала переслідування активістів. Справа за заявами громадян із цього села перебувала на контролі в урядових органах, які рекомендували негайно вирішити питання. Йшлося про те, що віруючі Горошні Шерівці можуть відвідувати церкву в найближчих селах – Боянчук, Добринівці [137, арк. 91].

Борців за повернення храмів опоненти почали називати терміном «екстремісти», поширеним у той час. Уперше таке поняття застосували до людей релігійної громади с. Тарнавка Глибоцького району. 26 червня 1980 р. районні партійці у рішенні записали: «Обстановка в селі вимагає постійної роботи з активістами. Продумати ретельно план виховних заходів по роботі з екстремістами» [154, арк. 1-2].

На початку 1980-х рр. чи не вперше постало питання масового переходу колишніх православних у «секти», зокрема, про такий намір заявила громада с. Росошани Кельменецького району у відповідь на відмову відновлення діяльності закритої в 1962 р. церкви. Активних буковинців, які їздили скаржитися в Москву, там уже пам'ятали. Уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдов, побачивши чергових відвідувачів, сказав їм: «Не заважайте працювати, їдьте додому» [138, арк. 9].

Уповноважений Ради у справах релігій по Чернівецькій області П. Подольський вимагав від нового чернівецького єпископа Сави (Бабинця) позбутися активних священиків, серед них Івасюка з Хотинського району та інших. Архієрей, звісно, розумів, що від нього вимагала влада, однак вказівки виконувати не поспішав. Обласний фінвідділ, стараннями П. Подольського, нарахував на Саву (Бабинця) 17 тис. крб. прибуткового податку. Уповноважений називав архієрея «мужикуватим» і просив вищі інстанції, щоб його перевели з Чернівецької області в іншу місцевість [128, арк. 277-279]. Незабаром єпископа Саву (Бабинця) таки перевели, а його місце зайняв єпископ Варлаам (Ілюшенко), який з обласною владою «жив у мирі». Коли єпископ звернувся до П. Подольського із заявкою про сприяння у купівлі автомобіля, то знайшов у нього повну підтримку. Прохання було обґрунтовано таким чином: «На даний час в єпархіальному управлінні є три легкових авто (ЗІМ, «Волга», «Побєда»), які в свій час були передані з української екзархії та досить зношені, а тому є старими та непридатними для використання. З огляду на перспективу використання Варлаама в зустрічах іноземних туристів та релігійних делегацій, йому необхідно буде використовувати авто, а також

враховуючи лояльність Варлаама в вирішенні проблем, вважав би доцільним позитивне вирішення питань за рахунок Всесоюзного або республіканського фондів» [135, арк. 259].

Єпископ, намагаючись віддячити за це, допоміг П. Подольському організувати колегіальну зустріч з духовенством щодо роз'яснення «Положення про релігійні об'єднання в УРСР». Також він «правильно» пояснив духовенству умови святкування 60-річчя «Великого Октябрю» і зміст проповідей, які священники мають виголошувати у церквах до цієї дати. 20 вересня 1980 р. 70 священників на груповій нараді у м. Чернівці заявили про свою підтримку внутрішньої політики Комуністичної партії. Після виступу лектора товариства «Знання» священник І. Л. Федорчук, подякувавши, сказав: «Ми гордимось, що є громадянами Радянського Союзу. Великий Жовтень, річниця якого наближається, дав такий імпульс розвитку, який захитав весь світ, приніс нашому народу благодать, мир і свободу» [135, арк. 169]. Задоволений співпрацею з єпископом, П. Подольський санкціонував рукопокладення священників, хоч і намагався заборонити йому часті виїзди у сільські церкви [135, арк. 290]. Зрештою, П. Подольський клопотав перед вищою владою про нагородження єпископа Варлаама почесною грамотою Фонду миру за активну діяльність щодо його наповнення [135, арк. 291].

1 лютого 1980 р. Чернівецька обласна рада заслухала питання «Про роботу по зупиненню протизаконної діяльності групи віруючих і освоєння раніше закритих культових будівель». У різко сформульованій постанові йшлося про підвищення ефективності атеїстичної роботи і вжиття суворих заходів щодо контролю за дотриманням законодавства про культу. Рекомендувалось застосовувати до «порушників» на місцях суворі покарання, навіть притягувати до кримінальної відповідальності. Усі ці заходи відбувалися в руслі боротьби з «дисидентством» та націоналізмом.

21 вересня 1976 р., після масового вивезення і винищення культових предметів та церковного майна під час закриття храмів, в області створили комісію з виявлення церковних цінностей. Члени комісій, закріплені за

районами, протягом жовтня 1976 – квітня 1977 рр. провели огляд майна всіх церков. Виявлено було 266 предметів, які визнали музейними цінностями, – з них 123 позолочених і посріблених предметів культу, 97 різноманітних давніх видань та 44 ікони. Усі цінності внесені у спеціальні акти по кожній церкві та передані були на зберігання виконкомам відповідних рад депутатів. Самі ж матеріальні цінності передавалися на зберігання виконкомів релігійних організацій [135, арк. 151]. Є свідчення, що чимало цінних церковних речей, відібраних без наукового і мистецького обґрунтування, були вилучені і їхня подальша доля невідома [153, арк. 8]. Обласна рада церков вимагала від районних властей актів на передане церковне майно Чернівецькому музею народної архітектури з закритих церков сіл Вахнівці, Липовани, Серафинець, Волока, Велике, Берегомет Вижницького р-ну (див. додаток П). На кожну церкву мав бути окремий акт передачі, підписаний представниками органу влади, який передав майно, і тим, хто був присутній від релігійної громади. Однак протоколи склалися рідко [153, арк. 1-2]. Така форма контролю не сприяла збереженню унікальних пам'яток сакрального мистецтва, а навпаки – крадіжкам і розтратам цінностей. Тим паче, що в закритих церквах Чернівецької області знаходилося чимало цінних предметів культу, які не проти були присвоїти нечисті на руку люди.

Потрібно зауважити, що існувала й узаконена форма привласнення сакральних антикварних пам'яток на державному рівні. З цього приводу Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про заходи по запобіганню незаконному вивезенню культових культурних цінностей за межі СРСР». Для т. зв. «узаконеного» вивезення в країні було створено групи мистецтвознавців-експертів у складі 2-3 осіб у Москві, Ленінграді, Києві, Мінську, Ташкенті, Вільнюсі, Таллінні, Ризі, Ужгороді, які мали право на видачу дозволів на вивезення художніх цінностей за межі СРСР [146, арк. 18].

Вказівка щодо збору сакральних пам'яток надходила до структур радянської влади згори. 21 травня 1980 р. голова Чернівецького облвиконкому В.П. Ленчинський зібрав нараду своїх заступників та апарат уповноваженого.

На нараді проаналізували статистику закритих церков, вивезення майна та його збереження, наявність ключів від церков, факти спроб самовільного їх відчинення. Учасники наради констатували тенденцію, що віруючі, відчиняючи церкви, самовільно заносять туди власні ікони. В. Ленчинський назвав кінцевим терміном дату 29 травня 1980 р. і наказав вивезти все майно з церков, призначити господарів, завезти колгоспне майно та встановити на будівлях таблиці їх приналежності. Голова облради наказував «роботу провести розумно, за один день, щоб не викликати негативної реакції людей. Для цієї справи підрахувати потрібний транспорт, підібрати надійний актив, біля церковних дзвонів поставити чергових. Одночасно завезти колгоспне майно» [148, арк. 24-25].

Невдовзі після наради було вивезено у невідомому напрямку майно з 28-и закритих церков: старовинні книги, церковне начиння, срібні хрести й окупи. Постраждали церкви у селах Вахнівці (див. додаток Д), Волока, Новий Серафинець, Липовани Вижницького району, Карапчів, Просіка, Тарашани, Тарнавка, Слобода Глибоцького району, Гаврилівці, Кальнівці (див. додаток М), Нові Драчинці, Чортория (див. додаток Ж) Кіцманського району, Бисків, Красний Діл, Сарата, Шпетки Путильського р-ну, Гільча, Новий Зруб, хутір Селестрія Сторожинецького району, Волошкове, Молодове, Ожеве Сокирянського району та інші. Щоправда, від 18 церков люди таки не віддали ключів і тому вони не були пограбовані [148, арк. 12-16].

Однак ліквідаційний процес не закінчився травнем 1980 р., продовжувався він і далі. Станом на 1 вересня 1980 р. в області було закрито 204 церкви, 24 зруйновані, 180 залишилось діючих. При «освоєнні» церков під народногосподарські потреби 110 переобладнано у музеї, 21 – у спортзали, клуби, кінотеатри, бібліотеки і архіви, 7 – у зали громадянських панахид, 40 використано під склади, 11 – в інше. Обласна комісія констатувала, що найбільше «неосвоєних культових приміщень» залишилось у Глибоцькому (30), Кіцманському (12), Сторожинецькому (18), Новоселицькому та інших районах [148, арк. 2-3].

У середовищі Руської Православної Церкви в Чернівецькій області продовжували діяти осташі. У 1980 р. православні священники отримали чергові вказівки від чернівецького єпископа продовжувати боротьбу з осташеством [147, арк. 25].

До справи переслідування осташів активно долучалась влада й КДБ. Так, 1973 р. у с. Лашківка на квартирі Євгенії Артемівни Неміш виявлено групу з 12-и осташів, які проводили служіння. Усіх їх було затримано і притягнуто до адміністративної відповідальності. Із с. Малинівка сигналізували про активну діяльність осташів на чолі з псаломщиком П. І. Чебаном. Констатовалося, що сільська рада має розроблений план роботи з осташами, але не виконує його [127, арк. 19]. Було виявлено осташів, які збиралися у с. Недобоївці Хотинського р-ну на квартирах С. Миронюка й І. Старчука, їм присудили за це штраф. Трьох активних осташів інформатори виявили у Хотинському районі, оштрафувавши кожного на 100 крб. Збиралися осташі у кількості 20 осіб й у Садгорі на квартирі по вул. Стефаніка [131, арк. 307].

Особам з числа переслідуваних осташів дорогу до православних духовних семінарій закривали без будь-яких застережень. Скажімо, до Одеської духовної семінарії мав намір вступити Д. І. Цибуляк. Уповноважений Ради у справах релігій по Чернівецькій області П. Подольський характеризував його з найгіршого боку: «Неодноразово викритий у місіонерській діяльності. Притягався до адміністративної відповідальності. Тому за своїми якостями не підлягає зарахуванню до семінарії. Доцільно застосувати всі заходи, щоб перешкодити його вступу до семінарії» [135, арк. 188-189].

Отже, в період «застою» розгортався процес поступової ліквідації церков. Із сіл виганяли священників, намагалися обмежити релігійну обрядовість. Зазнали переслідувань і члени руху осташів, проти яких були налаштовані не лише представники влади, а й церковне керівництво. Фінансові органи контролювали грошові надходження церков і забирали їх у Фонд миру та на користь держави. Паралельно з цим розгорталася атеїстична пропаганда, поєднана з тотальним наступом партійних, адміністративних, комсомольських,

профспілкових, культурницьких, освітніх та інших установ на всі сфери життя Церкви.

Наслідком цього стали сотні зламаних доль, знищених храмів, арешти, ув'язнення тощо. Проте, не подолавши опору, влада подекуди змушена була йти на певні поступки, що дозволило зберегти від руйнування багато храмів.

2.3. Маргіналізація неправославних традиційних конфесій

Чільне місце в релігійному житті області, крім Руської Православної Церкви, займали інші традиційні для неї конфесії, серед них Українська Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька, іудейська община та старообрядці. Якщо після приходу на терени Чернівецької області радянської влади Православна Церква продовжила своє існування, то стосовно греко-католиків почалася пряма інтервенція, яка призвела до їх повної ліквідації.

До Львівського псевдособору 1946 р. у Чернівецькій області було 20 греко-католицьких храмів. З них 6 у містах, 8 у селах і 6 на хуторах. У 1947 р. 11 храмів греко-католиків передано під управу Руської Православної Церкви. Влада констатувала, що станом на 1958 р. на території області п'ять священників Української Греко-Католицької Церкви перейшли у православ'я: І. Г. Баран, І. Двоjak, Д. Г. Кость, М. Г. Мартин, М. В. Скаб. Два священники, Малимука й Олексіїв, залишились при попередній вірі й опинилися поза штатом [75, арк. 7].

Головним греко-католицьким храмом у Чернівецькій області вважалася церква Успення Пресвятої Богородиці по вул. Руській у Чернівцях. Після Львівського псевдособору її парафіяни поділилися на дві частини. Перша на чолі з активістами «Церковної ради» Левковичем, Скрентовичем і Дубом залишилася при церкві, сподіваючись під прикриттям православ'я зберегти її первинну сутність. Про настоятеля церкви Успення Пресвятої Богородиці у Чернівцях Д. Костя інформували, що «він всі обряди виконує у греко-католицькому дусі, хоч церква перейшла на православ'я. У своїх проповідях закликає зберігати віру та шлях істинний» [42, арк. 61]. Проте були віряни, які перейшли до Римо-Католицької Церкви. При Успенській церкві залишалась

ділянка землі і саду площею 3349 квадратних метрів, яку в 1952 р. влада конфіскувала (див. додаток Ц). Після Великодня у 1961 р. церкву закрили. Зафіксовані розповіді про те, що парафіяни напередодні закриття здійснили навколо неї хресний хід. Органи влади передали храм під склад «Бази культторгу» [295, с. 79, 109].

Діючою залишалася після заборони українська греко-католицька церква у містечку Глибока, побудована у центрі міста в 1920 р. Споруда була дерев'яною і мала площу 70 кв. м. Потрапивши під заборону, громада греко-католиків сподівалась законним шляхом домогтись від радянської влади продовження діяльності. З цього приводу 17 квітня 1950 р. віряни написали листа, у якому повідомляли, що їхня громада нараховує близько 135 родин і їх примусили у листопаді 1946 р. об'єднатися з Православною Церквою патріаршого напрямку (див. додаток У). У скарзі йшлося: «Селяни сподівалися, що матимуть свою церкву у складі Російської церкви, однак, як виявилось, церкву не зареєстрували. Священик Николай повідомив, що наша церква має бути зачинена. Громада просить ще раз в'яснити майбутнє УГКЦ м. Глибока. За дорученням громади В. Батавський, Ю. Заєць, С. Павчек, А. Калевич». Влада санкціонувала знищення храму, однак з невідомих причин цього не зробила. 31 жовтня 1980 р. листом № 1315 виконком Глибоцької райради клопотав про знесення цієї церкви [151, арк. 80].

Ще одну греко-католицьку церкву закрили на хуторі Фундоля села Горішні Петрівці Глибоцького району, де мешкало близько 30 родин греко-католиків. Селяни сподівались обманути радянську владу й самі попросились зареєструвати їхню громаду у злуці з Руською Православною Церквою. Однак 1947 р. вірних змусили переселитися до села, частину вислали у Східну Україну, а церкву Святого Анатолія, побудовану в 1903 р., розібрали. Храм був за розміром 14x7 м, мав три металічні хрести, був покритий гонтом [151, арк. 109].

Ще одну греко-католицьку церкву вірні побудували у с. Топорівці Сокирянського р-ну у 1908–1910 рр. Радянські органи влади закрили її під час

анексії Буковини 1940 р. Частина греко-католиків, побоюючись переслідувань, виїхала до Румунії. У період радянської влади церкву почергово передавали то під склад колгоспу (див. додаток Р), то під будинок піонерів [67, арк. 2].

Схожа ситуація склалася і з греко-католицькою церквою Святої Покрови у смт. Путила (див. додаток К). Культурна споруда розташовувалась у зоні, де діяла УПА. Тому її закрили пізніше за інші, аж у 1960 р. Під час каральних акцій проти ОУН, УПА багато греко-католиків загинуло. За радянської влади у храмі відкрили музей атеїзму, згодом вирішили розібрати на матеріал для будівництва школи у с. Сергії, а на тому місці побудувати пам'ятник загиблим воїнам радянської армії. Було прийнято рішення про знесення греко-католицької церкви на хуторі Красний Діл [96, арк. 41].

У с. Замостя Вашківського району греко-католицьку церкву побудували в 1938 р. площею 94 кв. м., покрили цинковою бляхою. У 1962 р. її передали колгоспу «1-го Травня» під кінозал [70, арк. 15].

У с. Погорілівка Заставнівського району в 1951 р. греко-католики просили зареєструвати свою церкву як православну. Однак уповноважений Ради у справах Руської Православної Церкви Є. Проценко не дозволив цього, оскільки в Погорілівці була діюча православна церква, «а уніатська, – пояснював він, – буде діяти під прикриттям православної» [32, арк. 5].

У с. Старі Бросківці Сторожинецького району голова Чернівецького облвиконкому Ф. Мацідонський дав особисту санкцію на знищення місцевої церкви: «Дозволити розібрати приміщення уніатської церкви на будівництво сільського клубу» [70, арк. 225].

У Садгірському районі до греко-католицької церкви Святої Покрови віряни більше року не допускали православного священника Коцюбу. Колишній греко-католицький священник Товстюк хоч і перейшов на православ'я, відправляв богослужіння у греко-католицькому обряді [42, арк. 61]. Церкву поспішно закрили в 1959 р., а приміщення віддали під спортзал.

Греко-католицький храм у с. Бояни Новоселицького району в 1960 р. планували віддати під колгоспний склад. Але враховуючи, що в селі налічувалось близько трьохсот греко-католиків, церкву не ризикнули використовувати як складське приміщення [65, арк. 36].

У Вижницькому районі з колишньої греко-католицької церкви на хуторі Серафинець с. Замостя було вивезено церковне майно до православної церкви с. Банилів, а в приміщенні храму відкрили музей [156, арк. 160].

Після заборони Української Греко-Католицької Церкви її колишні священики підпадали під особливий контроль органів влади, їхні дії відстежувались. Так, у донесенні про благочинного Вижницького округу йшлося про те, що він у своїй роботі «протягує елементи уніатства, орієнтує на це деяких священиків. Треба вирішити питання, як його позбутися» [96, арк. 20].

Надійшла також інформація на настоятеля церкви в Садгорі М. Мартиніва, який разом зі своїм швагром, який мав чин протоієрея, вів пропаганду на користь Української Греко-Католицької Церкви. Вони ніби говорили, що Папа Римський Іоанн XXIII збирає кардиналів і Ватикан буде управляти світом. Єпископ чернівецький і буковинський Євменій (Хорольський) 14 листопада 1956 р. написав обласному уповноваженому Ради в справах Руської Православної Церкви, щоб вигнати «цих вовків в овечій шкурі» [95, арк. 8].

Чернівецька єпархія приділяла певну увагу викоріненню уніатства. З цією метою єпископ Євменій (Хорольський) 14 березня 1956 р., згідно з розпорядженням екзарха України митрополита Іоанна у зв'язку з 10-літтям «возз'єднання уніатської церкви з православною», наказав провести у церквах урочисту службу Божу. Таку службу відправили у церкві Успення Пресвятої Богородиці м. Чернівці, куди запросили усіх колишніх греко-католицьких священиків. Організацію заходу поклали на протоієрея Д. Костю. Службу відбулася 25 березня. Однак замість очікуваних близько 300 вірян і запрошених гостей прийшло лише 40. Це фактично був протест людей, які зберігали

симпатії до греко-католицизму. У такому ж дусі Руська Православна Церква організувала Службу Божу у пам'ять загиблого організатора Львівського псевдособору 1946 р. Г. Костельника [72, арк. 11].

Дотримувались деякий час греко-католицьких традицій вірні сіл Верхні і Нижні Станівці Кіцманського району на чолі зі священником С. Смоляком. Уповноважений подав на священника у Москву доповідну про те, що він активізував колишніх уніатів. У церквах з'явилися ікони з уніатською символікою, до нього потягнулися греко-католики зі Сторожинця. Чиновник вимагав зняти священника з реєстрації [117, арк. 146-156].

Комітет державної безпеки постійно вивчав вплив Ватикану на колишні греко-католицькі громади, але нічого не виявляв. Лише у деяких районах Чернівецької області, суміжних з Івано-Франківською областю, були зафіксовані випадки продажу церковних календариків з греко-католицькою символікою. З тими людьми, які їх поширювали, почали рішучу боротьбу [117, арк. 146-156].

Одним з напрямків аналітичної роботи радянської влади було відстежування реакції закордонної преси на політику атеїзації в СРСР. 11 серпня 1980 р. Чернівецький обком партії отримав «Огляд зарубіжних засобів масової пропаганди і інформації з питань становища Католицької Церкви і залишків уніатства в СРСР», а згодом коментував їх на семінарі пропагандистів-атеїстів. Матеріал на п'ятнадцяти сторінках мав гриф «для службового користування». У документі повідомлялось, що Папа Римський Іван Павло II закликав СРСР дарувати релігійну свободу українським католикам, приєднаним до Руської Православної Церкви в сталінську епоху. Наголошувалось, що цей же архіпастир зустрічався з дисидентом-істориком В. Морозом у Ватикані, під час турне по США говорив про страждання віруючих-українців. Особливо відзначав боротьбу Української Греко-Католицької Церкви за незалежність [152, арк. 1-15].

Загалом громади Української Греко-Католицької Церкви Чернівецької області після Львівського псевдособору 1946 р. хоч і змушені були стати

православними, однак не змирилися зі своїм статусом і продовжували боротьбу за збереження своїх традицій. За свідченнями активістки Я. Гой, до Чернівців часто навідувалися два священники – Єронім і Яків, у миру брати Євгеній і Ярослав Тимчуки, мешканці с. Дуплиська Заліщицького району Тернопільської обл. Єронім працював підпільним викладачем, Яків – єпископом. Вони часто зустрічалися з вірянами на квартирі Н. Кубаренко, сестри Ярослави. Отці відправляли службу Божу, сповідали людей, хрестили дітей, читали проповіді, поки не були арештовані й засуджені на тривалі терміни ув'язнення. Повернувшись з більшовицьких концтаборів, греко-католицькі місіонери продовжували підпільну діяльність аж до легалізації [280, с. 285; 572-578; 707].

Складною була ситуація і в римо-католицьких громадах. Проте, на відміну від греко-католиків, вони не зазнавали таких гонінь. Принаймні мали можливість легально діяти.

Станом на 1944 р. у Чернівецькій області діяло 16 костелів, навколо яких групувалося близько 4 тис. вірян. Це були, як правило, представники польської національності. У м. Чернівці мешкало приблизно 1200 віруючих-католиків. До Другої світової війни на Північній Буковині функціонувало 50 костелів, які обслуговували 50 тис. католиків, значна частина яких потім виїхала в Польщу. З приводу еміграції польської нацменшини радянські ідеологи виправдовувались впливом на них закордонної пропаганди: «У планах ідеологічної інтервенції в СРСР важливе місце надається (...) розпалюванню екстремістських настроїв серед віруючих католиків, спроба прищепити у їх середовищі еміграційні настрої» [271, с. 135].

У повоєнний період серед римо-католицьких громад «вижила» польська община у с. Стара Красношора Сторожинецького р-ну кількістю 60 родин (248 осіб). До села ксьондз приїжджав один раз на рік, але віруючі-католики молилися без нього під костьолом або у помешканнях [158, арк. 155]. Такою ж була ситуація з католицькою громадою чисельністю 300 віруючих у с. Порубне Глибоцького р-ну [158, арк. 17]. Невеличка громада католиків (41 особа) у

с. Давидівка Глибоцького р-ну дотримувалася своїх традицій [158, арк. 15]. На хуторі Аршиця біля с. Нижні Петрівці Сторожинецького р-ну теж жили католики (72 особи), які у 1947 р. мали свій невеличкий костел, при якому власними силами відправляли меси [158, арк. 14]. У 1960 р. влада, мотивуючи тим, що віряни не ходять до культової споруди, закрили костел [86, арк. 29-31].

У с. Нижні Петрівці Глибоцького району католицька громада нараховувала близько 100 осіб. Там у 1904 р. було збудовано каплицю площею 104,3 кв. м. У Верхніх Петрівцях Сторожинецького р-ну католицька громада нараховувала 60 осіб. У 1960 р. її зняли з реєстрації, мотивуючи тим, що вона не платять податків [86, арк. 39-40]. Щодо римо-католицької каплиці у с. Порубне Глибоцького р-ну, то органи влади інформували, що споруду відвідують «дряхлі старики, а польська молодь виховується у комуністичному дусі». Однак директор Порубненської школи доносив, що у закладі навчається 11 польських дітей, які «ведуть себе вкрай агресивно відносно радянської школи, напевно тому, що виховуються у націоналістичному дусі» [86, арк. 39-40]. У 1940-х рр. ХХ ст. католицька громада м. Чернівці нараховувала 800 осіб, у Садгорі – 200, Сторожинці – 100, Кіцмані – 50, Заставні – 40, с. Лукавцях Вижницького району – 35 [40, арк. 3].

У п'ятдесятих роках ХХ ст. кількість поляків-католиків на теренах Чернівецької області зменшилась, їх налічувалось понад дві тисячі осіб і вони гуртувалися у 14 костелах, що згодом були закриті, та обслуговувались 2-ма римо-католицькими ксьондзами [46, арк. 3].

Станом на 1 січня 1961 р. в області діяло 8 римо-католицьких громад. Було знято з обліку найдавнішу польську громаду м. Кіцмань. Тут до 1945 р. віряни мали свого постійного ксьондза. Коли більшість поляків у 1947 р. виїхали, він також покинув місто. Католицька громада кількістю 100-150 осіб залишилась сама, їх звинуватили у несплаті податків і зняли з реєстрації. У смт. Лужани Кіцманського р-ну майже всі поляки виїхали за кордон, костел забрали на баланс Кіцманського райвиконкому [86, арк. 24-25].

На території с. Бояни Новоселицького р-ну влада наказала зняти з костелу купол, а будівлю використати під колгоспний зерносклад. У с. Рідківці Заставнівського р-ну постановили зруйнувати католицьку каплицю, у с. Банилів Вашківецького району католицький костел передали під колгоспний склад, у с. Малий Кучурів Сторожинецького р-ну – під електропідстанцію, у с. Звенячин Заставнівського р-ну – під спортзал [94, арк. 158]. Постійного ксьондза у Заставні після війни вже не було – він навідувався лише один раз на місяць [86, арк. 91-92].

У с. Давидівка Сторожинецького району в 1912 р. місцеві поляки побудували каплицю площею 61 кв. м. Ще одна католицька громада заклала у 1910 р. каплицю на хуторі Зруб села Комарівці площею 126 кв. м. Тут до 1947 р. мешкало 40 сімей поляків. Уповноважений Ради у справах релігійних культур П. Уричев, який курував питання Римо-Католицької Церкви, у 1960 р. заявив, що невелика кількість поляків-католиків не в силі платити податки, тому римо-католицьку громаду краще зняти з реєстрації [86, арк. 93].

Щоб видворити активних польських ксьондзів з Чернівців, влада застосовувала проти них випробуваний метод написання анонімних листів своїми ж активістами. Таку анонімку написали проти ксьондза Є. Борщівського, що він нібито намагається дотримуватись польських звичаїв і не любить звичаїв радянських. У кінці листа вимагали: «Просимо вигнати Борщівського з церкви, а то будемо далі писати в Москву в «Крокодил», «Перець» [63, арк. 9-10].

Представники влади відстежували, хто з польських ксьондзів вчить дітей грати на органі. Зокрема, таким був отець Красовський. Потім звинуватили його в залученні дітей до богослужінь, а також у тому, що він відвідував костели, де не було ксьондзів. Красовського оштрафували та заборонили священнодіяти [291, с. 109].

При костелі у с. Клинівка Сторожинецького р-ну розігнали дитячий гурток «Отче наш». Зафіксували також, що католицький священник Малемука

вів гурток дітей при костелі, де виступав з «антирадянськими гутірками» [63, арк. 9-10].

Про ксьондза Ф. Краєвського працівники апарату уповноваженого говорили, що він «осторожний, типовий представник католицького духовенства. Користується авторитетом, читає радянські книги, газети і журнали, з 1953 р. розгорнув бурхливу діяльність. Закінчив факультет філософії та богослов'я» [40, арк. 1].

Місцева радянська влада відстежувала діяльність ксьондзів Ф. Краєвського і Й. Інжієвського. Вважалося, що вони можуть створити на Буковині за допомогою Ватикану Автокефальну Польсько-Католицьку Церкву. Але ксьондзи на політичні теми відмовлялися говорити і пояснювали, що як їхні батьки, так і вони за радянську владу, тому в Польщу не виїхали. Натомість влада мала і певні плани щодо створення Автокефальної Римо-Католицької Церкви, сподіваючись внести розкол у польське середовище [40, арк. 2].

Можемо констатувати, що Римо-Католицька Церква була наступною після Української Греко-Католицької, яка зазнала сильних переслідувань у післявоєнний період. Під час угорського повстання проти радянського режиму в 1956 р. почалося деяке пожвавлення відвідування костелів. Влада не могла зрозуміти причин цього явища. Водночас до костелів пішли і українські греко-католики, які не могли змиритися з долею своєї Церкви в умовах радянського поневолення.

Традиційно на Буковині мешкала значна кількість євреїв, що зумовило існування іудейських громад і синагог. Наприкінці 1940-х років ХХ ст. в Чернівецькій області діяло 9 синагог, з них 4 у Чернівцях. Віруючих євреїв у місті мешкало близько 2 тис., у районах – орієнтовно 500. До війни, натомість, працювало 170 синагог, а кількість віруючих-іудеїв сягала до 20 тис. У післявоєнний час, станом на 1953 р., залишилось 5 діючих синагог. У Чернівцях по вул. Барбюса синагогу відвідувало 700 віруючих, по вул. Руській – 450, по вул. Лук'яна Кобилиці – 375, у Хотині – 70, у с. Шишківці Хотинського району – 30 [86, арк. 157].

Єврейську громаду в Чернівцях радянська влада перереєструвала 18 червня 1945 р. До осені цього ж року в Чернівцях існував рабинат (11 осіб). Уповноважений класифікував іудейську громаду в Чернівцях як «зручне прикриття для праці ізраїльського посольства у Москві і Варшаві, різних капіталістичних країн, що проводять ворожу політику». 7 лютого 1949 р. був арештований рабин синагоги по вул. Міцкевича Давидець та 2 членів правління – Ліндер і Сагал. Їх звинуватили в гуртуванні навколо синагоги антирадянських елементів [39, арк. 27-28]. З цього приводу радянська пропаганда писала: «Під особливим прицілом західних диверсійно-пропагандистських центрів і буржуазно-націоналістичної агентури, сіоністських організацій і клерикальних організацій знаходиться і Чернівецька область» [271, с. 135]. Як наслідок, Садгирську громаду іудеїв влада зняла з реєстрації у 1956 р., Хотинську – 1957 р., інші – у 60-х роках ХХ ст. [39, арк. 27-28].

Апарат уповноваженого періодично аналізував явку євреїв на основні свята як показник збереження іудаїзму в Чернівецькій області. Так, на Новий рік 1955р. констатувалася присутність у синагогах близько 2-х тис. євреїв [42, арк. 122]. У 1960 р. обласне управління КДБ кваліфікувало іудейський культ як такий, що відмирає в області. Мовляв, у синагозі вже більше 15 років відсутній служитель культу. У зв'язку з політичною кон'юнктурою Москва вимагала точних звітів, особливо про дії «сіоністів», які гуртувалися навколо синагоги, а також інші дані, зокрема вікову, майнову характеристики іудеїв тощо. Проаналізувавши віковий ценз відвідувачів синагоги, чиновники побачили таку картину: віруючих євреїв віком від 25 до 35 р. налічувалось 10%, від 35 до 45 р. – 30,5%, від 45 до 55 р. – 40%, від 55 р. і вище – 20%. На основі цього був зроблений висновок про «затухання» іудаїзму [42, арк. 113]. Однак цифри не були точні, і ця думка, радше, видавала бажане за дійсне.

На цей час іудейська спільнота ще залишалась активною. Відповідно реагувала і влада. На початку 1956 р. до уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області звернувся хасид М. Коліков, член релігійної двадцятки при синагозі м. Чернівці по вул. Барбюса, з проханням

повернути раніше діючий при синагозі навчальний заклад, а також лотки, в яких продавали кошерне м'ясо (такі торгові точки працювали до 1947 р.), але йому було відмовлено [43, арк. 124]. Ще напередодні, 26 березня 1955 р., Чернівецький міськфінвідділ опечатав машини з випічки маці на вул. Сталінградській, 25 та заборонив цей промисел. Влада проконтролювала, де купують муку для маці.

Відібрали машину з випічки маці й у Хотині та зліквідували усю мережу виробництва цього продукту [46, арк. 32]. Однак віруючі іудеї продовжували випікати мацу і 1959 р. закупили 70 тонн муки та посилено її реалізовували [46, арк. 34]

У ті роки у Чернівцях помер один із двох рабинів, але обласні чиновники затягували призначення наступного, хоча в цей період під час богослужінь у синагогах відбувалися великі скупчення єврейських віруючих (по 100-250 осіб). Щоб вирішити кадрове питання, чернівецькі євреї рекомендували на навчання в єшибот, що відкрився в Москві, свого молодого активіста. Також закупили єврейські календарі та молитовники. Водночас при одній із синагог у Чернівцях діяла міква (священна водна купіль), яку віруючі відвідували три рази на тиждень улітку і двічі взимку. В умовах активізації єврейських громад в області у середині 1960-х років радянські органи пропаганди називали віруючих «єврейськими буржуазними націоналістами», а згодом сіоністами, які діють у парі з українськими націоналістами [86, арк. 163].

Активізація іудейського культу пов'язувалася зі зміцненням єврейської державності на Близькому Сході. 13-15 березня 1958 р. два представники ізраїльського посольства з Москви відвідали чернівецькі синагоги. У синагозі по вул. Барбюса вони подарували 53 молитовники, видані рабинатом Ізраїлю, нагрудні значки, а в приватних бесідах цікавилися кількістю єврейського населення у Чернівцях, яким чином випікається маца, наскільки активно євреї відвідують синагоги. У проміжку між Пасхою 8-9 квітня того ж року представники Ізраїлю знову відвідали Чернівці, фотографували кладовище, що на вул. Зеленій, побували в синагозі по вул. Руській, 53. 18 вересня 1972 р. до

синагоги у Чернівцях приїхали туристи із США та роздавали релігійну літературу [125, арк. 158]. 6 вересня 1975 р. іудеїв області знову відвідали іноземні туристи, цього разу із Канади і Мексики [128, арк. 234-235].

У 1958 р. місцева єврейська громада активно відзначила всі три свята: Новий рік (15-16 вересня), Судний день (24 вересня), Останні дні (6-7 жовтня). Під час свят місця в синагозі були платними по 200 крб., але ніхто не протестував проти цього. Від головного рабинату Ізраїлю чернівецькі синагоги отримали посилку з пальмовими гілками. Їх також продавали. Як правило, до цих свят євреї скуповували курей і йшли до визначеного різника. Ввечері 15 вересня 1958 р. у всіх трьох синагогах м. Чернівці зійшлося близько 2 тис. вірян. На Судний день (24 вересня) – близько 6 тис. Молодь тримала у руках маленькі прапорці із зіркою Давида та продавали листівки національно-релігійного характеру [44, арк. 16]. Все це викликало занепокоєння місцевої влади, представники якої констатували, що «потрібно встановити нагляд за діяльністю легальних і нелегальних іудейських общин і груп в період свят» [127, арк. 155].

У 1966 р. єврейська община Чернівців хотіла побудувати пам'ятник загиблим євреям, для чого перерахувала міськкомунгоспу 13 тис. крб. Органи влади заборонили виготовляти пам'ятник, а гроші розпорядилися віддати в державний банк [46, арк. 34].

Вбачаючи в єврейській нацменшині можливий центр збору розвідувальної інформації проти СРСР, до переслідувань та утисків іудеїв долучались і контррозвідувальні органи, які намагались виявити серед найбільш активних членів громад потенційних шпигунів. Так, 30 жовтня 1967 р., невдовзі після т. зв. «Шестиденної війни» на Близькому Сході, до влади надійшов документ щодо 15 чернівецьких євреїв, які молилися на квартирі П. Білоцерківського по вул. Комунарів, 14/14 за перемогу ізраїльської зброї. Місцевий інформатор Найда подав свідчення начальнику КДБ Чернівецької області А. Костюкову на Н. Гріндберга, який нібито працював про людське око

на промкомбінаті у Чернівцях, а під час єврейських свят роз'їжджав містами СРСР з релігійними піснями і отримував таким чином нелегальні доходи.

Крім того, зафіксовано, що влада переслідувала застосування у синагогах технічних засобів і суворо карала за це. Наприклад, за моління з чотирма мікрофонами оштрафували І. Могилевського і Г. Мана на 25 крб. кожного.

Пояснюючи світовій і радянській спільнотам причини значного відтоку іудеїв на історичну батьківщину із «процвітаючої країни світлого соціалізму» влада списувала всі свої прорахунки на роботу іноземних спецслужб: «Не припиняються спроби сіоністської пропаганди впливати на єврейське населення щодо виїзду на поселення в державу Ізраїль» [271, с. 135]. Хоч євреї масово виїжджали з Чернівців до Ізраїлю, однак ті, які залишалися, ставали «політично активними» і постійно вимагали, щоб влада надала їм земельну ділянку під нове кладовище [150, арк. 15].

У вересні 1969 р. віруючі євреї звернулися за дозволом поставити паровий котел у синагозі, але, як і в попередні роки, їм знову відмовили. У жовтні цього ж року громадянин Бендас у м. Чернівці по вул. Новоушицькій розібрав надгробні плити на єврейському кладовищі для будівництва фундаменту під хату, що викликало масове незадоволення єврейського населення [64, арк. 28].

Наступним кроком у натиску на євреїв стало намагання влади ліквідувати релігійний книжковий фонд у Чернівецькій синагозі по вул. Барбюса. Незважаючи на протести, уповноважений Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області П. Уричев вирішив анулювати наявну там літературу – 86 Біблій, 774 примірники Талмуду, книги чернівецьких рабинів: «Цінний камент» (1894 року видання, автор Б. Вайс), «Дім Ізраїлю» (автор Шапіро), «Криниці свіжих вод» та інші. Однак чернівецькі євреї виступили з рішучим протестом і зберегли бібліотеку [77, арк. 18-26].

Отже, іудейська община Північної Буковини хоч і зазнала великих втрат під час румунської окупації краю, та попри все, зберегла духовний потенціал і почала його відроджувати у радянський перод. Завдячуючи підтримці західних

країн, іудейська громада утримувала релігійні позиції до кінця 1960-х – початку 1970-х рр., поки місцеві чиновники остаточно не позакривали синагоги, частину з яких «освоїли» під господарські потреби.

Особливістю конфесійної мережі Чернівецької області була також наявність старообрядців. Останні з'явилися тут за часів Австрійської імперії в кінці XVIII ст. і оселилися у кількох селах. Хоч єпископ чернівецьких старообрядців мешкав у Кишиневі, проте підтримував тісний зв'язок з буковинськими старообрядницькими громадами.

У 1940 р. в області діяло 8 старообрядницьких громад і два монастирі [43, арк.86].

Зазначену релігійну спільноту з приходом радянської влади на Буковину спіткала та сама доля, що й інші традиційні конфесії. Станом на 11 квітня 1953 р. було зареєстровано 5 громад старообрядців, але поступово їх знімали з реєстрації. Так, старообрядницьку церкву на хуторі Липовани Вижницького району передали семирічній школі під спортзал. Великі ікони і хоругви перенесли в невідоме місце, а малі ікони забрали на збереження самі мешканці [40, арк.122].

У відповідь на дії влади старообрядці хутора Липовани написали Голові Верховної Ради СРСР К.Є. Ворошилову скаргу про закриття храму. К. Ворошилов відгукнувся і церкву дозволили відкрити заново. Але згодом, одразу після звільнення останнього з посади за членство в Антипартійній групі, церкву знову зачинили [40, арк. 123]. Негативно характеризував старообрядців голова Вижницького райвиконкому: «Вони контрреволюціонери. Не вступають у колгоспи, агітують проти них» [46, арк. 32]. Справді, чимало старообрядців не хотіли вступати в колгоспи, а жили зі своїх підсобних господарств.

Старообрядців, які відмовилися вступати до колгоспу, вивезли на роботу до Запорізької області. Група налічувала близько 80 осіб. На них завели кримінальні справи з різним обґрунтуванням [46, арк. 44]. Після вивезення у Вижницькому районі залишилося 50 родин старообрядців.

У с. Біла Криниця Глибоцького району також відбувалося переслідування представників названої конфесії. Старообрядницького священика Л. Макарова за хрещення дітей негайно викликали на профілактичну розмову до облвиконкому і заявили про недопустимість проведення обряду вдома. Тут же йому дорікнули за виконання похоронних ритуалів. Уповноважений Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області П. Уричев планував зруйнувати перлину архітектури – Білокриницький храм, тому наполегливо добувався визнання про недоцільність взяття його на облік як пам'ятки архітектури [110, арк. 27].

Білокриницькі старообрядці, як і інші їхні одновірці, відмовилися вступати до колгоспу. Із 170 господарств до колгоспу вступило 36%. Відмовлялися вони і здавати непосильні поставки державі. Проти вступу до колгоспу активно виступала ігуменя Білокриницького монастиря П. Федорова, яка постійно наголошувала: «Хто запишеться до колгоспу, той продасть душу антихристові» [110, арк. 29].

Невелика громада старообрядців діяла також у с. Нижні Луківці. Не бажаючи працювати у колгоспі, вона розкололася на дві частини. Одні виїхали на роботу у Східну Україну, а інші залишилися дома. У другому кварталі 1949 р. громаду зняли з реєстрації [82, арк. 1].

Ще одна громада існувала у с. Грубна Кельменецького району. Старообрядці збудували на території церковного подвір'я невеличкий будиночок (8x4 м) для хрещення дітей. Поруч з кладовищем організували приходський притулок для людей старшого віку. Громада виготовляла і продавала свічки. У селі працював художник, який малював ікони й дарував їх людям. Для підтримки діяльності громади старообрядці збирали по селу гроші, і люди не відмовлялися від пожертв [82, арк. 1].

П. Уричев постійно й невпинно сигналізував в центр, що діяльність старообрядців села потрібно зупинити [82, арк. 1-4]. У результаті його інформування як уповноваженого Ради у справах релігій по Чернівецькій

області з Києва надійшло розпорядження розпустити «двадцятку старообрядців» с. Грубна і зняти з реєстрації диякона [81, арк. 15].

Станом на 1960 р. в області діяло 5 старообрядницьких громад у чотирьох районах. Їх обслуговували чотири священники. Релігійність у старообрядців, як і раніше, залишалася високою. Наприклад, у с. Грубна в 1958 р. відбулося за старообрядницьким обрядом 45 хрещень новонароджених, 34 вінчання, 15 похоронів; у 1959 р. відповідно – 44, 19, 26; у 1960 р. – 58, 2, 24 [89, арк. 18].

Загалом невеликі громади старообрядців, що існували у кількох селах Чернівецької області, з приходом радянської влади відверто стали на антирадянські позиції і сприймали її як антихристиянську. За активну участь старообрядців у захисті своєї віри радянська влада, зрештою, зняла з реєстрації їхні громади (цей процес був тривалим і закінчився у 80-х рр. ХХ ст.), але представники цієї конфесії продовжували діяти нелегально.

Отже, найбільших гонінь серед традиційних неправославних конфесій у Чернівецькій області зазнали вірні Української Греко-Католицької Церкви. Остання потрапила під заборону після Львівського псевдособору 1946 р. і в 1947 р. офіційно припинила своє існування. Правда, греко-католики намагалися зберігати свої традиції, частина з них продовжувала діяти нелегально.

Депортація в післявоєнний період польського населення, яке переважно сповідувало католицизм, призвела до закриття католицьких костелів. У 1961 р. в області їх залишилося лише 8. Таким чином, католицизм став маргінальною релігійною структурою, яка не відігравала помітної ролі в житті краю.

У довоєнний період на Буковині другою за впливом конфесією був іудаїзм. У період Другої світової війни іудейська спільнота зазнала значних втрат від рук румунських окупантів. Та попри це, євреї, які залишилися живими, дотримувалися традицій іудаїзму. Єврейське населення в Чернівцях у 1950–1960-х роках ХХ ст. масово відвідувало синагоги, святкувало свята, випікало і продавало мацу. З початком у 1967 р. т. зв. «Шестиденної війни» Ізраїлю на Близькому Сході уряд СРСР почав проводити жорстку політику,

спрямовану проти сіонізму. Відтоді розпочалося переслідування буковинських євреїв та закриття синагог.

Особливе місце в релігійному житті Буковини займали російські старообрядці т. зв. Білокриницької згоди. До приходу радянської влади представники цієї конфесії намагалися дотримуватися своїх традицій і фактично жили ізольовано. Старообрядцям нав'язувалася колгоспна система, яку вони не сприймали і яка руйнувала їх замкнутий спосіб життя. Тому багато старообрядців відмовлялося вступати в колгоспи і жили від доходів, що їм давала робота на присадибних ділянках. Влада домоглася того, що їх зняли з документального обліку і старообрядницькі громади вважалися недіючими.

Загалом у період 1944–1985 рр. в Чернівецькій області відбулася ліквідація та маргіналізація традиційних неправославних конфесій.

Висновки до розділу 2

Радянська влада у період 1944–1985 рр. застосовувала найрізноманітніший арсенал засобів задля обмеження діяльності традиційних конфесій у Чернівецькій області, зокрема для ліквідації їхньої матеріальної бази.

У перші повоєнні роки влада, як правило, не зачіпала Руську Православну Церкву. Це було викликано тим, що в зазначений період радянській владі необхідно було утвердитися в краї, а боротьба з Руською Православною Церквою лише створювала б зайві проблеми. Загалом у цей період в СРСР спостерігалось відносно лояльне ставлення влади до цієї конфесії. До того ж, православне духовенство влада використовувала з потрібною для неї метою, зокрема для ліквідації Української Греко-Католицької Церкви, а також для боротьби з деякими нелояльними до влади релігійними структурами. Проте в 1950-х роках влада поступово розгортає кампанію обмеження діяльності Руської Православної Церкви в краї. Піком цієї кампанії став початок 1960-х років, коли значно скоротилася кількість діючих православних храмів у Чернівецькій області. Також у цей час припинили чи помітно згорнули свою діяльність інші традиційні для Буковини конфесії.

У ході обмеження діяльності Руської Православної Церкви основний удар припав по священницьких кадрах краю. На місце вибулих із різних причин священників часто висвячували людей, далеких від духовного покликання. Як наслідок, частина з них компрометувала релігійне життя, сприяючи радянській владі в антирелігійній роботі.

Ліквідовуючи православні церкви, влада використовувала найрізноманітніші методи їх знищення – від спалення чи вивезення майна до його крадіжок, освоєння церков під музеї, колгоспні сховища, шкільні та архівні заклади, спортивні зали тощо.

Паралельно з цим ішло знищення хрестів як пам'ятних знаків і каплиць. Було ліквідовано два монастирі у м. Чернівці та с. Хрещатик над Дністром. Також органи влади намагалися не допускати відвідування віруючими місць, які православні вважали святими.

Влада контролювала здійснення православних обрядів, забороняла храмові свята, відправу богослужіння під час посівної та збиральної кампаній у колгоспах.

Дії влади викликали різні форми супротиву православних вірян. Іноді виникали відкриті виступи проти закриття храмів, руйнування хрестів і каплиць, відбувалися самовільні богослужіння в закритих церквах тощо. Серед духовенства навіть з'явилася ідея створення на Буковині автокефальної Православної Церкви, яка б не залежала від контрольованою владою Московської патріархії.

Активізація боротьби православних за свої права спостерігалася в період «застою», особливо після підписання Радянським Союзом Гельсінського акту про права людини. У той час помітно збільшилася кількість скарг, колективних листів вірян, у яких вони переважно ставили питання про відкриття православних храмів.

Остання стадія наступу на буковинські православні церкви була здійснена в 1982–1983 рр. В області розпочалася кампанія вивезення майна із закритих храмів. Правда, завдячуючи протидії з боку віруючих людей, ця кампанія мала лише частковий характер.

Найбільших гонінь зазнали вірні Української Греко-Католицької Церкви, які потрапили під заборону після Львівського псевдособору 1946 р. Храми цієї церкви були передані православним громадам або були закриті й «освоєні» під будівлі народного господарства.

Щодо Римо-Католицької Церкви, то вона зберігала свою мережу до часу депортації польського населення, пік якої припав на 1947 р. Після того, як основна частина польського населення виїхала з області, почалося закриття костелів у Чернівцях і селах.

Іудейська громада Буковини, у зв'язку з голокостом єврейського народу, підтримуваного румунськими сателітами Німеччини, зазнала тотальних втрат. Та попри це, євреї, які залишилися живими, дотримувалися традицій іудаїзму. Єврейське населення Чернівців у 1950–1960-х рр. масово відвідувало синагоги й зберігало єврейські релігійні традиції. З утворенням держави Ізраїль у 1948 р. буковинські євреї відчули підтримку закордону. З початком у 1967 р. т. зв. «Шестиденної війни» Ізраїлю на Близькому Сході уряд СРСР вів жорстку політику проти сіонізму. На Буковині розпочалося переслідування євреїв і закриття синагог.

Не менш трагічною була доля буковинських старообрядців, традиції яких практично були зруйновані, вони втратили свої культові приміщення. Старообрядцям була нав'язана колгоспна система, яку вони не сприймали.

Загалом можемо констатувати, що в 1944-1985 рр. на теренах Чернівецької області фактично відбулося знищення традиційних конфесій – Української Греко-Католицької Церкви, Римо-Католицької Церкви, іудаїзму й старообрядництва. Виняток становила лише Руська Православна Церква, віряни якої в Чернівецькій області загалом продовжувала зберігати православні традиції краю. Правда, діяльність цієї конфесії була значно обмежена.

РОЗДІЛ 3

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ

ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ

3.1. Специфіка розбудови структур євангельських християн-баптистів

У міжвоєнний період на Буковині набули поширення протестантські течії, які легко сприймалися завдяки простоті та доступності богослужінь для пересічних людей. Зважаючи на відсутність у вченні необхідності дотримання великої кількості церковних канонів, складності проведення таїнств та організаційно-штатної побудови, протестантські конфесії повільно, але впевнено займали своє місце в релігійній мережі області. Найбільшою за кількістю прихильників серед них була Церква євангельських християн-баптистів.

У 1940 р. на території Чернівецької області діяло 80 баптистських громад. Під час Другої світової війни вони зазнали втрат і в післявоєнний період було зареєстровано 46 їхніх громад, які обслуговувались 45 пресвітерами [40, арк. 130]. З часом відбулося поповнення adeptів баптизму й зростання їхніх громад.

Збільшення баптистських і загалом протестантських громад пов'язано з низкою причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Однією з об'єктивних причин є те, що Чернівецька область була переважно сільськогосподарським регіоном, де селяни отримували значну частину доходів від присадибних господарств, отже були відносно незалежними. Такі люди могли дозволити собі бути «ідеологічними дисидентами», дотримуючись небажаних для влади протестантських поглядів. Поширенню баптизму й протестантизму сприяла, як уже було сказано, й відносна простота віровчення. Частина буковинців, будучи незадоволеною консервативною обрядовістю та ієрархізмом традиційних конфесій краю, поповнювала баптистські й інші протестантські громади. Об'єктивною причиною поширення баптизму й протестантизму було скорочення мережі громад традиційних конфесій. До

суб'єктивних причин зростання баптистських і протестантських громад варто віднести демографічну політику цих конфесій, зорієнтовану на створення багатодітних сімей і перетворення їх у «домашні церкви». Також до цих причин слід віднести й активну діяльність керівників баптистських громад, які часто отримували підтримку з боку своїх одновірців за кордоном.

До активних проповідників баптизму в області в післявоєнний період належав З. Голик із с. Вікно Заставнівського району. Він був здібним організатором, його вплив відчувався у всій області. Унаслідок активної діяльності З. Голика зросла кількість баптистських громад. Так, на початку 1950-х рр. ХХ ст. у Заставнівському районі чисельність баптистів у с. Вікно налічувала 168 віруючих, с. Добринівці – 98, с. Баламутівка – 58, с. Перебиківці – 65, с. Чорний Потік – 36 (разом 420). У 9 селах Кельменецького району – 651, у 7 селах Новоселицького району – 427, у Хотинському районі – 641, Сторожинецькому – 241 та ін. Загальна чисельність віруючих становила 3251 особу [40, арк. 130].

Баптисти активно боролися за повернення молитовних будинків, конфіскованих у них радянською владою з її приходом у край. З таким проханням звернулися віряни с. Мошанець Кельменецького району, які вимагали віддати молитовний будинок, що використовувався ними у 1928–1950 рр. Влада, звісно, не задовольнила їх прохання. Селяни написали скаргу до уповноваженого Ради в справах релігійних культів у Москву. Звідти її переслали назад в область, але тутешні чиновники заявили, що будинок уже встигли відремонтувати за державні гроші. До того ж село потребує клубу [43, арк. 122].

З метою повернення молитовних будинків, керівники та активісти євангельських християн-баптистів вдавалися до різних форм протесту, які змушували владу йти на певні поступки. Так, 6-7 травня 1956 р. у Чернівцях баптисти сміливо вивісили лозунг «Христос помер» і провели зібрання, на яке прийшло близько двохсот молодих людей. Старший пресвітер З. Голик виступив з проповідями. Відтоді за ним встановили негласне стеження

працівники спецслужб [43, арк. 87]. Там же пресвітер Пономарьов виступив з промовою, у якій сказав: «Прийдіть до Христа, вірте Христу і він позбавить вас від рабства і беззаконня». У зв'язку з цим його викликали на розмову щодо пояснення змісту висловлювання, на що пресвітер Пономарьов відповів, що у фразу вклав лише християнський зміст [43, арк. 88].

Активну діяльність розгорнув і чернівецький пресвітер В. Андрусак. Він організував два хори, з якими їздив містами і селами області та України. 29 вересня 1956 р. В. Андрусак справив у Чернівцях весілля свого сина зі С. Тофан. Весілля відбулося в свято жнив і в ньому взяло участь понад 200 осіб. На весілля пресвітер виготовив спеціальні запрошення. Гості співали і декламували християнські твори до 2-ї години ночі [77, арк. 37-38]. Подібним було й весілля 19 і 26 липня 1960 р. у с. Щербинці Новоселицького району. Святкування проведено на подвір'ї з християнськими декламаціями і піснями. Після урочистостей уповноважений Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області П. Уричев зняв з реєстрації пресвітера І. Кіцен і двадцятку, відсторонивши їх від керівництва громадою [86, арк. 83]. Чимало деталей про те, як відбувались тогочасні весілля у баптистів, подав у спогадах Д. Чернописький [289, с. 53-66].

Різноманітні форми громадсько-публічної діяльності радянської влади, закриття храмів традиційних церков призводили до збільшення протестантських громад [249, с. 9]. Станом на 13 серпня 1958 р. баптистські громади у Чернівецькій області налічували 4300 віруючих. Збільшилась кількість проповідників. Якщо в 1954 р. один проповідник припадав на 16-17 осіб, то 1958 р. – на 11-12 вірних. У структурі організації був один старший пресвітер, рукопокладених пресвітерів – 45, дияконів – 42, проповідників з амвону – 21. Завдяки таким здібним організаторам і діячам, як З. Голик, до громад баптистів вступали нові віруючі. Наприклад, у 1958 р. до хрещення було підготовлено 325 осіб. Зафіксовано факт, що в смт. Глибока до лав баптистів вступила учителька початкових класів Н. Руденко, родом з Київської області. Не маючи нікого з рідних на Буковині й будучи одинокою, вона погодилася

стати членом Церкви євангельських християн-баптистів, представники якої запропонували їй духовну і матеріальну підтримку [44, арк. 17].

Проте були у баптистів і негативні моменти, які можна вважати їх тактичними прорахунками. Так, у с. Бабино Кельменецького району чимало членів громади баптистів, яка існувала з 1924 р., стали єговістами. Уповноважений П. Уричев повідомив, що членів громади залишилося зовсім мало, тому зняв їх з реєстрації [86, арк. 137-139]. Подібна ситуація склалася у громаді с. Круглик Хотинського району і була заборонена. У цей період влада знімала з реєстрації громади менше 20-и осіб.

Але заборона діяльності громад не вирішувала проблем з баптистами. Непродуманими рішеннями влада лише заганяла віруючих у глибоке підпілля, або вони розчинялися у середовищі інших конфесій.

У січні 1959 р. в с. Романківці Сокирянського району баптисти провели кущові збори, на які прийшли віруючі з сіл Кормань, Вітрянка, Сербичани та ін. (всього з десяти сіл). 8 січня 1959 р. влада запросила до сільської ради пресвітера с. Романківці І. Зубаля, якому висловила попередження, щоб віруючі з інших сіл не відвідували моління. Але І. Зубаль не піддавався тиску. Він наполегливо працював з дітьми, систематично читав їм проповіді про фізіологію людини та створення світу. За це його оштрафували на суму 50 крб. У листопаді 1962 р. оштрафували вдруге за те, що читав дітям Псалтир. 12 листопада 1969 р. до І. Зубаля прийшла міліція. Як наслідок – новий штраф у розмірі 150 крб. Проте грошей для його сплати більше не було, тому він зняв зі стіни новий килим і віддав міліції, оскільки не мав іншого вартісного майна [120, арк. 32-33].

7 жовтня 1966 р. баптисти Чернівецької області готувалися до Всесоюзного з'їзду Церкви євангельських християн-баптистів. На місцевих зборах віряни обговорили питання релігійного форуму й підготували делегатам наказ. Серед побажань і прохань були такі: дозволити видання Біблії і збірок церковних пісень українською мовою, купівлю будівель під молитовні будинки або будівництво нових, створення в областях курсів регентів. Піднімалося

питання щодо поліпшення процедури реєстрації громад, про дозвіл на листування рідною мовою з Українським духовним центром [60, арк. 6]. На Всесоюзний з'їзд Церкви євангельських християн-баптистів, згідно з квотою, від Чернівецької області було обрано 94 делегати. Натомість із сусідньої Івано-Франківської – лише 9 [59, арк. 6].

Основними питаннями, що розглядалися на з'їзді, були: повернення до Церкви євангельських християн-баптистів т. зв. «розкольників», які не бажали вороття до спільного союзу; дискусія про єдність віровчення; обрання нового керівництва Церкви. До братів і сестер «розкольників», які вийшли з-під підпорядкування Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів, було прийнято звернення від делегатів з'їзду. Проте до нього ніхто не дослухався.

Апарат уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР виступив з постановою «Про роботу по протидії протизаконній діяльності прихильників т. зв. «Ради церков» ЄХБ» [289, с. 17-31]. Унаслідок прийнятого акту діяльність владних структур щодо протидії Раді Церков євангельських християн-баптистів помітно посилилася.

Після проведеного з'їзду партійні чиновники за завданням райкомів партії почали проводити з віруючими збори, читати лекції про внутрішню і зовнішню політику КПРС, суворіше карати місцевих баптистських активістів. Проте в таких диспутах доволі часто баптисти перемагали лекторів, що викликало лише насмішки з боку протестантів [289, с. 17-31].

На місцях намагались ізолювати активістів Ради Церков євангельських християн-баптистів (баптистів-«розкольників»). З ними проводилась індивідуальна робота та застосовувався адміністративний тиск [56, арк. 33]. Незабаром баптистів-«розкольників» почали арештовувати і судити, одним із перших ув'язнених був Г. Ткачук з Хотина [56, арк. 35]. Потрібно визнати, що представники влади, спостерігаючи зростання впливу баптистів-«розкольників», іноді змушені були йти на поступки легально діючим баптистським громадам, які підпорядковувалися Всесоюзній Раді євангельських християн-баптистів. З цього приводу надійшло роз'яснення

заступника голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР А. Пузіна. У документі йшлося: «Надходять скарги, що на місцях влада забороняє надавати приватним особам будинки для моління, під загрозою пожежної небезпеки, санітарної гігієни. Пояснюємо: ЄХБ, користуючись Конституцією, мають право на користування будинками. Заборони ведуть до нелегальних зборів. На правах оренди вони мають на це право». Користуючись моментом, легально діючі баптисти почали створювати оркестри й використовувати їх на різних урочистостях. Виготовляли спеціальні запрошення на весілля, на яких зображали Ісуса Христа і наречених, подавали уривки з Біблії, розповсюджували оригінальні листівки-поздоровлення з Новим роком. [99, арк. 16-17].

У 1957 р. в області з'явилися чималі баптистські громади у селах Кам'янка (134 особи), Нижні Станівці (35 осіб), Горішні Шерівці (75 осіб) Садгирського району, Рокитне (24 особи) Новоселицького району, м. Чернівці (32 особи) [44, арк. 12], що викликало негативну реакцію з боку влади. Так, уповноважений Ради у справах релігій по Чернівецькій області П. Уричев вимагав збільшити тиск на баптистів [44, арк. 10].

Зростала кількість людей, які приймали водне хрещення. Якщо у 1956 р. його прийняло 187 осіб, у 1957 р. – 202, то в 1958 р. – 318. За соціальним статусом кількість хрещених селян становила – 203, робітників – 64, учнів – 5 [44, арк. 79-80]. У Хотинському районі в ці роки налічувалося 700 осіб віруючих-баптистів. Серед них у Недобойцях – 152, Хотині – 90, Ставчанах – 70, Зарожанах – 66 [86, арк. 51].

Станом на 1957 р. у селах Чернівецькій області продовжували діяти баптистські громади, що виникли в міжвоєнний період. Це, зокрема, громади в селах Заставнівського району. До таких належала Баламутівка, де баптистська громада була заснована в 1926 р. У 1945 р. у зв'язку з війною, кількість баптистів у селі скоротилась до 31 особи, а в 1957 р. громада зросла до 61 особи. До баптистів Баламутівки приєдналася група вірних із с. Ржавинці – 20 осіб. У с. Вікно баптистська громада виникла в 1930 р. До них приєдналися

баптисти с. Погорілівка. Після війни кількість баптистів у громаді с. Вікно становила 80 осіб, у 1958 р. їхня кількість зросла до 168. До цієї громади, крім баптистів с. Погорілівка, приєдналися баптисти сіл Митків (10 осіб), Неполоківці (6 осіб), Самушине (6 осіб). Чоловіків налічувалось 59, жінок – 109. Пресвітером у громаді служив колгоспний пасічник С. Гуменюк, здібний організатор і проповідник. До старих баптистських громад належала громада с. Добринівці, яка виникла в 1932 р. З 1945 по 1950 р. вона мала власний молитовний будинок, який представники влади відібрали під пологовий будинок. У 1957 р. громада налічувала 106 осіб на чолі з пресвітером Д. Дарійчуком. Добринівські баптисти працювали у колгоспі навіть бригадирами. При цьому бригадири-баптисти добре справлялися зі своїми обов'язками і до них не було претензій [44, арк. 12-13].

У 1960 р. Чернівецький обком партії наголошував, що кількість баптистів у краї збільшилась на 129 осіб. До хрещення було підготовлено 466 осіб. Чисельність баптистських громад цього року сягала вже 4210 осіб. Надзвичайно активно діяли баптисти у м. Хотин, у селах Недобоївці, Ставчани, Рукшин Хотинського району; Грушівці, Комарів, Ленківці, Мошанець, Оселівка Кельменецького району; у згадуваних селах Вікно, Баламутівка, Добринівці Заставнівського району; Нижні Станівці, Верхні Петрівці, Стерче Глибоцького району; Ломачинці, Романківці Сокирянського району; Несвоя, Дінауци (Динівці) Новоселицького району. У 1960 р. в області існувало 46 зареєстрованих баптистських громад, а з реєстрації було знято лише 4 громади.

Цього ж року апарат уповноваженого Ради в справах релігійних культур у Чернівецькій області завів у звітності нову графу, в якій потрібно було вказувати число громадян, що розірвали стосунки з релігією. У графу можна було записати будь-яку кількість людей. Ця категорія називалась «наближеними» і збільшувалася за рахунок шантажованих або репресованих за релігійні переконання людей. Їм пропонували покинути громаду, погрожуючи звільненням з роботи, а іноді, навпаки, обіцяючи «просування» на службі. Приміром, адміністрація 1-ї Чернівецької міської лікарні звільнила за

приналежність до баптистів медсестру Т. Маринчук. У с. Дарабани Хотинського району голова колгоспу звільнив тракториста [107, арк. 1-3].

Постійно з обласного центру в райони надсилалися інформаційні листи з вимогою зупинити пропаганду, яку ведуть окремі баптисти в трудових колективах. Зокрема, претензії про таку діяльність були заявлені В. Козорізу, робітнику цукрового заводу у с. Кострижівка Заставнівського району. Відомості про нього отримав секретар Заставнівського райвиконкому Ф. Форостенко, від якого вимагали вжити суворих заходів [110, арк. 230]. Секретаря Сторожинецького райвиконкому попереджали, що мешканець с. Комарівці Г. Равлюк вербує людей у баптистські громади, і рекомендували покарати його за грубе порушення законодавства [110, арк. 230].

Переслідування баптистів за їхню місіонерську діяльність здійснювалися і в інших районах області. Так, прокуратура Вижницького району почала перевірку матеріалів про «антинародну діяльність» баптистського подружжя Мазуренків із смт. Берегомет. Прокурор А. Грибанов віддав вказівку якомога повніше задокументувати протизаконну діяльність, яка б підтвердила «антигромадську сутність» Мазуренків, щоб їх можна було притягнути до кримінальної відповідальності [110, арк. 150].

У 1972 р. по Чернівецькій області прокотилася хвиля відмов щодо надання права на реєстрацію протестантських громад. Наприклад, баптистам с. Лукавці Вижницького району відмовили в реєстрації, оскільки вони належать до громади у с. Банилів. Так само було умотивовано відмову громадам баптистів у селах Велика Буда Глибоцького р-ну (місцеві баптисти належали до громади в с. Привороки), Селище Сокирянського р-ну (вірянам наказали залишатися в громаді с. Комарів Кельменецького р-ну), Шишківці Сокирянського р-ну (баптисти перебували в громаді с. Романківці). Жителям с. Неполоківці Кіцманського р-ну було заявлено, що заяву на реєстрацію «сконструювали» фанати З. Ганкевич та А. Лисюк [126, арк. 51].

Баптисти Садгори скаржилися, що у них відібрали молитовний будинок у Чернівцях по вул. Червоноармійській, 7. Натомість надали будинок у Садгорі,

де вони мали спільно молитися з адвентистами. Цей будинок баптисти не використовували й вимагали повернути їм колишній. Від апарату обласного уповноваженого Ради в справах релігій надійшла відповідь: «Ваша заява розглянута. В проханні вам відмовлено» [120, арк. 170-171].

Аналізуючи кількість адміністративних стягнень на представників протестантських організацій краю, можна зробити висновок, що найбільше серед них карали баптистів, оскільки їхні громади були найчисельнішими та найактивнішими в місіонерській діяльності. Так, у 1973 р. в Кельменецькому районі з 19 справ, порушених проти протестантів, 10 припадало на баптистів, у Новоселицькому – з 28 справ - 14, у Хотинському з 17 – 12 [127, арк. 113, 117].

Обласний уповноважений Ради у справах релігій постійно інформував партійні органи про діяльність баптистів і про недоліки роботи з ними. Наприклад, у Новоселицькому районі, писав він, не справлялася з обов'язками секретар райвиконкому Є. Ордіна. За рік від неї не надійшло жодної інформації про діяльність баптистських громад, працівниця не повністю виконувала вказівки, що надходили з області. Тому уповноважений вимагав її замінити [110, арк. 166].

Відмова баптистам у реєстрації громад спонукала людей до пошуку будинків, де б можна було збиратися. Такі збори зафіксували у с. Турятка Глибоцького р-ну в домі Т. Микитюка. Серед присутніх було 20 дітей, які після зібрання вивчали релігійні пісні [106, арк. 6]. Відбувалися нелегальні моління і в Садгорі у помешканні В. Кучерівського по вул. Стінка, 51, у яких брали участь 26 дорослих і 6 дітей, про що було складено відповідний акт [106, арк. 6].

Попри тиск, який чинився на баптистів, вони не переставали звертатися з проханнями зареєструвати їхні громади. Наприклад, у 1963 р. прохання про реєстрацію надійшли із сіл Анадоли й Данківці Хотинського району. У реєстрації було відмовлено громадам обох сіл. Не дозволили реєструватися громадам із сіл Перківці Кельменецького р-ну й Маршинці Новоселицького р-ну, порекомендувавши йти молитися у с. Дінауци (Динівці) Новоселицького р-

ну [127, арк. 51]. 10 жовтня 1973 р. мешканці сіл Вороновиця і Неполоківці звернулися до владних структур з проханням про реєстрацію і повернення конфіскованих молитовних будинків. Після відмови люди почали збиратися нелегально. Така ж ситуація виникла у баптистів молдавської національності в с. Шишківці Сокирянського району. Понад 60 віруючих цієї конфесії 15 разів зверталися до районних і обласних чиновників, але ніхто їм ні разу не відповів. В останньому листі віруючі написали так: «Дайте нам офіційну відповідь: маємо ми право бути віруючими і задовольняти релігійні потреби чи ні?» [114, арк. 25].

Чиновники і далі не дослухалася до громадян і продовжувала штрафувати й судити активістів [182, с. 282-300]. За поданими матеріалами покарали пресвітера Стерченської баптиської громади Цорика, її членів П. Пінчука, А. Романюка. У лютому 1971 р. визнали винними баптистів с. Кам'янка за те, що зібрали дітей на моління у будинку Л. Буждуги [121, арк. 6]. Ці та інші суди описані в книзі Д. Чернописького «Життя віруючих Буковини» [289, с. 47-52].

У місцевої влади Глибоцького р-ну виникали певні проблеми з жителями прикордонних сіл. У 1964 р. тут вивели «з підпілля» баптистів сіл Широка Поляна і Просіка та надали дозвіл на відкриття спільного молитовного будинку у с. Кам'янка. Згодом пресвітери сіл Широка Поляна і Просіка пішли далі і заявили, що віруючим забороняють приходити на моління у прикордонну смугу с. Кам'янка. Вони звернулися до районної ради з проханням про створення власних громад, на що отримали заборону. Влада не бажала подальшого розгалуження релігійної мережі [136, арк. 41-44].

Представники влади прискіпливо відстежували діяльність баптистів поблизу кордону. Так, уповноважений Ради в справах релігій по Чернівецькій області П. Подольський постійно контролював видачу пропусків у прикордонну зону служителям культу, наприклад, пресвітеру П. Штефуряку у с. Турятка Глибоцького району [158, арк. 9].

Станом на 1977 р. в області вже діяло 50 баптистських громад кількістю 6649 віруючих [135, арк. 34]. Влада легалізувала громади у с. Дубівка, Молодія

(74 осіб), м. Новоселиця (200 осіб), с. Репужинці (180 осіб), вивівши їх «з підпілля» [133, арк. 150]. Виведення баптистських громад «із підпілля» проводилося передусім з метою, аби забезпечити дієвий контроль за ситуацією в протестантському середовищі. Адже контролювати малі нелегальні групи було вкрай важко.

Водночас органи влади намагалися об'єднувати громади євангельських християн-баптистів з громадами християн віри євангельської (п'ятидесятниками). Це робилося для того, щоб ефективніше впливати на вірян та стежити за їхньою діяльністю. Наприклад, у 1973 р. баптистська громада с. Межиріччя під тиском владних структур об'єдналася з трьома групами п'ятидесятників сіл Межиріччя та Їжівців. Однак не все відбулося так, як хотілося чиновникам. Група баптистів на чолі з Іонашком відкололася від громади, вбачаючи в об'єднанні конфесій «радянську руку». Водночас група п'ятидесятників на чолі з Р. Мотреску, яка спочатку приєдналася до баптистів, згодом вирішила перейти до адвентистів сьомого дня. Щоб вивчити діяльність т. зв. «екстремістів» Іонашка, Мотреску, Фрунзи, Калінеску, з обласного центру направили відповідальних осіб [135, арк. 38-39].

Водночас окремі баптисти виступали проти влади і не бажали реєструвати свої громади. Зокрема, це стосується баптистів с. Тарасівці Новоселицького р-ну. Їх пресвітерів суворо попередили, що притягнуть до кримінальної відповідальності. Неодноразово викликали до сільської ради з с. Динівці (Дінауци) Новоселицького р-ну проповідника Тодорончука і пресвітера Паламарчука настійливо рекомендували припинити роботу з дітьми [135, арк. 38-39].

Представники влада намагалися працювати з кадрами пресвітерів, аби утримувати їх в полі зору. За «прихильне» ставлення до влади пресвітери отримували від апарату уповноваженого Ради з релігійних культів певні преференції. Уповноважений П. Подольський, характеризуючи пресвітерів, вважав лояльними до влади А. Онофрійчука (с. Козиряни), І. Штефуряка (с. Давидівці), В. Швеця (м. Чернівці) [118, арк. 25-27].

Активно і цікаво працювали баптисти з молоддю. Діти читали вірші, інсценували біблійні сюжети («Блудний син», «Каїн», «Авель» та ін.), співали пісні, записували їх на магнітофонні плівки тощо [45, арк. 33-34]. Старший пресвітер області З. Голик звернувся за дозволом на створення ще одного духового оркестру молоді за прикладом громади євангельських християн-баптистів м. Луцька. Отримавши негативну відповідь, З. Голик наполягав: «Чому таке можливе у Луцьку, а у нас ні?» [110, арк. 121].

Коли 19 квітня 1973 р. за присутність на молінні дітей у с. Мамалига органами влади було оштрафовано 7 осіб по 30 крб. кожного на чолі з пресвітером В. Савчуком, люди написали скаргу в юридичний відділ Ради уповноваженого з релігій у Москву. Завідуючий відділом тов. Гольст пояснив, що правові документи не передбачають покарань за присутність на молитовних зборах дітей. Таким чином, влада начебто ставала на захист громади, що було вкрай рідкісним явищем [127, арк. 135]. Це, ймовірно, було викликано небажанням, щоб інформація про утиски віруючих протестантів потрапила в закордонну пресу.

Незважаючи на відсутність офіційних заборон щодо участі дітей та молоді в церковному житті, влада різними методами продовжувала перешкоджати їх залученню до богослужінь. Про одне із підліткових зібрань П. Подольський сигналізував секретарю Чернівецького міськкому партії М. Коптеву. Він зазначив, що молоді люди зібралися на пробне заняття музичного гуртка у молитовному будинку євангельських християн-баптистів м. Чернівці. Матеріали негайно передали до прокуратури. Начальникам будинкоуправлінь наказали стежити за нелегальними зборами баптистів на приватних квартирах, директорам шкіл вказали на необхідність посилення атеїстичного виховання тощо [109, арк. 6].

Баптистські проповідники, щоб зробити свої проповіді переконливішими в очах віруючих, іноді вдавалися до маніпулювання, навіть використовуючи природні явища. Після землетрусу 4 березня 1977 р., який був відчутний на теренах Чернівецької області, на молитовних зібраннях у селах Баламутівка

Заставнівського району, Несвоя Новоселицького району та Привороки Глибоцького району баптистські пресвітери говорили, що це одна з ознак близького приходу Христа [135, арк. 74].

Баптисти, як і деякі інші протестанти, намагалися не брати участі у виборах до радянських органів. У відповідь райкоми партії та райвиконкоми склали списки тих, хто відмовлялися голосувати. Наприклад, під час виборів 19 червня 1977 р. у Кіцманському районі не брало участі в голосуванні за релігійними переконаннями 8 осіб, у Кельменецькому – 7, Заставнівському – 12, Глибоцькому – 28, Новоселицькому – 58, м. Чернівці – 14. Але ці дані були заниженими і не відповідали дійсності. Серед тих, хто не йшов на вибори, були єговісти, п'ятидесятники та віряни інших конфесій [135, арк. 191-192, 195-196, 200-201].

Євангельські християни-баптисти Чернівецької області мали підтримку світового баптистського руху, представники якого часто приїжджали на Буковину. Так, 8 липня 1973 р. у Чернівцях відбулися збори євангельських християн-баптистів з участю 5-и американських туристів, які навідувалися майже кожного року. З 1 по 3 жовтня 1977 р. на Буковину приїхали заступник генерального секретаря Союзу українських баптистів Канади і США М. Бріч і пастор м. Едмонтон О. П'ятоха. Проживали вони на приватній квартирі старшого пресвітера А. Лисюка. За час свого перебування зустрічалися з пастором В. Швецем, вірянами З. Ганкевичем і А. Кунісовським. Їх проповідницька діяльність носила чисто релігійний характер. Іноземці оглядали, як проводиться реконструкція будинку, виділеного під молитовний дім громади євангельських християн-баптистів у Чернівцях. О. П'ятоха знімав хід реконструкції на кіноплівку [135, арк. 291-292].

Влада контролювала підбір кандидатів на посади старших пресвітерів євангельських християн-баптистів. Наприклад, кандидатуру А. Лисюка П. Подольський узгоджував з уповноваженими Ради в справах релігій СРСР і УРСР. 28 червня 1973 р. відбулися збори 22 делегатів від громад, на яких мали переобрати А. Лисюка. Присутні пресвітери виступили проти запропонованої

кандидатури та втручання П. Подольського в автономне життя церкви, а діяльність А. Лисюка охарактеризували незадовільно [127, арк. 92-93].

Для навчання на заочних біблійних курсах людей підбирав особисто уповноважений П. Подольський. Ним давалися й відповідні характеристики кандидатам на навчання, наприклад: «Щодо Іванова Віктора Васильовича, то він є прибічником релігійного екстремізму, одним з активістів протизаконної діяльності громади ЄХБ в м. Чернівці. На думку органів влади, зараховувати його на навчання не доцільно» [135, арк. 190].

З метою компрометації баптизму апарат уповноваженого Ради в справах релігій у Чернівецькій області намагався використати трагічні випадки з особистого життя віруючих, наприклад, убивство баптистом І. Загарюком на ґрунті ревності громадянської дружини Л. Савчинської, матері двох дітей. П'ятиденний суд, з 12 по 17 травня 1967 р., відбувся у Чернівцях. З'ясовано, що Л. Савчинська застала І. Загарюка з коханкою, через що влаштувала скандал. Про зраду повідомила брата Загарюка та вимагала від чоловіка, щоб узяв з нею шлюб. І. Загарюка викликали на церковну раду громади євангельських християн-баптистів с. Кам'яна, де він заявив, що не хоче вінчатися з Л. Савчинською. У ніч з 11 на 12 січня 1967 р. він убив громадянську дружину та був затриманий міліцією при спробі втопити речові докази в р. Прут. Судовий процес з самого початку набрав антирелігійного забарвлення й «викривав реакційну сутність євангельських християн-баптистів і п'ятидесятників». Слідчі вимагали від І. Загарюка осудити себе як сектанта, засудити пресвітерів та закликати віруючих, щоб вони порвали зв'язки з сектантством. Судді допитували пресвітерів З. Голика з Чернівців та І. Воробця з Кам'янської общини, намагаючись змусити їх засудити своє віровчення, однак на такий крок вони не пішли. Підсудному обіцяли помилування, якщо він говоритиме те, що від нього вимагали: про байдужість баптиської громади до особистого життя, шкідливість релігії, антигромадський зміст протестантського віросповідання. Однак суд І. Загарюка не помилував, а присудив найвищу міру покарання – розстріл [144, арк. 57].

Серйозне занепокоєння викликала у влади громада євангельських християн-баптистів Садгирського р-ну м. Чернівці, які зверталися в усі інстанції з проханням про виділення приміщення. Міська влада констатувала, що керівництво громади налаштовує вірян на негативне ставлення до радянської влади. Проводячи хрещення, вони відмовлялися подавати списки до міської ради. Водночас у громаді йшла боротьба за чистоту рядів. Баптисти хотіли позбутися провладного пресвітера громади Босовика, про якого поширювалися чутки як про інформатора КДБ та донощика міськвиконкому [135, арк. 25-29].

У кінці 1970-х років почалася нова хвиля вимог щодо повернення відібраних у баптистів будинків. Тепер ці вимоги звучали гостріше, навіть з осудом радянської влади. Так, 11 березня 1979 р. надійшла колективна заява від віруючих с. Вітрянка про повернення будинку, яким вони користувалися до 1944 р. За радянської влади будівлю використовували як сільський клуб, потім – як квартиру для учителів. Напередодні, 23 лютого, до уповноваженого прийшли 8 осіб баптистів і заявили: якщо їм не віддадуть будинок – відмовляться від реєстрації [145, арк. 8]. З подібною скаргою звернулися 40 осіб громади с. Чепоноси Хотинського р-ну, котрі вимагали зареєструвати їхню релігійну громаду й повернути колишнє приміщення молитовного будинку. Їх конфіскований молитовний дім обладнали під колгоспний зерносклад. У скарзі повідомлялось, що прохання надіслано і до Москви, у результаті чого їм пообіцяли вирішити проблему якнайближчим часом. «Прошло шість місяців, але відповіді немає. Звертаємося ще раз. Побачимо, яку ми свободу захищали від фашистських загарбників», – писали баптисти [120, арк. 313]. На їхню скаргу реакції знову не було. Тоді до П. Подольського на розмову прийшли активісти Г. Атонюк, В. Бурдейний, Ф. Нижник, А. Якимчук, яким чиновник дав письмове пояснення про відмову в реєстрації. У 1981 р. члени громади євангельських християн-баптистів с. Поляна Хотинського району два рази писали до Ради у справах релігій УРСР, щоб їх зареєстрували. У відповідь їх двічі штрафували [132, арк. 10]. Аналогічна скарга надійшла від баптистів с. Багринівка Глибоцького р-ну про виділення будинку для моління. Їм

відповіли, щоб вони ходили молитися до с. Нижні Петрівці Сторожинецького р-ну за 29 км, де вони приписані до громади [120, арк. 31].

Також у 70-ті роки баптисти почали критикувати радянську владу за впровадження нових громадянських обрядів. Так, реагуючи на відкриття в Чернівцях Палацу урочистих подій, вони заявляли таке: «Власті змушені визнати, що нові обряди не приносять щастя людям, тому що вони без Бога» [57, арк. 16].

25 травня 1980 р. пресвітер євангельських християн-баптистів В. Швець заявив чиновникам апарату уповноваженого таке: «Сталін гірше Гітлера. Гітлер знищив 20 млн. населення, а Сталін 110. Віруючих в СРСР переслідують». Негативно він говорив і про допомогу СРСР Афганістану. 1 червня цього ж року заявив, що інформуватиме своїх закордонних братів про утиски вірян. 7 вересня 1980 р. проповідник виступив проти переслідування дітей у школах за християнську віру [150, арк. 29].

Євангельські християни-баптисти широко відзначали свята, використовуючи їх для пропаганди свого культу. Це були Новий рік, Різдво, Хрещення, Стрітєння, Пасха, Вхід в Єрусалим, Вознесіння, Трійця, Преображення Господнє, свято жнив, свято єдності. Проведення цих та інших дійств суворо контролювалися органами влади. Наприклад, про свята жнив та єдності, які проходили у с. Ширівці Заставнівського р-ну, виконком сільради звітував, що порушень громадського порядку під час святкувань не було. Натомість, у с. Виженці Вижицького р-ну під час свята пресвітер Павлюк виступав з критикою радянської влади та вчителів, які переслідують дітей у школі за їхні релігійні погляди [128, арк. 343]. У Путильському районі на Різдво баптисти їздили на чотирьох машинах і колядували. Одну з них районна міліція затримала, проте три машини поїхали в інші села [133, арк. 11].

Перевіряючи проведення баптистських зібрань у Чернівцях, представники влади констатували, що проповіді у молитовних будинках читаються з великим піднесенням і дуже емоційно. Віруючі широко моляться, деякі навіть плачуть. У проповідях підкреслюється, що сатана ходить скрізь і

підбурює людей не вірити в Бога. Проповідники закликають віруючих не слухати сатану. Безперечно, під сатаною баптисти розуміли радянську владу, яка влаштовувала гоніння на віруючих [131, арк. 308].

Влада намагалася обмежити діяльність євангельських християн-баптистів. Від керівників баптистських громад вимагали «не гнатися» за кількістю віруючих, не займатися місіонерською діяльністю, старшому пресвітеру стежити за діяльністю новоприйнятих в громади членів, кошти громад утримувати в державних ощадкасах, боротися з «сектантськими» поглядами на мистецтво, літературу, кіно, радіо, телебачення тощо.

Обмеження з боку владних органів діяльності баптистських громад не влаштовувало багатьох прихильників, тому деякі з них збиралися нелегально, виступали із заявами про еміграцію до демократичних країн, у яких можна було б вільно молитися. Заяви на виїзд з СРСР 26 квітня 1978 р. надійшли зі Сторожинецького (8 сімей), Глибоцького (19 осіб) районів [142, арк. 44-47]. Щодо нелегальних зборів, то апарат обласного уповноваженого Ради в справах релігійних культів заактував збори у селах Іванівці Кельменецького р-ну (8 осіб), Великий Кучурів Сторожинецького р-ну (23 особи, в т. ч. 4 дітей) [142, арк. 202, 205].

Обласні уповноважені Ради в справах релігійних культів намагалися всіляко обмежувати діяльність керівників громад євангельських християн-баптистів. Скажімо, коли до м. Мукачево Закарпатської області приїхав з Чернівців пресвітер А. Берник з наміром одружитися та організувати весілля, уповноважений по Закарпатській області письмово звернувся до П. Подольського не допустити приїзду на весілля представників буковинських баптистів [109, арк. 264]. Траплялися випадки, коли під час проведення баптистських весіль представники влади заборонялися певні дії. Так, 29 червня 1970 р. на весілля у с. Ломачинці Сокирянського району прибув секретар райвиконкому В. Гуцул з помічниками і заборонив гру оркестру. У відповідь баптисти почали заявляти, що їм влаштовують гоніння, як неграм у США. Так само влада забороняла весілля з музикою у селах Молодія Глибоцького р-ну,

Романківці Сокирянського р-ну, м. Чернівці та інших населених пунктах [61, арк. 4-5].

У Чернівцях відбувся конфлікт з начальником автобусного парку Чугуновим, який дозволив орендувати автобус на перевезення весільного кортежу, за що отримав зауваження по партійній лінії. 24 серпня 1975 р. ситуація повторилася в дещо іншому варіанті під час весілля сина старшого пресвітера А. Лисюка. Пам'ятаючи про партійне стягнення, начальник автобусного парку зняв автобус з маршруту № 18 та оголосив, що на дорозі ремонт. Весільний кортеж, натомість, пройшов пішки 3 км., прославляючи Бога. Чугунова знову звинуватили, і він отримав догану по партійній лінії [128, арк. 252]. Покарали також начальника Чернівецького автопарку № 25021 М. Зарубу за те, що надав в оренду автобус на баптистське весілля у с. Бабино. П. Подольський звинуватив керівника підприємства у «допомозі сектантам» [127, арк. 163].

Цього ж року баптисти зіткнулися ще з однією формою утисків: вони почали скаржитися, що від їхніх молитовних будинків відключають електроенергію. У журналі «Післанець правди» в США з'явилося таке повідомлення: «Віруючим-баптистам у Чернівецькій області України не дають можливості користуватися освітленням культових приміщень». П. Подольський з цього приводу відповів, що на «таких пустякових питаннях віруючі озлоблюються проти партії й уряду» [128, арк. 72].

Серед баптистів у кінця 1970-х років продовжували діяти групи т. зв. «розкольників», які не погоджувались із курсом Всесоюзної Ради Євангельських Християн-Баптистів (ВР ЄХБ), зокрема Братським повідомленням Президії ВР ЄХБ від 5 грудня 1977 р. щодо оцінки святкування 60-річчя СРСР. Серед баптистів Чернівецькій області Братське повідомлення викликало різке невдоволення. Пресвітер євангельських християн-баптистів Садгирського району м. Чернівці В. Швець вказував, що не привітання і зізнання «в любові» треба було направляти владі, а заклик до покаяння. Були негативні висловлювання щодо участі ВР ЄХБ в екуменічному русі. Це

трактувалося як зрада баптизму та прагнення до створення нової релігії. З цих питань готувався проект тексту з вимогою відкритого покаяння, інакше погрожували піти до «розкольників» – Ради Церков євангельських християн-баптистів. Такі погляди мали підтримку у баптистських громадах с. Перебиківці Хотинського району, с. Комарів Кельменецького району та ін. Від імені пресвітера громади с. Комарів Телешмана направлено листа до ВР ЄХБ з пропозицією відмовитись від спілкування з православним духовенством, яке ще донедавна «душило» громади, бо інакше громада буде шукати нову баптистську організацію (натяк робився на баптистів-«розкольників») [160, арк. 90].

Активно виступав за поширення християнських ідей серед молоді пресвітер Романковецької громади баптистів І. Зубаль, за що його неодноразово штрафували. Він розказував дітям біблійну теорію про створення світу та організовував спеціальні дитячо-юнацькі служіння. Прокуратура заборонила І. Зубалю працювати з молоддю. Також, побоюючись переходу пресвітера на бік баптистів-«розкольників» з Рівненської області, які вже працювали у районі, з ним постійно проводилися профілактичні бесіди [160, арк. 91].

Рада Церков євангельських християн-баптистів почала підпільно передруковувати деякі книги, що вийшли за кордоном. Автора однієї з таких книг, виданої у друкарні «Християнин» (друкованому органі баптистів-«розкольників») під назвою «Чи існує загробне життя?», П. Рагозіна працівники КДБ характеризували як спеціаліста з «ідеологічних диверсій в країнах соціалізму». Книга викликала зацікавлення навіть у деяких працівників апарату обкому партії, і це свідчило, що в їхньому середовищі були «ідеологічно нестійкі» особи [160, арк. 90].

У повсякденному протистоянні з органами влади зростав досвід керівників баптистських громад. Наприклад, доволі вміло діяли лідери Садгирської громади євангельських християн-баптистів. Це – І. Данилюк, Дацько, Гуцул, брати Костинюки, Гаврилов та інші, з якими часто проводили

профілактичну роботу в органах прокуратури, міськраді. Їх також неодноразово письмово попереджували про антигромадську діяльність [142, арк. 140-144].

Баптисти-«розкольники» вимагали від влади дозволу на реєстрацію. З цією метою вони провели у Москві перед будівлею ЦК КПРС масове зібрання. У відповідь на такі дії голова Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдов рекомендував провести на місцях дієві заходи щодо припинення «незаконних» дій прибічників цієї релігійної структури, використавши при цьому актив легально діючих баптистських громад, підпорядкованих ВР ЄХБ [109, арк. 293]. Однак баптисти-«розкольники» продовжували боротися за право реєстрації і домагалися дозволу на проведення Всесоюзного з'їзду євангельських християн-баптистів. Проте їм було відмовлено у такому праві, мотивуючи тим, що уповноважений орган вже існує і ним є ВР ЄХБ, обрана 1945 р. [109, арк. 291].

Реакція органів влади на виступи баптистів-«розкольників» була жорсткою. Були заарештовані і засуджені на тривалі терміни ув'язнення В. Бессонов, В. Костинюк, М. Кушнір, В. Римар, І. Цера. Уповноважений П. Подольський надіслав копії вироків у Ради в справах релігій в Москві і Києві за № 14 від 09.06.1980 р. Того ж року були засуджені також 18 представників єговістів і 2-а п'ятидесятники [155, арк. 13].

Владні структури намагалися не допускати проведення нелегальних зібрань баптистів-«розкольників». Так, у с. Великий Кучурів на квартирі Л. Ончуленка було виявлене нелегальне проведення таких зібрань. На молитовному зібранні були присутні 13 осіб. На пропозицію представників влади розійтися, учасники зібрання вчинили протидію. Один із них почав «злозяичити» на адресу радянської влади. Його заарештували та доставили до сільської ради. Дорогою він намагався викинути записки з анкетними даними учасників молитовного зібрання [155, арк. 24]. У с. Кадубівці також була створена організація баптистів-«розкольників» у кількості близько 20-и осіб під

керівництвом Ю. Луцика, подружжя Дмитра і Парасковії Рудей (у минулому учасників визвольної боротьби ОУН) [131, арк. 59].

Аби запобігти проявам «екстремістської» діяльності в середовищі баптистів, Рада у справах релігій при РМ СРСР 1 грудня 1981 р. санкціонувала проведення в Чернівцях у молитовному будинку по вул. Лозівській, 20 нараду пресвітерів євангельських християн-баптистів Чернівецької та Івано-Франківської областей. У нараді взяв участь заступник старшого пресвітера ВР ЄХБ по Україні Г. Комендант. На цій нараді, зокрема, обговорювалися взаємини з п'ятидесятниками та була засуджена діяльність баптистів-«розкольників» [151, арк. 23].

Станом на 1983 р. в Чернівецькій області налічувалося 6 громад баптистів-«розкольників». Їхні активісти вимагали дозволити друк релігійних видань українською та молдавською мовами. Також вони вимагали, щоб їм повернули публікації (844 примірники Євангелій та 3670 листівок релігійного змісту, виданих «Біблійним товариством»), які були вилучені під час митного контролю на контрольно-пропускному пункті Порубне. Цю літературу намагалися провезти німецькі туристи [155, арк. 81]. Та попри репресії, релігійна література «екстремістського характеру» проникала в область. Так, обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Уричев виявив на території краю брошуру баптистів-«розкольників» під назвою «Наставь юношу» й негайно надіслав її для ознайомлення до Києва та Москви [103, арк. 24].

Від чернівецьких прихильників Ради Церков євангельських християн-баптистів у різні державні інстанції почали надходити листи про утиски сім'ї В. Хайло з м. Красний Луч Ворошиловградської області, зокрема, що у них насильно забирають дітей. Про родину В. Хайло республіканські органи влади підготували роздруківку, в якій наводилися факти про його судимість за розкрадання держмайна, про неналежне виховання дітей, яких у сім'ї було п'ятнадцятеро. Старший син (1955 року народження) в 1973 р. засуджений на 8 років позбавлення волі за групове зґвалтування неповнолітньої. Михайло (1960 року народження) під час навчання побив ученицю, яка місяць після того

провела у лікарні, Олександр (1961 року народження) після 5-го класу покинув школу, займався крадіжками. В. Хайло та його дружина стверджували, що за вказівкою властей лікарі зробили дітям спецшколи ін'єкції, які затримують їх розвиток, тому заборонили їм відвідувати заняття. У листах В. Хайло писав, що він і діти ні в чому не винні, а страждають за віру [142, арк. 33-34].

Активність баптистських громад дала підстави обласній владі констатувати, що в баптистському середовищі припинився спад релігійності, а подекуди навіть відбувається зростання. Збільшувалися грошові надходження в баптистські громади, зростав їхній вплив на молодь і дітей. Відзначалося, що молитовні будинки переповнені молоддю й підлітками. Представники влади не могли припинити наростання таких небажаних, але очевидних фактів, тому вдавалися до адміністративних заходів, а також до штучного заниження статистики релігійної обрядовості.

Щоб призупинити діяльність баптистів-«розкольників», влада почала ініціювати збори трудових колективів у селах та містечках краю, організувати сільські сходи, на яких обговорювали порушення баптистами радянського законодавства про культу. Підготовлені лектори й агітатори розказували, що конфесія утворилась у 1960 р., її «вожаки» намагаються зародити у вірян почуття невдоволення радянським законодавством про культу, оголосили себе законним керівним органом баптистської спільноти; окрім того, почали розповсюджувати листівки і звернення, в яких здійснювали наклеп на радянську державу і її релігійну політику. У трудових колективах почали компрометувати керівників «розколу». Наголошували, що ними були І. Антонов з Кіровоградської області (5 разів засуджений, з них 2 рази за неробство, 1944 р. дезертирував з лав Червоної армії); А. Петренко з м. Коростень Житомирської області (служив офіцером у німецькій армії, брав участь у каральних операціях на території Польщі та Югославії, засуджений) [160, арк. 69-79].

Натомість, члени Ради Церков євангельських християн-баптистів О. Романишин та І. Голик, відстоюючи свої релігійні права, написали у Чернівецьке управління КДБ листа, вимагаючи виділити їм приміщення під молитовний дім. У КДБ відповіли, що не мають ніякого стосунку до євангельських християн-баптистів [148, арк. 120].

Постійні заборони щодо діяльності баптистів призвели до конфлікту, який стався у другому півріччі 1979 р. в Чернівцях. По вул. Макаренка, 25 баптисти побудували навіс і почали на тому місці проводити богослужіння [289, с. 101-102]. З ними вели бесіди у райвиконкомі, але баптисти продовжували молитися і процес затягувався. Влада вирішила 25 грудня 1979 р. за допомогою комсомольського оперативного загону розібрати навіс. Проте наступного дня люди продовжували молитися під відкритим небом і повідомили про порушення прав людини. Про подію заговорили радіостанції світу. У результаті справа завершилась визнанням неправомірних дій влади у Чернівцях та поверненням баптистській громаді будівельних матеріалів [149, арк. 1-2].

Розглядаючи діяльність євангельських християн-баптистів у період радянської влади, зазначимо, що представники цієї конфесії не тільки зберегли свої структури, а й створили нові та розширили свою діяльність.

Серед усіх протестантських конфесій євангельські християни-баптисти мали в Чернівецькій області одну з найрозгалуженіших і міцних структур, незважаючи на те, що влада використовувала різні форми і методи переслідувань представників цієї конфесії. Серед них – конфіскація майна, заборона на реєстрацію, штрафи, арешти, відверті незаконні судилища, шантаж тощо.

Обласні уповноважені, секретарі районних рад створювали на місцях агентурні апарати, за допомогою яких намагалися тримати баптистські громади під постійним контролем. Однак їм не все вдавалося. Релігійні переконання, віра в Бога, дух, який загартовувався у повсякденній боротьбі за право молитися, допомогли баптистам у протистоянні з державною владою.

ЄХБ у Чернівецькій області активно підтримували представники баптистських організацій з інших країн. Посилаючись на статті Конституції СРСР, баптисти вимагали свободи віросповідань. Вони намагалися виховувати у християнському дусі підрастаюче покоління, створювали релігійні оркестри, хори, з якими здійснювали турне краєм та за його межами. Уміло організовували обряди хрещення, весілля, похорон, свята жнив, Різдва, Великодня та інші.

3.2. Відстоювання християнами віри євангельської (п'ятидесятниками) та назарянами своєї релігійної ідентичності

Протестантська течія п'ятидесятників на території Буковини заявила про себе в 1930-х рр. під впливом місіонерів з Румунії [249, с. 15-16]. В області діяли течії воронаєвського напрямку, а також незначна кількість п'ятидесятників-сіоністів, зокрема в с. Рокитне Новоселицького р-ну [158, арк. 24].

У 1945 р. уповноважені Ради у справах релігійних культів домоглися входження християн віри євангельської (п'ятидесятників) до складу громад євангельських християн-баптистів, оскільки їхні віровчення є спорідненими. Однак не всі п'ятидесятники позитивно сприйняли об'єднання. Учасники, які були проти укрупнення, почали збиратися нелегально, пророкували падіння Радянського Союзу. Про п'ятидесятників у характеристиках, які надавали органи влади, говорилося, що вони «крайне реакційного спрямування, не захищають батьківщину у збройних силах СРСР, не беруть участі у громадському житті і не реєструються» [82, арк. 1].

Траплялися випадки, коли п'ятидесятники відмовлялися об'єднуватися з баптистами. Так, у с. Стерче Глибоцького району п'ятидесятницька громада, об'єднана з баптистами, прагнула стати самостійною. Її представники вимагали дозволу на реєстрацію, заявляючи, що баптисти їх ображають і обзивають душевнохворими. Однак представники влади їм відмовляли, мотивуючи тим,

що в Москві відбулося об'єднання п'ятидесятників з євангельськими християнами-баптистами, тому і їм треба дотримуватися єдності [79, арк. 7].

За місіонерську діяльність, спроби розриву п'ятидесятників з баптистами влада почала карати ув'язненням найбільш «радикальних» активістів. Із уже згаданого села Стерче у 1967 р. на 3 роки засудили І. Зарубайка і Н. Маринюка. Із с. Дубівці Сторожинецького р-ну цього ж року 5 років в'язниці присудили братам Г. Піцулі і В. Піцулі за ч. 1. ст. 209 Кримінального кодексу. Із с. Кам'янка Глибоцького р-ну ув'язнили на 3 роки Д. Ватрича за проведення активної агітації. Переважну більшість віруючих намагались залякати штрафами. Однак такі методи не завжди спрацьовували. Так, в окремих районах кількість п'ятидесятників навіть зростала. Наприклад, 1973 р. у Глибоцькому районі вона сягала вже 208 осіб [127, арк. 253].

Поширеним стало негласне спостереження за активістами релігійних громад. Із с. Малинівка Новоселицького району доповіли, що у будинку громадянина З. Руссу відбулися таємні збори п'ятидесятників. Господаря та віруючих В. Романел, З. Руснака та В. Балтачу оштрафували на суму по 50 крб. кожного. Та незважаючи на гоніння, група п'ятидесятників у селі, станом на 1971 р., зросла до 53 осіб, заявивши про розрив із баптистами та власну реєстрацію [121, арк. 10]. У с. Южинець Кіцманського району директор школи доповів про засідання нелегальної групи п'ятидесятників кількістю близько 30 осіб у будинку Г. Турик [94, арк. 194]. 11 січня 1974 р. органам влади доповіли про нелегальний збір п'ятидесятників у с. Киселів Кіцманського р-ну на квартирі В. Андрійця [110, арк. 29].

Незважаючи на постійні переслідування, п'ятидесятники продовжували відстоювати свої права. Віряни чинили спроби повернути незаконно націоналізоване майно, зверталися із заявами про повернення конфіскованих молитовних будинків. Звісно, ці спроби наштовхувалися на протидію владних структур і не давали належного ефекту. Більше того, влада чимало робила для того, щоб маргіналізувати діяльність п'ятидесятників.

У 1970 р. апарат обласного уповноваженого Ради у справах релігій вирішив «розіграти карту» навколо самогубства п'ятидесятника Г. Боднара із села Берестя, який колись працював учителем. Начебто під впливом довготривалих молінь, повернувшись уранці додому, нещасний утопився у криниці. Мовляв, до цього його довела віра. Обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський вимагав направити в обласну прокуратуру справу на мешканця с. Велика Буда Т. Мафтея як організатора п'ятидесятницького підпілля, та його пособників – сім'ю Котелевських із Берестя і З. Усу, мешканця с. Малинівка, діяльність яких довела людину до самогубства. Однак виконуючий обов'язки прокурора, старший радник юстиції К. Янош у висновку переконав, що спонукань до самогубства з боку п'ятидесятників не вбачається [120, арк. 55]. Такою ж була спроба розслідувати вбивство дитини громадянкою Л. Статник із с. Рокитне, яке більше було пов'язано з психічними причинами, ніж з вірою [158, арк. 23].

Становищем п'ятидесятників на Буковині цікавилися делегації із зарубіжжя. Так, у період з 3 по 7 липня 1973 р. в Чернівцях перебували представники місії духовного центру п'ятидесятників у США А. Давидюк із сім'єю, П. Кисленко та С. Степан. На зустріч з ними приїхало багато п'ятидесятників. Однак старший пресвітер, щоб уникнути небажаних для себе наслідків, поспішив закрити збори [111, арк. 6].

З метою вивчення динаміки змін у середовищі п'ятидесятників та контролю за ними, обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський вимагав детальної інформації від кожної сільської ради про стан «сектантських» груп краю. Він зіставляв статистику, цифри якої часто не співпадали, й звинувачував секретарів райвиконкомів у фальсифікації даних. Обласний чиновник вимагав здійснювати адміністративний вплив на віруючих. Однак голови сільських рад не поспішали виконувати вказівки. При цьому вони фабрикували статистичні дані щодо кількості віруючих [128, арк. 305-326].

У 1970-х роках апарат уповноваженого Ради в справах релігійних культів домігся реєстрації діяльності п'яти автономних п'ятидесятницьких громад у

селах Великий Кучурів, Малинівка, Михальча, Межиріччя. Станом на 1977 р. в області діяло вже 18 громад християн віри євангельської (п'ятидесятників) чисельністю 990 віруючих. З них лише 3 громади зареєструвалися, 15 вважали себе незареєстрованими (610 осіб) [128, арк. 305-326].

У 1978 р. в області нараховувалось близько 2700 віруючих-п'ятидесятників. З них у зареєстрованих релігійних громадах в союзі з євангельськими християнами-баптистами було 1477 осіб. 505 осіб перебувало в п'яти незалежних п'ятидесятницьких громадах, які теж були зареєстровані. Окрім того, існувало 14 п'ятидесятницьких громад, які ухилялись від реєстрації (43 села, близько 700 осіб). Через п'ять років кількість незареєстрованих громад уже налічувала 18 одиниць.

Восени 1978 р. в Чернівці приїжджав пресвітер Каховської громади п'ятидесятників Ф. Вознюк з метою проведення неофіційних зустрічей з деякими служителями і керівниками громад. Він інформував про підготовку до створення єдиного духовного центру християн віри євангельської (п'ятидесятників), висунення кандидатур старших пресвітерів по області або групі областей. Зокрема, Ф. Вознюк проінформував, що Чернівецька, Івано-Франківська та Закарпатська області входитимуть в один куш, для керівництва яким треба обрати єдиного кандидата. Ним міг би бути пресвітер Чернівецької громади п'ятидесятників І. Босовик, який користується довірою серед вірян і дотримується законодавства про культу [142, арк. 270-274].

У 1980-х рр. апарат обласного уповноваженого Ради у справах релігій знову вирішив з'ясувати достовірні статистичні дані стосовно кількісного складу громад п'ятидесятників. Для цього розроблено «пам'ятку по перевірці», у якій передбачалося з'ясування таких питань: хто стоїть на чолі громади, де проходять молитовні зібрання, чи зареєстрований молитовний будинок, чи організовано спостереження за конфесією, факти «пособництва» віруючим з боку невіруючих і, нарешті, чи розглядалися ці питання на засіданнях адміністративних органів [104, арк. 20].

Посилення переслідувань п'ятидесятників спостерігалася на початку 1980-х рр., коли арешти, тиск та інші методи боротьби розгорнулись з новою силою. Так, у 1982 р. з п'ятидесятницької громади с. Дубівці, яка нараховувала 74 члени, засудили двох активістів з родини уже згадуваних братів Піцулів. Переслідування призвели до поширення еміграційних настроїв. П'ятидесятники почали писати до Верховної Ради СРСР прохання дозволити їм виїхати до однієї з капіталістичних країн, де не забороняють молитися [157, арк. 9-10]. Особливо еміграційні настрої розповсюджувались серед мешканців населених пунктів, де переважало румунське і молдавське населення. Поширювались також думки про створення єдиного релігійного центру християн віри євангельської.

Поява емігрантських настроїв неабияк налякала радянську владу. Адже це підривало престиж СРСР на міжнародній арені. Центральні органи влади намагалися позбутися цих негативних для них симптомів, звинувачуючи місцеву владу в тому, що вона не володіє ситуацією на місцях, не працює індивідуально з віруючими.

У виконком Чернівецької міської ради подавалася інформація про причини еміграції персонально по кожному заявнику. Зокрема, про п'ятидесятників Глушку, які хотіли виїхати з СРСР, писали наступне: «Гр. Глушку В. А. та Глушку І. А. мотивують свій крок тим, що вже оформляли дозвіл на виїзд з СРСР, радянські компетентні органи дали дозвіл, проте Румунія відмовила. Він продав дім, немає де жити, дочка терпить утиски на роботі як віруюча. На пропозицію стати на квартирну чергу відмовився». Про утиски на роботі заявили І. Глушку та М. Сербенюк, мотивуючи, що їх ні разу не заохочували і не відзначали за робітничі досягнення. Чернівецький міськвиконком начебто визнав правильними їх претензії й рекомендував скликати нараду керівників підприємств для активізації роботи з такими особами та переконати їх відмовитись від еміграції [142, арк. 225-229].

Влада намагалася розробити методику протидії емігрантським намірам. Зокрема, пропонувалося виявляти джерела розповсюдження цих настроїв,

людей, що їх поширюють, уникати фактів утисків, щоб не допускати у середовищі п'ятидесятників створення образу мучеників за віру, готувати окремих віруючих до публічного засудження таких настроїв, закріпити за ними агітаторів, проводити контрпропагандистські заходи [142, арк. 265-266].

Протестантською течією, яка у період радянської влади намагалася зберегти свою ідентичність, були назаряни. Вони виникли на початку ХХ ст. в Угорщині і пізніше поширились на територію Чехії, Словаччини, України. Ідеологія назарян була спрямована проти традиційних церков, ієрархії, культу мощів святих тощо. Представники цієї течії назарянином називали Ісуса Христа під час його земного життя. Відповідно, себе вважали справжніми послідовниками Христового вчення.

У СРСР назаряни діяли лише на Буковині. Вони дислокувались у 6 селах Глибоцького району. Їхні громади виникли тут переважно в 1930-х рр. Віровчення принесли буковинці, які воювали на фронтах Першої світової війни і, перебуваючи за межами свого краю, познайомилися з віруючими цієї конфесії.

Одна з перших громад назарян з'явилась 1929 р. у с. Коровія Глибоцького району й налічувала 23 особи. У сусідньому селі Чагор у ті ж роки назарянська громада налічувала 39 віруючих. У селах Луківці та Молодія громади виникли у результаті місіонерської діяльності назарян із сіл Чагор та Остриця [120, арк. 252].

У 1977 р. в Чернівецькій області налічувалось 290 осіб назарян. У 1983 р. їхня кількість не зменшилась, діючими були 6 назарянських громад. Велика група назарян діяла у с. Димка Глибоцького району і нараховувала близько 50 вірних. 1968 р. голову назарянської громади цього села Григоращука засудили на 5 років ув'язнення. У нього вилучили 10 примірників пісенників румунською мовою і пісенник у перекладі російською мовою «Нова сіонська арфа» [120, арк. 252].

Оскільки кількість назарян не була значною, рішенням Ради у справах релігій при РМ СРСР від 11 лютого 1983 р. вони були зняті з реєстрації як такі,

що «втратили організаційну діяльність». Однак назаряни все ж продовжували існувати, зберігаючи свою ідентичність [160, арк. 11-13, 19, 70-74].

Отже, християни віри євангельської (п'ятидесятники) у радянський період належали до активних протестантських конфесій, які створювали для радянської влади відчутні проблеми. Зазнаючи переслідувань, п'ятидесятники все ж зуміли створити ефективно діючі громади, на чолі яких стояли активні провідники. Таким чином вони зуміли зберегти свою ідентичність і не розчинитися в середовищі баптистських громад, як цього хотіла влада.

Ще однією протестантською конфесією в Чернівецькій області, яка намагалася зберегти свою ідентичність, були назаряни. Однак вони не виявляли активності. Це було однією з причин того, що назаряни так і не змогли розширити свою діяльність і стати впливовою конфесією на Буковині.

3.3. Опір політиці атеїзації громад адвентистів сьомого дня

Друге місце серед протестантських громад за чисельністю та активністю в релігійному житті краю займали адвентисти сьомого дня. На Буковині вони вперше з'явилися в 1911 р., а поширились у міжвоєнний період. У той час їх постійно переслідувала румунська влада. Тому в Чернівецькій області післявоєнного періоду функціонувало лише 20 громад адвентистів, до складу яких входило 1850 осіб. Їхню діяльність забезпечували 20 пресвітерів. [43, арк. 55].

Базовою громадою адвентистів сьомого дня в області вважалася Чернівецька громада (вул. Заньковецької, 8), заснована в 1924 р. У 1948 р. адвентисти перереєструвалися, тоді громада налічувала 155 осіб. Їхня кількість постійно збільшувалася. Представники влади, бажаючи обмежити діяльність чернівецьких адвентистів, у 1952 р. конфіскували їхній молитовний будинок і передали мешканцям під житлові приміщення [83, арк. 11]. Намагаючись вирішити питання реєстрації громад, пресвітери 20 листопада 1953 р. спробували вручити хабар обласному уповноваженому Ради у справах

релігійних культів, проте той відмовився. Однак юридичні перешкоди й утиски не зупиняли адвентистів і вони продовжували місіонерську діяльність. Завдяки цьому в 1955 р. до лав громади прийнято 111 нових членів, у 1956 р. – 78 [43, арк. 156].

Окремі адвентистські громади в області відзначалися багаточисельністю. Серед них громада с. Карапчів Вижницького р-ну, члени якої проводили місіонерську діяльність у селах Коритне і Замостя. У 1945 р. кількість членів у ній становила близько 90 осіб [113, арк. 27]. У с. Кадубівці Заставнівського р-ну громада адвентистів сьомого дня становила 70 осіб, у 1944–1958 рр. громада, з різних причин, зменшилась до 60 чоловік [44, арк. 55]. Громада с. Козиряни Кельменецького р-ну існувала з середини 1930-х років. У 1945 р. радянська влада, щоб не налаштовувати проти себе населення, громаду перереєструвала. Громада почала відроджуватися і в 1958 р. налічувала 34 члени. У с. Долиняни Хотинського р-ну група адвентистів сьомого дня була заснована у 30-х роках ХХ ст., до її складу входили віряни з сіл Млинки, Рашків, потім приєдналися з с. Недобоївці [158, арк. 6]. У міжвоєнний період заснувалися громади адвентистів сьомого дня в селах Чуньків та Баламутівка Заставнівського району. Досить значною була громада адвентистів сьомого дня в с. Глиниця Кіцманського р-ну, яка існувала з 1928 р. На хуторі Стайки знаходився молитовний будинок громади. Глиницька громада 1928 р. об'єднувала 98 членів адвентистів сьомого дня з різних сіл: Банилів – 11 осіб, Вижниця – 11, Вилавче – 12, Вашківці – 10, Глиниця – 13, Залісся – 9, Карапчів – 18, Оршівці – 6, Реваківці – 6 [92, арк. 133-135].

Сильною стороною адвентистів сьомого дня було вміння працювати з церковними кадрами. Так, найвідомішим пресвітером адвентистів у Чернівецькій області був М. Вовк, який, на відміну від пресвітера євангельських християн-баптистів З. Голика, з владою обходився незалежно і на «екстремістські» дії своїх підопічних не реагував [43, арк. 177]. У 1957 р. адвентисти збиралися на окремих квартирах, де вивчали пісні, вірші та читали Біблію. Владі це не подобалося, адже вона втрачала контроль за їх діяльністю

[43, арк. 179]. У 1960-х роках до Чернівецької області, в порядку ротації, прибув новий пресвітер (прізвище його в архівних документах не вказано). Влада занепокоїлась, знаючи його нелояльне ставлення до радянської влади [46, арк. 27].

Крім згаданих вище пресвітерів, діяли ще такі: М. Паладійчук 1930 р. н. із с. Кам'яна Сторожинецького р-ну, який, за визначенням чиновників, був лояльним до влади; Т. Чепіль 1909 р. н. із с. Селятин Путильського району, впливовий проповідник і оратор; В. Петрюк 1930 р. н. із с. Новосілка Кіцманського району, фотограф; Є. Григоряк 1938 р. н. із с. Кадубівці; Д. Демчук 1918 р.н., який також користувався значним авторитетом. До проповідників-опозиціонерів належали Ф. Андрійчук, І. Дмитрієв, Г. Нагірний, Ф. Микитюк, О. Чуньківський [125, арк. 24-29].

Влада вдавалася до специфічних репресій проти адвентистів. У 1961 р. виключили з медучилища студента Л. Мельника з сім'ї адвентистів зі звинуваченням, що він відмовився вступати до комсомолу, забирав з вітрини літературу на атеїстичну тематику, перечитував її та вступав у полеміку з викладачами, заявляючи про свої релігійні переконання. Зокрема, директор медучилища І. Садікова і секретар парторганізації Є. Лобанова повідомили, що він проводив релігійну агітацію серед студентів. 24 травня директор і парторганізація зібрали збори з наміром засудити діяльність Л. Мельника. Але хлопець дав їм рішучий бій: «Я вірив, вірю і буду вірити. Хай спробують тільки мене виключити з училища, я буду проповідувати свою релігію всюди». Власне, за це його й відрахували з училища [95, арк. 5].

Учителів шкіл також змушували індивідуально займатися виховною роботою з дітьми адвентистів. Наприклад, у школі с. Верхні Станівці Сторожинецького р-ну учительку закріпили за дочкою пресвітера Саветою Лакустою. У результаті проведеної роботи, як відзначав відділ пропаганди та агітації райкому КПУ, дівчина порвала з сектою, вступила в комсомол, очолила колгоспну бригаду [89, арк. 56].

Незважаючи на певний тиск, адвентисти намагалися розбудувати свої громади й релігійну мережу в області. У 1955 р. 23 віруючі з м. Новоселиця звернулися з вимогою зареєструвати їх. Коли влада їм відмовила, вони приєдналися до чернівецької громади. Цього ж року пресвітер адвентистів сьомого дня с. Санківці звернувся до місцевої влади з проханням повернути конфіскований у 1945 р. молитовний будинок, що використовувався як сільський клуб [42, арк. 91]. Але влада не звертала уваги на такі прохання. Натомість, у 1960 р. апарат обласного уповноваженого Ради про релігійні культу прийняв рішення вивчити питання про зняття з реєстрації громади адвентистів сьомого дня в с. Козиряни Кельменецького району і с. Грозинці Хотинського району [86, арк. 3-4]. Цього ж року влада взялася ліквідувати молитовний будинок адвентистів на хуторі Стайки, звідки мешканців переселили до с. Глиниця, а в зазначеному населеному пункті організували ферму. Адвентисти вимагали від влади, щоб вона повернула їм матеріали громади, але відповіді не отримали [86, арк. 3-4].

Представники владних структур намагалися контролювати адвентистські кадри пресвітерів, з якими їм було важко знаходити спільну мову. У вересні 1957 р. до області приїхав з Львівщини проповідник адвентистів реформаторського спрямування І. Слобода, 1929 року народження, який закликав юнаків не йти служити до радянської армії. У Чернівцях він був затриманий працівниками КДБ. Пресвітер Л. Белінський (провідний діяч адвентистів сьомого дня, 1909 року народження) був ув'язнений на 10 років за відмову служити у радянській армії. Активною діяльністю виділялися пресвітери М. Вовк і П. Костомський, які до того ж були нелояльні до радянської влади. Пресвітери створили власний духовний центр, почали видавати релігійну літературу та підпорядкували під свій контроль громади сіл Вартиківці, Малинці, Клішківці, Санківці, Шилівці. П. Костомський постійно залучав дітей до вивчення Біблії, виганяв з молитовного будинку міліціонерів, які приходили з метою контролю тощо [101, арк. 45-46]. Впливовий проповідник, пресвітер адвентистів с. Шишківці І. Андрійчук у відповідь на те,

що на молитовних зібраннях не повинно бути дітей, заявив, що не має права забороняти молоді іти разом з родичами до молитовного будинку [122, арк. 109]. Пресвітери Л. Белінський і М. Вовк наприкінці 1959 р. створили нелегальний керівний центр адвентистів сьомого дня «Комітет», за посередництвом якого намагалися вивести з-під контролю радянських властей усі громади адвентистів сьомого дня в області й відверто закликали людей не підпорядковуватися державним органам. М. Вовк систематично привозив зі Львова Біблії російською мовою, які нелегально передавали із США через Польщу. Також йому передавали Біблії з Румунії. Знаючи про таку діяльність пресвітера, до нього з обшуком навідалися працівники КДБ й конфіскували 5 друкарських машинок, папір, 3 магнітофони, релігійну літературу. Діяльність громад адвентистів сьомого дня, які діяли в селах Вартиківці, Малинці, Клішківці, Санківці, Шилівці і якими опікувався М. Вовк, фактично заборонили. Влада організувала шість відкритих судів проти адвентистів [89, арк. 63]. Приблизно в той час, у 1960 р., до області прибув пресвітер І. Боднар, який мав ґрунтовну релігійну освіту й хороші ораторські здібності. Його характеризували як «хитрого співрозмовника, що знає як і з ким себе вести» [89, арк. 65]. І. Боднар заборонив виключати людей з громади за різні проступки і наказав пресвітерам не з'являтися на виклики до уповноваженого Ради з питань релігійних культів без його дозволу [89, арк. 65].

Найбільш поширеною формою переслідування адвентистів сьомого дня, крім зняття з реєстрації їхніх громад, були штрафи. Так, у 1960 р. оштрафували в розмірі 10 крб. у с. Довгопіллі 6 осіб, с. Дихтинці – 4, с. Киселиці – 3, с. Плоска – 3, с. Селятині – 4, с. Усть-Путилі – 1, с. Шепоті – 3. Цього ж року зняли з реєстрації громаду с. Щербинці Новоселицького району за те, що вони організували весілля не в молитовному будинку, а на подвір'ї. У с. Селятин Путильського району заборонили працювати пресвітеру через те, що він не попередив владу про проведення водного хрещення. У цьому ж селі звільнили пресвітера Чепіля (працівника метеостанції) [138, арк. 5-6].

Водночас продовжувалися привселюдні судилища над адвентистами. Так, у Глибоцькому районі засудили В. Амаріє за ст. 209 ч. 1 КК УРСР. Садгирським судом позбавлено волі В. Немеца, І. Романишина. Кельменецьким судом засуджено М. Дубчака та інших [85, арк. 16-18].

Ці та інші негативні явища спонукали адвентистів сьомого дня не реєструватися і переходити у підпілля. Частина з них перейшли до структур адвентистів-«реформістів», яких налічувалось у Чернівецькій області 8 груп у 8 селах (180 членів та 15 осіб активу).

У 1946 р. в Чернівецькій області створено «Комітет поля роботи», який розгорнув свою нелегальну діяльність у Хотинському, Заставнівському, Садгирському, Кіцманському, Вашківцевському районах та Чернівцях. Пресвітери адвентистів сьомого дня І. Дроник, С. Карвацький, С. Міленко, М. Мостовий, М. Наконечна, І. Павлович, І. Пасканюк, І. Урсакі критикували радянську владу. Наприкінці 1970-х рр. у Чернівецькій області зняли з реєстрації пресвітера А. Парасея, який почав проповідувати необхідність реформування роботи з молоддю, її порятунку від морального падіння, а також вимагав відмовитися від тих пресвітерів, які не працюють з підростаючим поколінням. 19 червня 1965 р. влада домоглася, щоб А. Парасея виключили з членів Київської адвентистської громади, але він цього не сприйняв і приступив до реформування громад адвентистів сьомого дня в Чернівецькій області. У своїй праці «Просвітлення» писав, що в області «народ Божий знаходиться в руках сатани, що церква стоїть на низькому духовному рівні». У роботі «Правда, мир і дружба» писав про конфлікти між церквою і сатаною, що церква повинна очиститися від усього злого [115, арк. 9-17].

До чернівецької спільноти адвентистів сьомого дня, як однієї з найчисельнішої в Україні, для обміну досвідом роботи постійно навідувалися пресвітери з Молдови. У грудні 1968 р. адвентистські діячі з'їхалися у с. Клішківці на похорон пресвітера П. Костомського. Там зустрілися проповідники Молдавської РСР, Львівської області та обговорили досвід

роботи покійного, наголошуючи, що з нього треба брати приклад [117, арк. 37-38].

Спілкування з братами по вірі з інших регіонів та країн породжувало в частини адвентистів Чернівецької області впевненість у необхідності активізації і продовження боротьби з владою. Проте значна частина ладна була співпрацювати з владою. Така ситуація поступово вела до конфлікту в середовищі адвентистів сьомого дня і викликала необхідність певних змін в організаційно-штатній структурі. Пресвітери Колбач та Парасей, як звітував до Києва уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський, «розділили між собою сфери впливу» в Чернівецькій області та рукоположили однаково кількість пресвітерів. Д. Парасей висвятив у сан пресвітерів Андрійчука, Федуна, Демчука, Нагірного (останні троє з Чернівців), водночас він підтримував нелегальний зв'язок з Белінським, Вовком, Чуньківським, Паладійчуком, Григоряком та іншими, з якими часто вирішував питання про посилення ролі проповідників і заснування неофіційної «Ради проповідників» у Чернівецькій області [117, арк. 2-5].

Реформи в керівництві адвентистів сьомого дня позитивно вплинули на активізацію місіонерської роботи. Швидкими темпами зростала громада в Чернівцях. Станом на 22 вересня 1975 р. в м. Чернівці налічувалось близько 70-100 членів громади адвентистів сьомого дня [128, арк. 329]. У Садгірському районі було 172 адвентисти: у Старій і Новій Жучці – 88, Садгорі – 49, Рогізні – 25 [128, арк. 329].

Обласний уповноважений Ради в справах релігійних культів П. Подольський постійно дорікав головам міських та сільських рад в атеїстичній бездіяльності та вимагав від них посилення роботи з адвентистами. У відповідь голова сільської ради с. Карапчів М. Ливрюк і секретар парторганізації К. Барановський написали йому листа, у якому йшлося про таке: «АСД проводить роботу серед морально нестійких громадян щодо залучення їх в секту. На запрошення адвентисти до сільської ради на лекції не приходять. Просимо Вас, т. Подольський, приїхати до с. Карапчів і провести

«відкрити душевну розмову з членами групи по дотриманню закону по культурах» [62, арк. 7-8]. Отже, сільське керівництво фактично «вмивало руки».

Влада постійно відстежувала процес збільшення кількості адвентистів сьомого дня в селах Грозинці Хотинського району, Шишківці, Рингач Новоселицького району та в інших населених пунктах, наголошуючи, що при «бойовій» роботі парторганізацій можна було б зруйнувати адвентистські громади зсередини і зняти з реєстрації. Але, на жаль, парторганізації залишаються бездіяльними [98, арк. 25]. Констатовалося, що на місцях партійні і радянські органи не вміють організовувати атеїстичну роботу, тому громади пишуть скарги в Москву з «наклепами на місцеві органи влади». У 1960 р. такі скарги надійшли у Москву від адвентистів із сіл Давиден та Великих Луківців Сторожинецького району [98, арк. 25].

Обласний уповноважений Ради у справах релігійних культів П. Уричев, бажаючи збільшити тиск на керівників релігійних громад, вимагав обкладати податком пресвітерів. Однак завідуючий Чернівецьким облфінвідділом І. Філіпець заявив, що до нього не надходило жодних документів і розпоряджень від Міністерства фінансів. Тоді П. Уричев особисто звернувся до республіканських органів, щоб роз'яснили систему обкладання пресвітерів податками. Київські чиновники надіслали вказівку користуватися інструкцією Мінфіну від 25 лютого 1957 р. № 870, листом Управління доходів Мінфіну УРСР від 25 березня 1959 р. і за № 11-45 від 5 березня 1954 р., а також іншими документами. Тобто конкретної методики обкладання податками не давали. Щоб знайти привід для накладення стягнення, почали застосовувати прийоми фіксації фінансових порушень з боку пресвітерів адвентистів. В одному з документів йшлося про перевірку в Москві архіву ліквідованого центру адвентистів сьомого дня, де знайдено документи щодо фінансових махінацій лідерами віросповідання під час купівлі ними молитовних будинків. П. Уричев підготував дані про отримання адвентистським пресвітером М. Вовком у 1955 р. 430 крб., пізніше – 780 крб., у квітні 1954 р. – 10500 крб. на ремонт

молитовного будинку, а згодом на ремонт будинку у с. Клішківці – 2 тис. крб. і т.д. [94, арк. 1]. Проте залякуванням не було досягнуто мети.

Варто зазначити, що на початку 1960-х р. в атеїстичній роботі з населенням чиновники діяли досить примітивно. Часто здійснювали рейди у села та відвідували молитовні будинки. Так, 22 лютого 1959 р. обласний уповноважений Ради у справах релігійних культур П. Уричев відвідав с. Шишківці Хотинського району. Підійшовши під Молитовний будинок, до якого навідався уповноважений, був зачинений зсередини. У ньому займалися два юнаки на фісгармонії і на зауваження, що не дозволено зачинятися, відповіли, що у Києві, Москві, Ленінграді дозволяють. Так само повторилось у смт. Берегомет Вижницького району [46, арк. 33]. Аналогічна подія відбулася у с. Пашківці Хотинського району, де перевіряючі бачили у молитовному будинку трьох дітей дошкільного віку. Пресвітера викликали до сільської ради, але він сказав твердо: «Немає гріха, коли діти ходять до церкви» [94, арк. 1].

Зважаючи на незалежну поведінку Чернівецької адвентистської громади щодо органів влади, уповноважений домагався переобрання статутного органу (двадцятки). Новий склад зібрався 19 липня 1958 р. На збори представників цього ж дня прийшов обласний уповноважений Ради в справах релігійних культур П. Уричев і пильно спостерігав за ходом зібрання. Пресвітер Чернівецької громади адвентистів сьомого дня Л. Белінський у своєму виступі пояснив, чому їхні діти грають на музичних інструментах під час «хлібопреломлення»: «так відбувалось під час «Вавилонського полону»». П. Уричев намагався йому заперечити, сказавши, що тепер не «Вавилонський полон». Говорив він також про те, що через порушення треба змінити членів двадцятки. Проте двадцятку так і не було переобрано [81, арк. 25-26]. При цьому члени громади на зборах критикували радянську владу і вказували, що міняти двадцятку має право громада, а не радянська влада [81, арк. 23-24].

Однак уповноважений Ради у справах релігійних культур по Чернівецькій області П. Уричев і надалі вимагав переобрання чернівецької двадцятки громади адвентистів сьомого дня, але віруючі відмовлялись приходити на

вибори. Чиновник писав заяви, що адвентисти на нього подають скарги та «роблять наклепи» на адресу органів радянської влади. У травні 1959 р. адвентисти тричі зривали пломби з приміщень своїх молитовних будинків, які були закриті владою. П. Уричев вимагав каральних санкцій проти них, конфіскації документів общини адвентистів сьомого дня, вилучення ключів від приміщень тощо. Але владні чиновники часто не насмілювались іти на такі дії [83, арк. 9-12].

У 1960-х р. у Чернівцях діяли вже дві громади адвентистів сьомого дня: по вул. Зборівській, 8 і Стара Жучка, 45. Остання мала приміщення на 400 місць. Проповідник громади перекладав з румунської на російську книги О. Уайт 1880–1915 років видання та опрацьовував їх з вірянами. Адвентисти продовжували збиратися також на квартирах під виглядом зустрічей Нового року та інших свят.

Обласний уповноважений Ради у справах релігійних культів по Чернівецькій області П. Уричев виступив з пропозицією дозволити мати в області старшого пресвітера адвентистів сьомого дня (що надало б змогу впливати на процеси в громаді через контрольовану особу). Але з апарату уповноваженого Ради з питань релігійних культів по УРСР відповіли, що такого інституту серед адвентистів сьомого дня в республіці ще не існує [83, арк. 9-12].

Тоді обласний уповноважений домігся зняття з реєстрації обласних адвентистських пресвітерів Андрійчука, Белінського, Вовка, Демчука за те, що вони не виконували рішень місцевих органів влади. Натомість ті повідомляли, що будуть продовжувати працювати, поки особисто не отримають з Москви рішення Ради адвентистів сьомого дня про відсторонення їх від посад пресвітерів [85, арк. 15]. Для підтримки «братів» 23 січня 1972 р. до Чернівців на семінар адвентистів сьомого дня з'їхались пресвітери з Молдавської РСР, Львова, Рівного, Запоріжжя, де під час виступів закликали міцно нести прапор адвентизму і брати приклад з чернівецьких колег [125, арк. 34-35].

Основний наголос у своїй роботі адвентисти робили на молодь. На початку 1970-х р. секретар Чернівецької громади адвентистів сьомого дня Андрійчук придбав друкарську машинку, на якій друкував різні заяви на адресу влади, літературу, видання О. Уайт. Друкарські засоби зберігалися у багатьох вірян, і оперативники КДБ намагалися їх встановити, ідентифікувати та вилучити. На деякі з них вони натрапили у с. Коновка Кельменецького р-ну. Тут в О. Плаксивого знайшли тематичні магнітофонні записи, отримані з Києва. Плівки присвячувались жінці-матері, зустрічі весни, святу Пасхи, «тріумфу спасених» [117, арк. 182].

Адвентисти організовували масові моління і заявляли, що будуть і надалі так продовжувати, бо це не суперечить їх «Божому наміру». Влада намагалася їх компрометувати, але без особливого успіху [46, арк. 48]. Так, Г. Клевчук, пресвітер адвентистської громади із смт. Берегомет Вижницького району, 8 січня 1957 р. написав Голові Верховної Ради УРСР заяву, в якій наголосив, що газета «Радянська Буковина» публікує різні брехливі статті. «У людській природі багато існує різних відтінків всяких пекельних сил, думаю, що це недобре, – писалося в листі. – Газета називає нас дурманом і закликає інтелігенцію боротися проти нас». Автор звертав увагу на відсутність у країні реальної свободи совісті: «Що нам вартує така свобода совісті, коли її ніхто не гарантує» [79, арк. 34]. За такі дії Г.В. Клевчука почали компрометувати. Його звинуватили в нелюдському ставленні до членів громади та інтимних домаганнях до дівчат. Насправді Г. Клевчук був авторитетним пресвітером і його не так легко була позбутися. Обласний уповноважений П. Уричев писав десятки донесень уповноваженим Ради у справах релігійних культів по СРСР та УРСР. В одному з них читаємо наступне: «2 лютого 1958 р. учитель семикласної школи в Берегометі проводив батьківські збори, на яких був присутній Г. Клевчук, дочка якого навчається у цій школі. Коли заговорили про релігію, він став на її захист. Назвав те, про що пише «Радянська Буковина», брехнею» [81, арк. 32-33].

Постійний потік скарг і заяв віруючих-адвентистів до центральних органів влади, ЦК КПРС, Ради у справах релігійних культур, став звичним явищем. Наприклад, про свавілля з боку представників влади щодо адвентистів засвідчує скарга І. Данка із с. Мигове Вижницького району, подана в Чернівецький облвиконком. Причиною заяви стало накладення штрафу в розмірі 30 крб. за навчання власних дітей Слову Божому. Батько у скарзі писав, що атеїсти посягають також на особистість дитини, виховуючи її в атеїстичному дусі, при цьому посилався на ленінський Декрет від 23.01.1918 р. «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», «Декларацію прав людини», згідно з якою родичі мають право вибирати дітям форми виховання, а також на «Конвенцію про боротьбу з дискримінацією». Автор писав, що під час обшуку його квартири посадовці поводити себе як інквізитори. Щодо навчання в школі, то його діти вчаться на відмінно, але учителі занижують їм оцінки. Зрештою, облвиконком визнав штраф несправедливим і скасував стягнення [128, арк. 46-52].

Ще одна заява, яка набрала розголосу, надійшла від подружжя Копчуків на адресу Ради уповноваженого в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР і редакції журналу «Наука і релігія». У ній зазначалося, що в СРСР права віруючих «залишаються на папері», насправді здійснюється атеїстичний диктат і свавілля шляхом обману, погроз, а також адміністративних заходів впливу, спрямованих на придушення людської особистості, нав'язування чужої для віруючої людини ідеології атеїзму. У листі подавалися факти насилля і релігійної дискримінації. Копчуки повідомляли, що вчителька української мови Г.Кукуня неодноразово починала в присутності учнів розмову із їхнім сином Олександром, в якій ображала релігійні почуття юнака, називаючи його сектантом, зрадником Батьківщини тощо. Приходила вона також до Копчуків додому та погрожувала клопотати перед сільською радою про позбавлення батьківських прав, якщо син не ходитиме в школу по суботах. Також вчителька заявляла, що буде занижувати їхнім дітям оцінки, не переводитиме до наступного класу та вижене зі школи. Копчуки вимагали припинити

дискримінацію за релігійною ознакою, скасувати незаконні штрафи, вибачитись перед ними та ін. У разі ігнорування заяви подружжя погрожувало звернутися до міжнародних інституцій і оприлюднити факти порушення «релігійної свободи» в СРСР [141, арк. 20-25].

Щоб нейтралізувати Копчуків, обласний уповноважений Ради в справах релігійних культів П. Подольський почав підбирати компрометуючі факти проти цього подружжя віруючих-адвентистів: мовляв, вони «не чистоплотні», чоловік був церковним касиром, крав гроші, за що позбавлений церковною громадою посади. Він також перейшов у секту адвентистів-«реформістів» шелковського спрямування і займав критичну позицію до радянської влади. Його скарга, вважав уповноважений, не відповідає дійсності. Сільрада виділяє йому кукурудзяну муку на допомогу, фонд соцзабезпечення – безкоштовні путівки, діти навчаються нарівні з іншими у школі і таке інше [141, арк. 20-25].

Щоб відвернути увагу від протестів адвентистів, Чернівецький облвиконком подавав дані про масовий відтік людей із адвентистських громад. За даними влади, в період з 1958 по 1960 р. такі громади покинуло 36 осіб: 1958 р. – 10, 1959 р. – 12, 1960 р. – 14. Цифри були підкріплені фактами. Так, нібито у Кіцманському районі кількість віруючих-адвентистів скоротилася на 40-50 відсотків. Наприклад, у с. Ставчани Хотинського р-ну громаду адвентистів покинула М. Гриф, 1938 року народження. Вона залишила віруючих батьків, закінчила курси водіїв і працює на заводі «Хрещатик», занесена на Дошку пошани. Покинули також адвентистські громади К. Кормиш, 1937 року народження., із с. Шипинці, Т. Ніщук, 1888 року народження, із с. Реваківці [86, арк. 77-78]. Деяких осіб, які порвали з адвентизмом, влада змусила виступати зі статтями в газетах: у 1958 р. було подано 5 таких публікацій, 1959 р. – 2-і, 1960 р. – теж 2-і [86, арк. 10].

Насправді ж, чимало молодих людей, вихованих в адвентистських сім'ях, поповнювали громади. Іноді це спеціально робилося у дні радянських політичних свят 1 травня, 7 і 8 листопада. Так, у 1959 р. в с. Романківці Сокирянського р-ну в адвентистську громаду вступило 23 нових члени, у с.

Мошанець – 7, у с. Комарів – 25. Всього в той час членів громад адвентистів сьомого дня в селах Кельменецького району було 45 осіб, Хотинського – 50, Новоселицького (Несвоя, Білівці, Тарасівці) – 45 [46, арк. 65-66]. Іноді адвентисти практикували проведення релігійних обрядів за межами своїх молитовних будинків. Наприклад, під час похоронів у селах Недобоївці, Клішківці, Рингач та інших вони використовували хор і оркестр, з якими проходили через усе село [46, арк. 68]

Голови сільських рад, аби створити картину відходу віруючих від адвентизму, часто подавали статистичні дані про так званих «наближених» до адвентистів, які начебто поривали зв'язки з громадами, залишаючись у стані «співчуваючих». Статистика «наближених» була такою: 1957 р. – 134, 1958 р. – 117, 1959 р. – 99, 1960 р. – 83, 1961 р. – 40 осіб [120, арк. 53].

Помітна активізація адвентистів спостерігалася в період «застою». У той час адвентисти, як і інші протестанти, почали писати колективні скарги. Одну з них 10 липня 1970 р. направила Шилівська громада адвентистів сьомого дня за підписом 150 осіб на адресу Верховної Ради СРСР. У ній йшлося про заборону віруючим збиратися на моління, грубе ставлення з боку контролюючих органів, неодноразові штрафи тощо. У відповідь на скаргу адвентистів голова Чернівецького облвиконкому Мусієнко пояснював, що «вседозволеність може лише сприяти активізації діяльності сектантів» [120, арк. 53].

Ситуацію на місцях ускладнював обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Уричев, який постійно шукав причин для зняття громад з реєстрації. Так, одного разу він заявив, що оренда Недобоївською громадою адвентистів сьомого дня будинку в євангельських християн-баптистів є формою втручання у статутні норми іншої конфесії, тому діяльність адвентистів треба заборонити. Потім з його ж ініціативи на квартирі І. Дімітріу і Т. Дімітріу здійснили обшук. На скаргу в Чернівецький облвиконком на такі незаконні дії влади заступник голови Л. Цвентарний письмово пояснював, що це все видумки «сектантів» і що такого не було [121, арк. 12-13].

Щоб на місці розібратися у стосунках адвентистів сьомого дня і радянської влади, з 18 по 21 лютого 1977 р. до Чернівецької області навідалася т. зв. «десятка» проповідників з різних областей України. Це – І. Боднар та А. Парасей (обидва з Києва), Г. Трусюк (Харків), Н.А. Жукалюк (Львів), А. Кацель (Донецьк), В. Нейкур (Вінниця), П. Тітков (Кривий Ріг), В. Андрійчук (Черкаси) й ін. Спочатку вони відвідали працівників обласного апарату уповноваженого Ради в справах релігій. А. Парасей виклав мету візиту, яка полягала у зустрічі з пресвітерами громад для роз'яснення прийнятого в Києві «Листа примирення». Потім Н. Жукалюк попросив слово на захист своїх прибічників у Чернівцях – Паладійчука, Белінського, Григоряка, які нібито не згодні з примиренням. Наприкінці зустрічі, відповідно до рекомендацій Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР, апарат дав згоду, щоб проповідники поділилися на групи та роз'їхалися до громад Чернівців, Шилівців, Новосілки, Клішківців. Відвідувачів попередили, щоб їхні зустрічі з громадами мали тільки роз'яснювальний характер та не стосувались кадрових питань. Особливо наголошено на недопустимості конспіративного друку і розповсюдження т. зв. «Біблійних бесід». Візит проповідників А. Парасея, П. Тіткова, О. Чуньківського до громади адвентистів с. Клішківці був використаний для роз'яснювальної роботи з адвентистами-«реформістами». 20 лютого 1977 р. на квартирі Андрійчука у Клішківцях відбулася зустріч з проповідниками адвентистів області – Белінським, Григоряком, Демчуком, Котерло, Паладійчуком і Петриком. Під час бесіди Белінському, Григоряку і Паладійчуку пропонували приєднатись до позиції «десятки» в питанні примирення, на що вони дали згоду. 21 лютого 1977 р. І. Боднар, Н. Жукалюк і А. Парасей інформували обласного уповноваженого Ради в справах релігій про хід розмов. Після від'їзду проповідників незареєстровані громади продовжували збиратися нелегально. Реального примирення з адвентистами-«реформістами» не відбулося. Крім того, ніхто з пресвітерів не засудив діяльність незареєстрованих громад, не виступив проти заборони дітям відвідувати школу у суботу, чого прагнули радянські чиновники. Влада лише

могла здогадуватися, про що говорили пресвітери у приватних розмовах [135, арк. 68-72].

У районах області діяли згадувані «комісії по контролю за дотриманням радянського законодавства про культу», які працювали з різними конфесіями під керівництвом секретарів райвиконкомів. У 1977 р. комісії звітували про виявлені «порушення», здійснені адвентистами сьомого дня у селах Вартиківці та Вороновиця Кельменецького району, і склали кілька актів про незаконні «зборища» на квартирі громадянина Горішнього, якому винесене «суворе попередження». З с. Воровиця постійно надходив потік листів до вищих органів влади зі скаргами про порушення законодавства. Кельменецька районна рада доповідала, що члени комісії діють у співпраці з «великою армією» агітаторів та лекторів, які проводять постійну виховну роботу, і навіть є певні позитивні результати. Зокрема, «сектанти» почали передплачувати періодичну пресу, менше проводять «зборищ», водних хрещень, дехто добровільно пішов служити в армію [135, арк. 1-4].

З Кіцманського району в 1977 р. інформували, що у них числиться на обліку 38 адвентистів і 13 осіб з числа адвентистів-«реформістів». Цього ж року, в результаті виховної роботи, лави віруючих покинули 8 членів адвентистів сьомого дня. Райвиконком дав дозвіл на виготовлення кошторисної документації щодо підключення електроенергії до молитовного будинку адвентистів у с. Верхні Станівці Глибоцького р-ну [135, арк. 10, 13, 14].

З Вижницького району доповідали про дві громади адвентистів кількістю 24 особи й додавалися запевнення, що «від них не відчувається впливу церков на трудящих, а в окремих селах навіть зменшилися їх прибутки». Керівництво райцентру запевняло також, що встановило тотальний контроль за діяльністю адвентистів-«реформістів», відповідні працівники стежать за діяльністю колишньої оунівки М. Сердюк з с. Вашківці, яка збирала «збіговиська» у приватних оселях с. Черногузи Вижницького р-ну. Також було сказано, що в районі є ще багато членів адвентистів, які не пускають дітей до школи у суботні дні. Найбільшою «гордістю» комісії району був відрив від «секти адвентистів

сьомого дня» мешканця с. Карапчів Т. Тернового. Як нагороду він отримав право працювати в колгоспі трактористом [135, арк. 20-22]. З району також доповідали, що в результаті відповідної роботи в листопаді 1981 р. було вилучено літературу, касети із записами, листи віруючих-адвентистів, а все конфісковане передано для аналізу компетентним органам [155, арк. 32].

Однак ці та інші «атеїстичні досягнення» були дріб'язковими порівняно з поширенням конфесії адвентистів сьомого дня. Так, у січні 1978 р. адвентисти запланували провести молитовний тиждень. Для цього підготували неофіційні тексти молитов. Почувши про це, обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський викликав пресвітерів до себе на розмову, під час якої суворо попередив про неприпустимість озвучення неофіційних текстів, що розсилаються нелегально від Генеральної конференції адвентистів сьомого дня. Райвиконкомам направлено листи, в яких рекомендовано встановити контроль за проходженням молитовних читань. У той же час в окремих адвентистських громадах сіл Недобоївці, Новосілка, Кадубівці, Шилівці таємно розповсюджувалися й читалися тексти, які поширювалися з Івано-Франківської області. Їх роздавав проповідник В. Дячук, отримуючи від Генеральної конференції адвентистів сьомого дня, прихильником якої був згаданий Н. Жукалюк з Чернівців. У зв'язку з їх розповсюдженням обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський рекомендував підготувати офіційні матеріали з науково-атеїстичними коментарями Біблії, щоб покінчити з нелегальними виданнями та практикою проведення біблійних уроків [249, с. 63].

До обласного уповноваженого Ради у справах релігійних культур надійшов лист відомого захисника прав віруючих в СРСР Р. Вурмбранта від 15 липня 1977 р., адресованого керівнику відділу свободи Генеральної конференції адвентистів сьомого дня Р. Хагетеду. У листі йшлося, що в СРСР відбувалися відкриті судові процеси проти адвентистів, метою яких було забрати від них дітей. Серед перелічених процесів називалися й два з Чернівецької області – проти Н. Бездушної з с. Бочківці Хотинського району і Л. Гатеко з с. Банилів-

Підгірний Сторожинецького району. Ці дані подав керівник адвентистів-«реформістів» в СРСР В. Шелков [142, арк. 16]. Останнього працівники Чернівецького обкому партії називали екстремістом, послідовники якого у своїх виданнях шельмують радянську владу, політику КПРС та документи партії про релігію [249, с. 63].

Апарат обласного уповноваженого Ради у справах релігій вимушений був давати пояснення вищим органам влади й завуальювати справжній стан справ. Так, обласний уповноважений П. Подольський писав, що факти неправдиві, інспіровані західними радіостанціями.

27 лютого 1977 р. у м. Тула відбулася зустріч, присвячена участі адвентистів СРСР у роботі всесвітньої конференції під назвою «Релігійні діячі за міцний мир, роззброєння і справедливі відносини між народами». Конференція мала довести, що віруючі СРСР користуються широкими правами й ведуть боротьбу за мир. Рада у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР наказувала, щоб з Чернівецької області у Тулу виїхав пресвітер адвентистів Андрійчук і щоб йому не чинили перешкод [135, арк. 2].

Проте, незважаючи на певні ліберальні жести з боку влади, чимало адвентистів змушені були діяти нелегально. Так, у березні 1978 р. в Тамбовській області відбувся таємний збір незареєстрованих адвентистів. Від Чернівецької області було п'ятеро учасників, які прибули туди як продавці яблук: М. Писанюк із с. Долиняни, А. Білий із с. Малинці, Н. Ткач і Т. Ткач із с. Шилівці (всі з Хотинського району), а також Н. Руснак із Садгори [142, арк. 39].

Переслідувань зазнали адвентисти з Чернівецької області І. Мунтян, В. Бзовий і В. Ткачук, які виїхали на роботу в с. Ружениця Молдавської РСР. П. Подольський просив уповноваженого республіки Ради в справах релігійних культів зібрати на них компрометуючі матеріали й посприяти їх видворенню [158, арк. 45].

Також апарат обласного уповноваженого Ради в справах релігій, КДБ намагалися вербувати іноземних туристів, які б погодилися за відповідну платню після повернення до своєї країни виступити з осудом емігрантських

настроїв адвентистів, які живуть у Радянському Союзі. Саме так вчинив віце-президент Всесвітньої генеральної асамблеї адвентистів сьомого дня Лоне, який під впливом лояльних до радянської влади керівників адвентистських громад виступив із закликами про дотримання законодавства про культу, а після виїзду з СРСР опублікував статтю про свободу совісті в СРСР, де згадував у позитивному плані й Чернівецьку область [159, арк. 1-5].

З 15 січня по 23 березня 1979 р. у Ташкенті проходив судовий процес над лідером «Всесоюзної Церкви Вірних і Вільних Адвентистів Сьомого Дня» В. Шелковим і трьома його співробітниками. Це був четвертий процес над адвентистським лідером, який відсидів у радянських тюрмах і концтаборах за християнські переконання 23 роки. 83-літнього чоловіка суд вкотре засудив до п'ятилітнього ув'язнення. Він загинув як мученик адвентистів сьомого дня.

У Чернівецькій області адвентисти знали про процес над В. Шелковим з нелегальних брошур під назвою «Відкритий лист № 11», які розповсюджувалися краєм [176, с. 13]. За кілька років у адвентистському середовищі області сформувалася група із 400 осіб шелковського напрямку. Найбільше їх з'явилося у Хотинському районі, всього 275 осіб. Група вимагала відновити добре ім'я В. Шелкова, засудити репресії проти віруючих, припинити проти них підслуховування, дискримінацію у сфері праці, освіти тощо [176, с. 23-27]. Згідно з планом роботи щодо нейтралізації адвентистів-«реформістів», у лютому-березні 1982 р. представники влади провели збори у смт. Берегомет Вижницького району, с. Банилів-Підгірний Сторожинецького району, с. Бочківці Хотинського району, в Садгірському районі м. Чернівці. На зборах демонстрували нелегальну адвентистську літературу, показували про адвентистів тенденційні кінофільми, поширювали атеїстичну літературу тощо [158, арк. 29-30].

Згодом надійшли дані, що адвентисти сіл Путрине, Перківці, Мошанець, Вартиківці перестали відвідувати молитовні будинки у с. Коновка й почали молитися на приватних квартирах. Влада таким чином втратила над ними контроль [127, арк. 275]. Віруючих почали відстежувати у можливих місцях

зборів. За такі дії їх притягували до адміністративної відповідальності. Лише в Хотинському районі було оштрафовано близько 70 осіб, з них 19 адвентистів [127, арк. 111]. Влада боялася позиції адвентистів-«розкольників» і склала 11 протоколів, у яких вимагала покарати низку осіб [120, арк. 256-257]. Те саме відбувалося у Чернівцях. Секретар міськвиконкому М. Осипенко повідомляла, що адвентисти провели День матері. За це пресвітера міської адвентистської громади оштрафували на 50 крб [127, арк. 102]. Водночас ішлося про зняття з обліку міської групи адвентистів сьомого дня, яка відкололася від зареєстрованої громади у 1978 р. [155, арк. 11-12]. Тут же за підписом голови облвиконкому В. Ленчинського до Москви надіслали листа з проханням про зняття з реєстрації у смт. Берегомет Вижницького р-ну молитовного будинку як покарання за релігійний фанатизм і порушення законодавства. Культове приміщення планувалось передати бригаді лісників під червоний куток [129, арк. 72].

Переслідування адвентистів органами радянської влади проводилося тими самими методами, як і інших протестантських конфесій. Так, у с. Коновка Кельменецького р-ну мало відбутися весілля адвентистів, на яке планували прибути гості з Молдавської РСР. З цієї причини обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський написав листа в Молдавію республіканському уповноваженому С. Танасевичу з проханням зробити усе можливе, щоб не допустити приїзду цих гостей на весілля [112, арк. 253].

До весільних заходів адвентисти готувалися особливо. Так, у с. Кадубівці Заставнівського району під час весільного обряду, де було 50 осіб молоді, проповідник Є. Григоряк звертався до них: «Браття і сестри, і наша шановна молодь». Для юнацтва відвели найкращі місця, недалеко від кафедри. Пресвітер звертався до них із запитаннями: «А як ви думаєте?», «Чи так це?», «Чи правильно він робив?», що повинно було їх спонукати до аналізу Святого письма [125, арк. 35]. На весіллях часто бував проповідник з Білої Церкви Сава (С. Кравець). Так, у с. Новосілка Кіцманського району він виступав більше години про особливості віри адвентистів сьомого дня і його уважно слухали.

Органи влади характеризували цього проповідника як віруючого-фанатика [117, арк. 262].

Влада не переставала переслідувати адвентистів, які з тих чи інших причин перебували за межами області. Чинovníки підтримували зв'язок навіть з військовими частинами, де служили хлопці-адвентисти з Буковини. Наприклад, обласний уповноважений Ради в справах релігій по Чернівецькій області П. Уричев писав листи у військову частину м. Ленінграда № 32534, що військовослужбовець Г. Марчук з с. Новосілка (Мамаївці), перебуваючи в звільненні, відвідує молитовний дім. Чинovníк просив політвідділ частини зробити усе можливе, щоб відвести юнака від протестантської віри [226, арк. 144]. У відповідь командир частини дав Г. Марчуку позитивну характеристику та пообіцяв, що за ним буде встановлено контроль з метою «відриву від релігії» [110, арк. 146].

Для поширення свого віровчення, зміцнення зв'язків між громадами, обміну досвідом адвентисти використовували святкування ювілейних дат заснування общин, як, наприклад, 50-ліття громади с. Шишківці. На це святкування до села приїхали представники Москви, Кишинева, Краснодарського краю, Ворошиловграда та інших місцевостей [148, арк. 68].

У зв'язку з цим апарат обласного уповноваженого Ради в справах релігійних культів надіслав у райони «інструктивні пропозиції» про недопущення порушення законодавства про культу. Згідно з документом заборонялося проводити біблійні години, роздруковувати релігійні матеріали, займатися місіонерством, молодіжними моліннями тощо. У разі недотримання вимог влада наголошувала, що буде знімати з реєстрації окремих проповідників [123, арк. 140-141].

Наприкінці 1980-х рр. у Чернівецькій області налічувалось уже 89 громад адвентистів сьомого дня, членами яких були 3291 особа. Серед них у Вижницькому районі – 276 членів, Заставнівському – 278, Кельменецькому – 233, Кіцманському – 423, Новоселицькому – 283, Путильському – 57,

Сторожинецькому – 181, Хотинському – 96. Окрім того, існувало ще 30 громад адвентистів-«реформістів» [146, арк. 97].

Залякування віруючих уже не могли суттєво вплинути на подальший розвиток громад адвентистів сьомого дня. Адвентисти, як і інші протестантські конфесії, мали відповідні структури і не піддавалися радянському впливу. Володіючи досвідченими пресвітерськими кадрами, вони протистояли лекторам, пропагандистам, агітаторам-атеїстам. Іноді представники влади високо оцінювали ділові якості керівників адвентистських громад. Ось, наприклад, одна із таких характеристик: «Пресвітер володіє значними якостями, які допомагають йому зайняти особливе місце в ієрархії. Він авторитетний, грамотний, ініціативний, цілеспрямований, гнучкий, емоційний, уміє впливати на оточуючих, переконувати людей та співпереживати з ними» [249, с. 145].

Адвентисти сьомого дня користувалися матеріальною і дипломатичною підтримкою одновірців із західних країн. Особливістю діяльності адвентистів було уміння працювати з дітьми, приваблювати їх цікавими формами роботи. Не останню роль відігравали взаємоповага і підтримка віруючих в особистому житті.

У процесі довголітнього протистояння з владою від адвентистів сьомого дня відкололася т. зв. «реформаторська» структура шелковського напрямку, представники якої займали антирадянську позицію, вели мову про те, що в СРСР відсутня реальна свобода совісті.

3.4. Підпільна діяльність свідків Єгови

Однією з найрадикальніших у протистоянні з владою протестантською течією були свідки Єгови. Якщо переважна більшість віруючих та керівництва євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня чи християн віри євангельської(п'ятидесятників) загалом намагалися не загострювати відносини з радянською владою, то єговісти зовсім не визнавали державних законів, реєстрації й не підкорялися владним приписам [188, с. 255-265].

На Буковині перші згадки про релігійну течію свідків Єгови з'явилися у 1922 р. та пов'язані із хрещенням селянина С. Кольца в с. Колінківці Хотинського р-ну. З початком Другої світової війни офіційна діяльність цієї організації була призупинена у зв'язку з арештами та переходом у підпілля. Віруючі відмовлялися служити у радянській армії, за що їх жорстоко карали ув'язненнями, вивезенням на Сибір, звільненням з роботи. Державні органи вважали єговістів прямими агентами імперіалізму, контрреволюціонерами, які під маркою проповіді християнства займаються антирадянщиною [249, с.15-16].

Зважаючи на такі відверто антидержавницькі позиції в діяльності свідків Єгови, їх організаційний зв'язок із закордонним центром (США), звідкіля вони отримували літературу, а також небажання йти на будь-які контакти з державними органами, радянська влада піддавала єговістів гонінням і терору.

У 1960-х рр. почалася нова хвиля арештів прихильників вказаного віросповідання у краї. 14 березня 1961 р. засуджено пресвітера єговістів у с. Байраки Герцаївського р-ну М. Албу за «антісоветскую клевету» (ст. 62 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР (КК УРСР) на 7 років радянських таборів. 18 серпня 1961 р. як «тунеядку» вислали на п'ять років заслання В. Вайпан. Із с. Мала Буда засудили на п'ять років суворого режиму пресвітера А. Ропчану за ст. 209 ч. 1 КК УРСР [90, арк. 236].

Влада вела оперативне спостереження за пресвітерами єговістів. У 1966 р. схопили й заарештували пресвітера В. Амарія під час ведення ним «антирадянської пропаганди» [90, арк. 148]. У с. Боянчук Заставнівського р-ну на приватному помешканні виявлено нелегальні збори свідків Єгови. Силами партійного активу зайшли на квартиру М. Максим'юк, у ході огляду якої виявили і конфіскували релігійну літературу [90, арк. 166]. Єговістам інкримінували, що їхні провідники є учасниками ОУН, бандерівських формувань, власівцями, пособниками гітлерівців. Мовляв, колишній бандерівець Іванов з м. Торез Донецької обл., який належав до єговістів, заявив слідчому: «Попався би ти мені тоді, я б тебе на першій березі повісив» [160, арк. 69-79]. Безперечно, ці та інші звинувачення в переважній більшості

випадків були вигадані партійними працівниками з метою залякування простих вірян.

Колишні засуджені з числа єговістів також продовжували перебувати під пильним оком радянських інформаторів. Так, у 1970 р. до с. Широка Поляна Глибоцького р-ну повернувся з в'язниці активіст В. Амарій. У вересні 1971 р. у нього здійснили обшук, у ході якого начебто знайшли журнали «Вартова башта» та зашифровані звіти. 13 вересня відбувся суд і йому винесено вирок – позбавлення волі терміном на 5 років. Повторно засудили єговіста Левицького з с. Просіка, який повернувся з в'язниці, І. Синівчана із с. Станівців та М. Ротаря з с. Кам'яна строком на 3 р. ув'язнення [121, арк. 7]. Варто додати, що в часописах єговістів «Вартова башта» та «Пробудись» статті переважно були антирадянського характеру, що значно полегшувало владі формувати доказову базу в кримінальних справах [249, с. 79].

Переслідування владою свідки Єгови мали системний характер. Окрім засудження найбільш активних членів цієї конфесії, чимало єговістів було притягнуто до адміністративної відповідальності. Так, у 1968 р. в с. Черлена Новоселицького району оштрафували І. Бабіна, К. Бабіна, Г. Чернушка на 50 крб. кожного [127, арк. 28]. У с. Костичани оштрафували активіста Г. Гарабаджіу (також на 50 крб.) [127, арк. 45].

У 1972–1973 рр. сфабрикували новий процес над єговістами Хотинського району. Було засуджено до різних строків ув'язнення п'ять осіб: С. Дудку, С. Дойну, І. Лабу, Л. Микитяк, Д. Микитюк [127, арк. 283].

Саме в 1970-х рр. відбулася значна частка іна у всіх судових процесів над свідками Єгови. Так, 23 травня 1970 р. у с. Старий Вовчинець виїзною сесією народного суду розглянуто справу єговістів Г. Теофана, Г. Пауля, Т. Патраша, які відмовилися від служби в радянській армії. Всім їм присудили по три роки в'язниці у присутності 300 їхніх односельців. На думку працівників владних органів, такий суд мав відіграти відповідну виховну роль [120, арк. 176].

Однак, незважаючи на репресії, діяльність єговістів не припинялася. Вони організовували нелегальні збори в дев'яти селах Новоселицького району (211

осіб) [127, арк. 285]. У Сокирянському районі станом на вересень 1973 р. існували нелегальні групи єговістів, які проводили зібрання в чотирьох населених пунктах, а саме: у Шишківцях, Селищі, Грубному, Сокирянах. Проте владним структурам важко було встановити місця проведення цих зборів [127, арк. 175]. Було виявлено групу єговістів із 10-и осіб у с. Ропча Сторожинецького району, яка складалась з 8 румунів і 2 українців [127, арк. 173].

Особлива активізація свідків Єгови завжди фіксувалася у пасхальні дні. Так, у Новоселицькому і Глибоцькому районах негласні помічники влади виявили 8 нелегальних випадків молитовних зборів представників цієї конфесії. На всіх учасників зібрань склали акти і викликали у райцентри на профілактичні бесіди [155, арк. 16].

30 березня 1973 р. працівники органів КДБ викрили нелегальні збори у с. Добринівці, що проходили під прикриттям відзначення іменин. 15 вересня цього ж року в цьому селі 6 осіб зібралося на квартирі громадянина Панчишина на моління під виглядом того, ніби вони варять варення. Всіх їх було оштрафовано по 50 крб. Також в них провели обшуки й вилучили єговістську літературу [127, арк. 171].

14 вересня 1973 р. заступник обласного уповноваженого Ради у справах релігій П. Пилипенко вимагав поновлення даних про діяльність єговістів від представників органів місцевої влади. Питання, які цікавили чиновника, були такими: «Які заходи вживаються Вами і місцевими органами влади по припиненню антигромадської діяльності послідовників цієї секти, скільки попереджено, оштрафовано, притягнуто до кримінальної відповідальності?» Обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Подольський наказав надати йому з місць детальну інформацію про діяльність «нелегальних сект єговістів та методи роботи з ними». Він наголошував на необхідності викриття структур єговістів у Хотинському районі, які діють у чотирьох групах (Колінковецькій, Перебиковецькій, Хотинській, Ярівській) [127, арк. 283].

У Чернівцях також діяла відповідна група свідків Єгови, яка розкололася на кілька напрямків. Це була зятиківська група у складі 25 осіб (пресвітер В. Гаврилюк з активістами А. Бугояном, І. Рожком, Ф. Галіщуком та ін.); група нейтралістів (30 осіб), яка домогалася легалізації діяльності; русилівсько-рутефордська група, що проіснувала до 1980 р.

Незважаючи на серйозні переслідування свідків Єгови радянською владою, їх лави з кожним роком зростали. Станом на 1975 р. у 7 селах Глибоцького району кількість прихильників цієї конфесії налічувала 193 особи. Їхню діяльність забезпечували 7 пресвітерів і 60 проповідників. У с. Кам'янка Глибоцького р-ну агенти вистежили збір трьох єговістів у хаті громадянки М. Дубей. Як завжди, всіх оштрафували на суму по 50 крб. Не маючи змоги справитись з наростанням єговістського руху, влада вирішила перевірити паспортний режим у кожному селі Глибоцького району, забезпечивши подвірний обхід працівниками адміністративних органів [82, арк. 3]. У 1977 р. єговістська організація цього району вже налічувала 10 незареєстрованих громад чисельністю понад 130 віруючих [135, арк. 34].

Щодо свідків Єгови партійні чиновники формували у громадян негативну думку. Згаданий обласний уповноважений Ради в справах релігій П. Уричев писав так: «Релігійна течія єговістів явно «ізуверського» характеру, вороже відноситься до заходів партії і уряду СРСР і тому не реєструється» [82, арк. 2].

Основною формою роботи єговісти вважали місіонерську діяльність серед громадян. У документах ідеться, що в мікрорайоні Стара Жучка в Чернівцях з'явилися єговістські листівки із закликами вступати до їхніх лав. Таку листівку виявив благочинний Руської Православної Церкви Садгірського району Д. Товстюк і передав обласному уповноваженому Ради в справах релігій. Аналогічну листівку знайшов і передав священник Н. Нестерович. У листівках говорилося, що «в 1956 р. будуть великі криваві бої [...]. Хлопчик мав 12 років, на березі моря побачив чоловіка, який говорив, щоб люди молилися [...], бо залишиться на планеті 1/3 людства...» і таке інше. Лист

датувався 12 червня 1955 р., коли розгорталися революційні події в Угорщині [120, арк. 39-40].

Одним із результатів єговістської пропаганди стало збільшення кількості єговістів на території Заставнівського району: у с. Боянчук – 44 особи, с. Вікно – 11, с. Веренчанка – 6, с. Вербівці – 2, с. Добринівці – 19, с. Кучурів – 4, с. Митків – 6, с. Онут – 3, с. Погорілівка – 7, с. Ржавинці – 6, с. Юрківці – 3. Пресвітером у с. Боянчук був В. Маник, якого заарештували в 1945 р. [120, арк. 39].

Протидіючи розвиткові єговізму, влада у 1980 р. знову засудила в області до різних термінів ув'язнення 21 члена свідків Єгови, які відбували покарання у Вінниці, Запоріжжі, Чернівецькій і Хмельницькій областях [120, арк. 40].

З 18 по 26 червня 1981 р. Чернівецьку область з метою перевірки діяльності єговістів у Глибоцькому, Новоселицькому, Кельменецькому і Хотинському районах відвідав старший інспектор Ради у справах релігій при РМ СРСР І. Шапіро. В області на цей період створено координаційну раду у складі секретаря обкому, заступника голови облвиконкому, начальника обласного управління КДБ, прокурора області та ін. Інспектор констатував, що в області відсутня робота щодо припинення діяльності свідків Єгови: «Не висвітлюється дана проблематика в засобах масової пропаганди. Склалось враження, – продовжував інспектор, – що між сектантами та органами влади діє «джентльменська угода». Сектанти повідомляють про проведення масових заходів, а органи влади їх за це не чіпають. Проте така ситуація негативно позначається на стані роботи із сектантами. В 1980 році від служби в армії відмовилось 18 єговістів, це більше, ніж будь-коли по країні». Перевіряючий дав украй негативну характеристику виконанню постанов вищих органів влади щодо роботи зі свідками Єгови [120, арк. 39-40].

Однак арешти і залякування, судячи з усього, не обмежили зростання кількості єговістів. Згідно зі складеними в обласному управлінні КДБ списками членів цієї течії станом на 1983 р., в Глибоцькому районі налічувались 301 єговіст, Новоселицькому – 613, Хотинському – 401, Заставнівському – 182,

Кельменецькому – 411, Чернівцях – 162 та ін. Разом – 2232 члени. 8 жовтня 1983 р. кількість незареєстрованих громад єговістів становила 18 одиниць. З їхнього середовища у 1982–1986 рр. було засуджено до різних термінів ув'язнення 17 осіб [120, арк. 252].

На кінець 1980-х рр. кількість незареєстрованих громад єговістів становила 18 одиниць, в яких перебувало 2232 віруючих [120, арк. 252].

Отже, свідки Єгови, порівняно з іншими конфесіями протестантського напрямку, зазнавали найбільших утисків. Громади цієї конфесії не реєструвалися владою й тому змушені були діяти нелегально. Органи влади вбачали в їхній діяльності антирадянські моменти й переслідували активних єговістів, притягаючи їх до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Зокрема, їх переслідували за поширення «недозволеної» релігійної літератури й проведення релігійних зібрань. Деякі єговісти були засуджені за відмову служити в армії. Діяльність в нелегальних умовах, а також жорсткий тиск владних органів не дав можливості свідкам Єгови суттєво розгорнути свою діяльність.

Висновки до розділу 3

Зміни, що відбулися у житті протестантських конфесій у Чернівецькій області в 1944–1985 рр. (євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня, християн віри євангельської (п'ятидесятників), свідків Єгови, назарян), стосувалися як кількісних, так і якісних показників.

Зазначені конфесії переважно з'явилися й поширилися на Буковині у міжвоєнний період у ХХ ст. Цьому певним чином сприяли буковинці, які, воюючи на фронтах Першої світової війни, мали змогу ознайомитися з протестантськими віровченнями за межами краю. Поширенню цих конфесій сприяла відносна простота й доступність їх віровчень. Частина буковинців, будучи незадоволеною консервативною обрядовістю та ієрархізмом традиційних конфесій краю, поповнювали протестантські громади.

У радянський період хоча всі протестантські конфесії в Чернівецькій області (більшою чи меншою мірою) зазнавали переслідувань, проте деякі з них зуміли не лише знайти свою соціальну нішу, а й помітно збільшити кількість своїх adeptів і розширити власну мережу. Передусім це стосується євангельських християн-баптистів та адвентистів сьомого дня, які перетворилися у впливові конфесії краю й такими залишаються до сьогоднішнього дня.

У складніших умовах опинилися християни віри-євангельської (п'ятидесятники), свідки Єгови та назаряни. Органи влади були зорієнтовані на те, щоб ліквідувати християн віри євангельської (п'ятидесятників) як конфесію, приєднавши їх до громад євангельських християн-баптистів. У таких умовах християнам віри євангельської (п'ятидесятникам) довелося боротися за свою релігійну ідентичність. Їм часто доводилося діяти нелегально. А це, в свою чергу, загострювало їхні відносини з органами влади.

Свою релігійну ідентичність доводилося відстоювати назарянам, які були малочисельним релігійним об'єднанням у краї. Вони не зуміли сконсолідуватися, зайнятися активною місіонерською діяльністю. Тому ця конфесія знаходилася в стані стагнації.

Щодо свідків Єгови, то вони не реєстрували громад і діяли нелегально.

Органи влади вбачали в їхній діяльності антирадянські моменти й переслідували керівників та активних членів їхніх громад, притягаючи їх до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Саме діяльність фактично в нелегальних умовах, а також жорсткий тиск владних органів не дав можливості християнам віри євангельської (п'ятидесятникам) й свідкам Єгови розгорнути діяльність й суттєво розширити свій вплив.

Загалом можемо констатувати, що саме на представників протестантських конфесій був спрямований основний удар атеїстичної роботи, здійснюваної владою в період «відлиги» й «застою». Протестантів пропагандисти атеїзму часто іменували «сектантами». Їхніх керівників та активістів штрафували, привселюдно судили, здійснювали в них несанкціоновані обшуки, звільняли з роботи, принижували в школі їхніх дітей тощо. І все ж каральні органи змушені були в період «застою», коли Радянський Союз йшов на зближення із Заходом, дещо лібералізувати свої дії щодо віруючих-протестантів.

Влада намагалась тримати під контролем кадри пресвітерів, членів церковних двадцятки. Представники владних органів шантажували та залякували релігійних активістів. На сторінках обласного друкованого органу КПУ «Радянська Буковина» та районних газет публікувалися атеїстичні фейлетони, викривальні статті, репортажі судових процесів над представниками протестантських конфесій. Однак довголітня атеїстична практика по вихованню молодого покоління не приносила для влади потрібних результатів. Атеїстичні кадри втомилися займатися справою, яку не сприймало місцеве населення. Атеїстична робота поступово згасала, зводячись до формалізму. Натомість, протестантські проповідники намагалися розширювати свій вплив. І це їм часто вдавалося.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених у дисертації мети й завдань, проаналізованих джерел та наукової літератури, зроблено наступні висновки:

1. Релігійне життя в Чернівецькій області за часів радянської влади характеризувалося певними особливостями і відрізнялося від релігійного життя в інших регіонах УРСР, що обумовлювалося низкою чинників.

Передусім це чинники географічного характеру. Увійшовши до складу СРСР, Чернівецька область стала прикордонним регіоном, де мешкало чимало представників молдавської й румунської національностей, які мали зв'язки з сусідньою Румунією. Прикордонне становище краю обумовлювало певну стриманість органів радянської влади в атеїзації місцевого населення. В області намагалися створити враження, що тут немає проблем із забезпеченням свободи совісті, оскільки цей регіон часто відвідували іноземці й негативна інформація про переслідування віруючих відносно легко звідси проникала за кордон.

Важлива роль у релігійному житті краю належала чинникам соціальним. Чернівецька область була переважно аграрним регіоном, де лише в післявоєнний період утвердилася колгоспна система. Доходи значної частини селян залежали не від роботи в колгоспах, а доходів від присадибних ділянок. Це робило їх відносно незалежними від органів влади й обумовлювало те, що вони погано піддавалися владному атеїстичному тиску і були соціальною базою для релігійних організацій.

Неабияку роль у релігійному житті Чернівецької області відіграла й та історична обставина, що цей край відносно пізно увійшов до складу СРСР – лише в 1940 р. Остаточо ж радянська влада утвердилася тут в повоєнний період. Оскільки в області фіксувалися відчутні антирадянські настрої, владні органи спочатку були змушені проводити відносно помірковану антирелігійну політику.

Зрештою, попри переслідування віруючих і маргіналізацію окремих конфесій, Чернівецька область, як і в довоєнні часи, залишалася поліконфесійним регіоном. До того ж тут, окрім звичних для інших регіонів України конфесій, діяли «екзотичні» течії осташів і назарян.

2. Найбільшою релігійною течією в Чернівецькій області залишалось православ'я. У ньому, на відміну від інших регіонів України, були сильні румунські й молдавські традиції. Підпорядкувавши в 1945 р. православних краю Московському патріархату, влада намагалася використовувати представників цієї конфесії у своїх цілях. У післявоєнний період Руську Православну Церкву використовували для знищення Української Греко-Католицької. Також окремі православні священники вели боротьбу з представниками протестантських конфесій. Це, а також слабкість радянської влади в краї в перші повоєнні роки, були причинами того, що тоді Православна Церква на Буковині не зазнавала переслідувань.

Однак у кінці 1950-х рр. влада розгортає боротьбу за обмеження впливу Руської Православної Церкви в області. Її пік припав на першу половину 1960-х рр., коли відбувалося масове зняття з реєстрації православних громад й закриття храмів. Обмеження владою впливу Руської Православної Церкви на населення відбувалося і в наступні роки, правда не в таких масштабах.

Ця політика здійснювалася в кількох напрямках. По-перше, це була ліквідація православних осередків – монастирів, храмів, каплиць, руйнування святих місць, а також пам'ятних хрестів. Водночас здійснювалося освоєння культових споруд, у яких розміщувалися музеї, клуби, спортзали, склади тощо. По-друге, органи влади проводили цілеспрямовану політику підбору таких кадрів православного духовенства, які б не виявляли релігійної активності. По-третє, влада намагалася маргіналізувати православну обрядовість, змушуючи людей працювати під час православних свят і обмежувала їхню участь у православних обрядах. Водночас із цим настійливо насаджувалася радянська обрядовість.

3. Хоча в області здійснювався системний наступ на православ'я, а значна частина православного духовенства займала конформістську позицію, не бажаючи конфліктувати з владою, православні протидіяли політиці атеїзації. Частина з них виступала проти закриття храмів, руйнування каплиць, пам'ятних хрестів, святих місць. Траплялися випадки, коли православні віряни захоплювали закриті храми, відновлювали каплиці, хрести. Також вони зверталися зі скаргами в органи влади, вимагаючи повернути їм церкви. Утиски православних із боку влади, а також діяльність Московської патріархії, яка накладала грошові побори на парафії Чернівецької області, навіть призвели до появи ідеї створення в краї автокефальної православної структури. Однією з форм протидії антирелігійній політиці стало збереження віруючими своєї традиційної православної обрядовості й ігнорування ними обрядовості радянської.

4. У перші повоєнні роки в Чернівецькій області відчутно скоротилася мережа традиційних неправославних конфесій. Після Львівського псевдособору 1946 р. тут змушені були припинити свою діяльність громади Української Греко-Католицької Церкви. Частина з них стали православними, частина взагалі була ліквідована. Деякі греко-католики продовжували діяти в підпіллі. У краї також значно скоротилася кількість римо-католицьких громад. Це було пов'язано з тим, що більша частина польського населення Буковини покинула цю територію і виїхала до Польщі. Помітно скоротилася й кількість іудейських громад. Це стало наслідком того, що під час румунської окупації Буковини в 1941-1944 рр. відбувалося знищення єврейського населення та ліквідація іудейських громад. Хоча за радянської влади немало іудейських громад відновили свою діяльність, проте далеко не в тих масштабах, як це було в довоєнний час. Щодо російського старообрядництва, то його представники зберігали релігійну ідентичність переважно завдячуючи соціальній ізоляваності. Запровадження колгоспної системи в районах, де проживали старообрядці, сприяло руйнуванню цієї конфесії. Тим більше, що влада здійснювала заходи щодо секуляризації старообрядців. Політика атеїзації, яка

особливо інтенсивно проводилася в першій половині 1960-х років, призвела до того, що традиційні неправославні конфесії в Чернівецькій області були маргіналізовані.

5. Органи радянської влади проводили системну політику обмеження діяльності поширених в Чернівецькій області протестантських конфесій – євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської (п'ятидесятників), адвентистів сьомого дня і назарян. Це здійснювалося за наступними напрямками: зняття з реєстрації протестантських громад та конфіскація в них молитовних будинків, відмова в реєстрації відносно невеликим громадам, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності найбільш активних протестантських пресвітерів та проповідників, «закріплення» в організаціях та підприємствах за віруючими-протестантами пропагандистів атеїзму, які мали вести з ними роботу. Незважаючи на значний тиск органів влади на структури протестантів, більшість з них зуміли вистояти, а баптисти й адвентисти помітно розширили свою діяльність.

6. Окрім протестантських конфесій баптистів, п'ятидесятників, адвентистів та назарян, які загалом намагалися легалізувати свою діяльність, в Чернівецькій області нелегально діяли свідки Єгови. Їх представники влади трактували як антирадянські елементи й жорстко переслідували. Вірним цієї конфесії не дозволяли проводити молитовні зібрання, вилучали в них релігійну літературу. Їх часто притягували як до адміністративної, так і кримінальної відповідальності. Це помітно стримувало розвиток громад свідків Єгови.

7. Представники протестантських конфесій чинили активний опір владі. Це виражалося в ігноруванні ними заборон проводити молитовні зібрання, здійснювати масові релігійні дійства, навчати дітей релігії. Протестанти поширювали різноманітну релігійну літературу, значна частина якої органами влади трактувалася як «недозволена». Поширеною формою протидії антирелігійній політиці стали скарги й звернення протестантів до органів влади і до своїх одновірців за кордон про порушення свободи совісті та їхніх прав.

Одним із виявів опору владі в середовищі протестантів можна вважати появу радикальних угруповань серед баптистів і адвентистів (баптистів-«розкольників» і адвентистів-«реформістів»), які вимагали дотримання прав віруючих і не боялися йти на конфронтацію з органами влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Неопубліковані джерела

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

Фонд Р-4648. Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд) 1943–1994 рр.

Оп. 1 (1944–1965 рр.)

1. Спр. 1. Сведения о наличии монастырей и списки монахов и монахинь по УССР за 1944 г. – 233 арк.

2. Спр. 2. Списки действующих православных церквей и духовенства на территории УССР по состоянию на 1 ноября 1944 г. – Том 1. – 203 арк.

3. Спр. 11. Докладные записки уполномоченного Совета по УССР, представленные в Совет НК УССР, о религиозной обстановке, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных объединениях за 1945 г., 11.05.1945. – 6 арк.

4. Спр. 40. Информация и докладные записки уполномоченного Совета по УССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики о религиозных объединениях, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях за 1949 г., 18.01–25.11. – 17 арк.

Оп. 2 (1944–1965 рр.)

5. Спр. 29. Информация и справки уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики, о религиозных объединениях, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях за 1947 г., 4.01–31.12. – 20 арк.

6. Спр. 45. Информация, докладные записки и справки уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики, о религиозных объединениях, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях за 1948 г., 30.01–28.12. – 34 арк.

7. Спр. 56. Списки общин ЕХБ по областям УССР по состоянию на 1 января 1948 г. – 46 арк.

8. Спр. 65. Информация и докладные записки областных уполномоченных Совета областных уполномоченных Совета о религиозной обстановке, процессах и явлениях, происходящих в религиозных объединениях по областям УССР 1948 г. – 31 арк.

9. Спр. 102. Списки общин и групп пятидесятников, не присоединившихся к ВСЕХБ по УССР по состоянию на 1 января 1951 г. – 49 арк.

10. Спр. 129. Информация, докладные записки и справки уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики, о религиозных объединениях, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях за 1952 г., 10.01–13.11. – 12 арк.

11. Спр. 130. Докладные записки областных уполномоченных Совета о религиозной обстановке, процессах и явлениях, происходящих в религиозных объединениях по областям УССР 1952 г., 10.05–3.12. – 13 арк.

12. Спр. 136. Списки закрытых костелов и действующих зарегистрированных синагог по УССР по состоянию на 1 июля 1952 г. – 76 арк.

Оп. 3 (1944–1965 гг.)

13. Спр. 2. Информация и справки, представленные в высшие правительственные и партийные органы УССР, о положении и деятельности религиозных объединений в республике, 13.08–27.10. – 9 арк.

14. Спр. 9. Информационные отчеты за 1945 г. – 124 арк.

15. Спр. 36. Информационные отчеты за 1947 г. – 223 арк.

16. Спр. 65. Информационные отчеты за 1949 г. – 116 арк.
17. Спр. 81. Информационные отчеты за 1950 г. – 67 арк.
18. Спр. 97. Информационные отчеты за 1951 г. – 100 арк.
19. Спр. 111. Информационные отчеты за 1952 г. – 84 арк.
20. Спр. 127. Информационные отчеты за 1953 г. – 80 арк.
21. Спр. 136. Докладные записки областных уполномоченных о праздновании верующими религиозных праздников. – 226 арк.

Оп. 4 (1944–1965 рр.)

22. Спр. 15. Информационные отчеты за 1946 г. – 150 арк.
23. Спр. 40. Информационные отчеты за 1948 г. – 150 арк.
24. Спр. 67. Информационные отчеты за 1950 г. – 121 арк.
25. Спр. 81. Информационные отчеты за 1951 г. – 137 арк.
26. Спр. 95. Информационные отчеты за 1952 г. – 106 арк.
27. Спр. 111. Информационные отчеты за 1953 г. – 152 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України

Оп. 23. Ч. 2. Особливий сектор ЦК КП(б)У (1941–1959 рр.)

28. Спр. 4555. Отчеты о работе и другие материалы уполномоченных по делам русской православной церкви и по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР, 23.01.1947–18.12.1947. – 394 арк.
29. Спр. 4556. Отчеты о работе, справки и другие материалы уполномоченного совета по делам русской православной церкви и по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР, 25.07.1947–27.09.1947. – 139 арк.
30. Спр. 5069. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома, 9.02.1948–22.12.1948. – 408 арк.
31. Спр. 5070. Антирелигиозная пропаганда, 22.10.1948–19.04.1948. – 19 арк.

32. Спр. 5377. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома, 20.02.1948–31.08.1948. – 55 арк.
33. Спр. 5667. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома, 07.01.1949–31.12.1949. – 417 арк.
34. Спр. 5668. Антирелигиозная пропаганда (факты совершения религиозными объединениями), май 1949. – 9 арк.
- Оп. 24. Ч. 1. Особливий сектор ЦК КП(б)У (таємна частина) (1950–1953 рр.)**
35. Спр. 12. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома, 10.01.1950–11.12.1950. – 317 арк.
36. Спр. 13. Антирелигиозная пропаганда, 04.07.1950. – 14 арк.
37. Спр. 1104. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома, 06.09.1951. – 5 арк.
38. Спр. 2741. Вопросы научно-атеистической пропаганды. Вопросы вероисповедания, церкви, молитвенные дома. Вопросы уполномоченных Совета по делам культов и православной церкви по УССР, 05.01.1953–24.12.1953. – 449 арк.

Державний архів Чернівецької області

Фонд 1. Опис 2. Чернівецький обласний комітет Комуністичної партії України

39. Спр. 1125. Квартальные отчеты о работе уполномоченных совета по делам русской православной церкви и совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Черновицкой области, 01.01.1949–31.12.1949 рр. – 85 арк.
40. Спр. 2139. Отчеты, отчетно-информационные доклады, информации, докладные записки и спецсообщения Уполномоченного Совета по делам православной церкви, 21.01.1953–11.12.1953 рр. – 140 арк.

41. Спр. 2295. Информации уполномоченных Советов по делам русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР о работе за 1954 год, 22.01.1954–22.10.1954 pp. – 95 арк.

42. Спр. 2396. Информации. Справки, докладные записки уполномоченных Советов по делам православной церкви и по делам религиозных культов по Черновицкой области о проделанной работе, 05.01.1955–09.12.1955 pp. – 210 арк.

43. Спр. 2467. Докладные, записки, информационные доклады уполномоченных Советов по делам религиозных культов и по делам православной церкви в Черновицкой области о проделанной работе, 20.05.1956–20.11.1956 pp. – 193 арк.

44. Спр. 2618. Справки, докладные записки, информационные отчеты уполномоченных по делам русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по Черновицкой области в обком КП Украины, 10.01.1958–12.01.1958 pp. – 101 арк.

45. Спр. 2778. Информации обкома партии в адрес ЦК КП Украины по вопросам пропаганды и агитации, антирелигиозной работы, работы школ, детдомов, радиовещания в области, 15.01.1960–31.12.1960 pp. – 60 арк.

46. Спр. 2696. Отчеты и докладные записки Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Черновицкой области о состоянии научно-атеистической работы, 14.01.1961–04.11.1961 pp. – 86 арк.

Фонд Р-621. Опис 2. Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області

47. Спр. 43. Материалы на снятие с регистрации церкви по Вижницкому району (решения облисполкома, заключения, переписка и др.), 51.01.1950–12.06.1950. – 36 арк.

48. Спр. 44. Статистические материалы о действующих церквях и духовенстве за 1949–1950 годы, 02.01.1950–18.11.1950. – 13 арк.

49. Спр. 46. Переписка с Советом, Уполномоченным Совета и др. советскими органами по вопросам: технического осмотра церковных зданий. Список церквей-памятников архитектуры и др., 24.01.1951–21.11.1951. – 56 арк.

50. Спр. 47. Жалобы и заявления церковнослужителей, 17.01.1951–19.12.1951. – 86 арк.

51. Спр. 52. Инструктивные письма и указания Совета по делам русской православной церкви, 21.03.1952–15.12.1952. – 23 арк.

52. Спр. 53. Переписка с Советом, Уполномоченным Совета по УССР и другими советскими органами по вопросам: проверки финансового состояния церквей, о праздновании пасхи, о подписке на займ, о розыске отдельных священнослужителей и др., 18.01.1952–19.12.1952. – 31 арк.

53. Спр. 54. Дело жалоб и заявлений церковнослужителей, 03.01.1952–26.12.1952. – 128 арк.

54. Спр. 55. Переписка с духовенством и епархиальным управлением о работе церквей, 07.01.1952–15.12.1952. – 60 арк.

55. Спр. 62. Жалобы и заявления церковнослужителей, 27.01.1953–17.12.1953. – 79 арк.

Фонд Р-623. Опис 2. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області

56. Спр. 4. Заявления и жалобы религиозных общин, священнослужителей и переписка по ним, 03.01.1945–25.12.1945. – 37 арк.

57. Спр. 11. Материалы на открытие церквей и молитвенных зданий (решения райгорисполкомов, заключения, списки и переписка), 24.01.1946–20.11.1946. – 42 арк.

58. Спр. 21. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов УССР, сельскими советами по жалобам верующих на закрытие молитвенных домов, о соблюдении религиозных обрядов и др., 05.02.1948–15.12.1948. – 23 арк.

59. Спр. 22. Заявления и жалобы верующих, священнослужителей и религиозных общин и переписка по ним, 13.02.1948–18.12.1948. – 68 арк.
60. Спр. 23. Материалы на закрытие церквей и молитвенных зданий (справки, заключения и др.), 10.02.1948–08.06.1948. – 15 арк.
61. Спр. 25. Статистические сводки о действующих церквях, молитвенных зданиях и духовенстве (и духовных учебных заведениях), 08.05.1948–01.07.1948. – 7 арк.
62. Спр. 29. Дело 5. Переписка с Советом, горрайисполкомом и др. организациями по вопросам касающимся религиозных культов, 24.01.1949–30.12.1949. – 80 арк.
63. Спр. 31. Материалы на закрытие церквей и молитвенных зданий (заключения, переписка), 08.01.1949–06.07.1949. – 33 арк.
64. Спр. 33. Решения исполкомов и райсоветов депутатов трудящихся, относящиеся к деятельности Уполномоченного Совета, 20.03.1950–17.09.1950. – 6 арк.
65. Спр. 41. Указания и распоряжения Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и УССР, 08.02.1951–07.12.1951. – 36 арк.
66. Спр. 46. Переписка с райисполкомами Черновицкой области по учету недействующих молитвенных зданий, 05.07.1951–21.12.1951. – 22 арк.
67. Спр. 57. Учет и переписка о недействующих молитвенных зданиях. Список бывших молитвенных зданий, пустующих и используемых на др. цели в связи с распадом общин, 29.01.1952–27.11.1952. – 23 арк.
68. Спр. 60. Переписка с Советом по жалобам. Дислокация и движение религиозных общин и верующих по области и др., 12.07.1953–20.12.1953. – 31 арк.
69. Спр. 66. Заявления верующих об открытии церквей, молитвенных домов и переписка по ним, 14.05.1954–10.11.1954. – 20 арк.
70. Спр. 99. Акты обследований закрытых культовых зданий за 1955–1962 г.г., (даты немає). – 246 арк.

71. Спр. 102. Постановления Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по вопросам работы Уполномоченного Совета и деятельности церкви и духовенства, 31.05.1956–10.12.1956. – 9 арк.

72. Спр. 104. Информации по вопросам деятельности православной церкви и духовенства направленные Уполномоченному Совету по делам религии, 03.01.1956–27.12.1956. – 71 арк.

73. Спр. 106. Жалобы духовенства и верующих, 20.02.1956–15.10.1956. – 13 арк.

74. Спр. 107. Постановления, приказы и решения Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и областного Совета народных депутатов по вопросам работы Уполномоченного Совета и деятельности церкви и духовенства, 02.01.1957–02.12.1957. – 28 арк.

75. Спр. 109. Отчеты и информации о деятельности церкви и духовенства области за 1957–1958 г.г., 03.01.1958–22.12.1958. – 238 арк.

76. Спр. 110. Информации по вопросам деятельности православной церкви и духовенства, направленные Уполномоченному Совету по делам религий, 02.01.1957–24.12.1957. – 93 арк.

77. Спр. 111. Информации по вопросам деятельности религиозных культов, направленные Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченному Совету по УССР, 24.01.1957–27.12.1957. – 41 арк.

78. Спр. 112. Справки и сведения о деятельности церкви и духовенства области за 1957 г., (даты немає). – 45 арк.

79. Спр. 114. Заявления и жалобы верующих и духовенства, 21.01.1957–30.11.1957. – 42 арк.

80. Спр. 116. Постановления Совета Министров УССР по вопросам деятельности церкви и духовенства, 16.01.1958–15.12.1958. – 25 арк.

81. Спр. 118. Решения областного Совета народных депутатов о заключении и снятии с регистрации религиозных общин и переписка по этому вопросу, 22.01.1958–15.12.1958. – 47 арк.

82. Спр. 123. Докладная записка о нарушениях советского законодательства о культах духовенством религиозного общества старообрядцев белокриницкого согласия, 07.10.1958. – 4 арк.

83. Спр. 129. Постановления Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по вопросам работы Уполномоченного Совета и деятельности церкви и духовенства, 11.02.1959–28.12.1959. – 24 арк.

84. Спр. 132. Отчет о деятельности церкви и духовенства области за 1959 г., (даты немає). – 97 арк.

85. Спр. 136. Жалобы и заявления верующих, 30.01.1959–23.11.1959. – 50 арк.

86. Спр. 153. Решения областного совета народных депутатов о заключении и снятии с регистрации религиозных общин, о состоянии религиозных культов и переписка по этим вопросам, 30.04.1960–14.11.1960. – 173 арк.

87. Спр. 155. Статистический отчет и информации о зарегистрированных религиозных обществах, молитвенных помещениях и служителях культов за 1960 г., 05.01.1961–01.02.1961. – 12 арк.

88. Спр. 157. Информации по вопросам деятельности православной церкви и духовенства, направленные вышестоящим советским и партийным органам, сичень 1960–23.12.1960. – 72 арк.

89. Спр. 159. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за деятельностью духовенства и религиозных обществ (решения, информации и др.), 06.05.1960–27.12.1960. – 82 арк.

90. Спр. 160. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за деятельностью духовенства и религиозных обществ за 1960–1961 г.г. (решения, информации и др.), 02.01.1961–23.12.1961. – 241 арк.

91. Спр. 163. Постановления Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по вопросам работы Уполномоченного Совета и деятельностью церкви и духовенства, 22.05.1961–10.11.1961. – 84 арк.

92. Спр. 169. Информации о выполнении постановлений и решений вышестоящих советских и партийных органов по вопросам заключения и снятия с регистрации религиозных общин, о закрытии церквей, 09.01.1961–30.12.1961. – 176 арк.

93. Спр. 170. Информации по вопросам деятельности православной церкви и духовенства, направленные вышестоящим советским и партийным органам, 02.01.1961–20.12.1961. – 131 арк.

94. Спр. 172. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за деятельностью духовенства и религиозных обществ за 1961–1962 г.г., 13.01.1962–12.12.1962. – 200 арк.

95. Спр. 173. Заявления и жалобы духовенства и верующих, 04.01.1961–23.12.1961. – 42 арк.

96. Спр. 178. Информации по вопросам деятельности православной церкви и духовенства, направленные вышестоящим советским и партийным органам, 03.01.1962–15.12.1962. – 119 арк.

97. Спр. 179. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за деятельностью духовенства и религиозных обществ (решения, информации, сведения и др.), 03.01.1962–20.12.1962. – 159 арк.

98. Спр. 181. Заявления и жалобы духовенства и верующих, 30.03.1962–24.09.1962. – 27 арк.

99. Спр. 182. Постановления и решения Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и областного Совета народных депутатов по вопросам работы Уполномоченного Совета и деятельности церкви и духовенства, 10.03.1963–02.12.1963. – 35 арк.

100. Спр. 186. Отчет о деятельности епархии за 1963 г., (даты немає). – 75 арк.

101. Спр. 189. Информации о сектантских религиозных объединениях и о нарушителях законодательства о культе, 15.01.1963–14.11.1963. – 50 арк.

102. Спр. 190. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за деятельностью духовенства и религиозных общин, январь 1963 – декабрь 1963. – 274 арк.

103. Спр. 191. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за выполнением религиозными общинами советского законодательства о культах за 1963–1964 г.г. (информации, справки и др.), 10.01.1964–31.12.1964. – 142 арк.

104. Спр. 195. Документы о деятельности церкви и духовенства области (информации, справки и др.), 03.08.1964–01.12.1964. – 158 арк.

105. Спр. 197. Информации по вопросам деятельности православной церкви и духовенства, направленные вышестоящим советским и партийным органам, 23.02.1964–21.12.1964. – 86 арк.

106. Спр. 201. Заявления и жалобы духовенства и верующих, 23.01.1964 – декабрь 1964. – 32 арк.

107. Спр. 203. Материалы по выполнению постановления Президиума Верховного Совета УССР О фактах нарушения социалистической законности о культах по отношению верующих от 13 августа 1965, (даты немає). – 3 арк.

108. Спр. 204. Документы о деятельности церкви и духовенства области (решения, информации), 19.04.1965–09.12.1965. – 74 арк.

109. Спр. 205. Документы о деятельности церкви и духовенства области за 1965–1966 г.г. (отчеты, информации, справки и др.), 03.01.1966–26.12.1966. – 425 арк.

110. Спр. 209. Документы о работе комиссий содействия по организации контроля за выполнением религиозными общинами советского законодательства о культах, 04.01.1965–30.12.1965. – 231 арк.

111. Спр. 216. Постановления и решения Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и областного совета народных депутатов по вопросам работы Уполномоченного Совета и деятельности церкви и духовенства, 30.06.1967–15.12.1967. – 15 арк.

112. Спр. 218. Информации и справки о деятельности церкви и духовенства области, 19.01.1967–17.01.1968. – 434 арк.
113. Спр. 219. Заключение по вопросам регистрации религиозных общин, 12.01.1967–06.12.1967. – 27 арк.
114. Спр. 225. Документы о деятельности церкви и духовенства области (информации, справки, сведения и др.), 16.01.1968–13.01.1969. – 295 арк.
115. Спр. 229. Справка о причине раскола, совершенного Парасеем и его сторонниками, 1968. – 17 арк.
116. Спр. 232. Информации, справки и сведения о церковных доходах и расходах, о количестве совершенных религиозных обрядов, о деятельности религиозных обществ, 14.07.1969 – декабрь 1969. – 149 арк.
117. Спр. 233. Документы о деятельности церкви и духовенств области (приказы, информации, сведения и др.), 07.02.1969–12.01.1970. – 401 арк.
118. Спр. 235. Документы о работе Уполномоченного Совета по вопросам регистрации религиозных общин (заключения, переписка, заявления), 22.01.1969 – декабрь 1969. – 140 арк.
119. Спр. 237. Информации, справки и сведения о церковных доходах и расходах, о количестве совершенных религиозных обрядов, о деятельности религиозных обществ, 25.05.1970–11.01.1971. – 185 арк.
120. Спр. 239. Документы о деятельности церкви и духовенств области (информации, справки и др.), 08.01.1970 – январь 1971. – 313 арк.
121. Спр. 241. Заявления и жалобы духовенства и верующих, 09.03.1970–15.02.1971. – 23 арк.
122. Спр. 244. Информации, справки и сведения о церковных доходах и расходах, о количестве совершенных религиозных обрядов, о деятельности религиозных обществ, 19.07.1971–11.01.1972. – 206 арк.
123. Спр. 245. Документы о деятельности церкви и духовенств области (информации, справки и др.), 04.01.1971–31.12.1971. – 206 арк.

124. Спр. 246. Документы по вопросам заключения и снятия с регистрации религиозных общин (заявления, переписка и др.), 07.01.1971 – ноябрь 1971. – 172 арк.

125. Спр. 250. Документы о деятельности церкви и духовенств области (информации, справки и др.), 11.01.1972–21.03.1973. – 241 арк.

126. Спр. 251. Документы по вопросам заключения и снятия с регистрации религиозных общин (выписка из протокола, заключения, переписка и др.), 27.01.1972–11.01.1973. – 126 арк.

127. Спр. 255. Документы о деятельности церкви и духовенств области (информации, справки, сведения), 25.01.1973–21.01.1974. – 286 арк.

128. Спр. 256. Документы о деятельности церкви и духовенств области за 1973–1975 г.г. (информации, справки, докладные записки), 05.10.1973 – январь 1976. – 414 арк.

129. Спр. 257. Документы по вопросам заключения и снятия с регистрации религиозных общин (выписка из протокола, заключения, заявления), 10.01.1973–24.12.1973. – 72 арк.

130. Спр. 258. Заявления и жалобы духовенства и верующих за 1973–1974 г.г., 13.03.1973–20.05.1974. – 13 арк.

131. Спр. 260. Документы о деятельности церкви и духовенств области (информации, справки, сведения и др.), 03.01.1974–17.02.1975. – 336 арк.

132. Спр. 264. Дело по вопросу заключения и снятия с регистрации религиозной общины с. Поляна Хотинского района за 1975–1981 г.г., (даты немає). – 19 арк.

133. Спр. 268. Информации и справки о деятельности церкви и духовенства области, 18.01.1976-14.01.1977. – 160 арк.

134. Спр. 269. Решение областного совета народных депутатов о работе местных Советов депутатов трудящихся Сторожинецкого района по проведению новых советских праздников и обрядов, 09.08.1977. – 4 арк.

135. Спр. 271. Документы о деятельности церкви и духовенства области за 1977-1978 г.г. (отчеты, информации, справки и др.), январь 1977 – 29.12.1978. – 312 арк.

136. Спр. 272. Документы о работе Уполномоченного Совета по вопросам регистрации религиозных общин (решения, заключения, информации), январь 1977 – декабрь 1978. – 53 арк.

137. Спр. 274. Дело религиозной общины с. Горошевцы Заставновского района за 1977–1981 г.г., 11.08.1977–21.08.1981. – 155 арк.

138. Спр. 275. Дело религиозной общины с. Куливцы Заставновского района за 1977–1980 г.г., июль 1977 – 13.06.1980. – 40 арк.

139. Спр. 276. Дело религиозной общины с. Мошанец Кельменецкого района за 1977–1983 г.г., 21.07.1977–22.05.1984. – 154 арк.

140. Спр. 277. Дело религиозной общины с. Новые Драченцы Кицманского района за 1977–1979 г.г., 26.12.1977–07.05.1979. – 16 арк.

141. Спр. 280. Заявления и жалобы духовенства и верующих за 1977–1983 г.г., 10.05.1977–03.06.1983. – 30 арк.

142. Спр. 282. Документы о деятельности церкви и духовенства области (информации, справки и др.), 06.01.1978–26.12.1978. – 286 арк.

143. Спр. 285. Дела религиозных общин сёл Карапчив, Просика, Петричанка, Тарашаны Глыбокского района за 1978–1983 г.г., 22.06.1978–22.06.1983. – 6 арк.

144. Спр. 288. Дело религиозной общины с. Южинец Кицманского района за 1978–1984 г.г., 27.03.1978–02.04.1984. – 130 арк.

145. Спр. 291. Дело религиозных общин с. Ветрянка и Кормань Сокирянского района за 1978–1983 г.г., 12.12.1978–10.02.1983, 16 арк.

146. Спр. 293. Информации и справки о деятельности церкви и духовенства области. Том 1, 03.01.1979–07.08.1979. – 155 арк.

147. Спр. 294. Информации и справки о деятельности церкви и духовенства области. Том 2, 30.08.1979–01.02.1980. – 193 арк.

148. Спр. 295. Документы о результатах использования ранее закрытых культовых зданий за 1979–1980 г.г. (решения, информации, справки и др.), 17.08.1979–01.11.1980. – 124 арк.

149. Спр. 300. Документы о деятельности церкви и духовенства области (информации, справки, сведения и др.), 07.01.1980–10.12.1980. – 185 арк.

150. Спр. 302. Информации и сведения о проделанной работе по осуществлению контроля за соблюдением и применением законодательства о культурах, 22.06.1980–24.02.1981. – 109 арк.

151. Спр. 304. Документы о сносе ранее закрытых культовых зданий (выписки из протоколов, акты, заключения и др.), 08.01.1980–18.06.1981. – 250 арк.

152. Спр. 305. Обзор зарубежных средств массовой информации по вопросу положения католической церкви и остатков униатства в СССР, 11.04.1980. – 15 арк.

153. Спр. 307. Дело религиозной общины с. Новый Серафинец Вижницкого района за 1980–1983 г.г., 12.06.1980–19.07.1983. – 73 арк.

154. Спр. 308. Документы религиозной общины с. Тарнавка Глыбокского района за 1980–1983 г.г., 26.06.1980–10.06.1983. – 129 арк.

155. Спр. 311. Информации и справки о деятельности церкви и духовенства области, 04.01.1981–17.03.1982. – 140 арк.

156. Спр. 313. Документы о результатах сноса и использования ранее закрытых культовых зданий за 1981–1983 г.г. (выписки из протоколов, заключения, информации), 22.05.1981–27.10.1983. – 239 арк.

157. Спр. 314. Дело религиозной общины с. Кальновцы Кицманского района за 1981–1983 г.г., 12.05.1981–19.04.1983. – 20 арк.

158. Спр. 318. Документы о деятельности церкви и духовенства области (информации, справки, сведения и др.), 12.01.1982–17.02.1983. – 252 арк.

159. Спр. 319. Справка о результатах проверки выполнения решения Совета от 28 декабря 1977 г. "О работе аппарата уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров УССР по Черновицкой области с

иностранными религиозными делегациями, духовенством и мерах по усилению борьбы с зарубежной религиозной пропагандой", 26.08.1982. – 5 арк.

160. Спр. 322. Информации и справки о деятельности церкви и духовенства области, о состоянии по соблюдению законодательства о религиозных культах, 17.01.1983–19.03.1984. – 181 арк.

II. Опубліковані документи і матеріали

161. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завітів (пер. Патріарха Філарета за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX століття) (Синодальне видання Російського біблійного товариства. Москва, 2002). – К., 2004. – 1416 с.

162. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І.Г. Білас : у 2 кн. – Книга 2. – К. : "Либідь" – "Військо України", 1994. – 688 с.

163. Буковинські віночки (нові обряди і звичаї). – Ужгород : Карпати, 1966. – 208 с.

164. Голько О. Свідки Єгови – сибірський маршрут. Добірка розповідей та архівних документів, зібраних вченими-архівістами, живими свідками багатьох описаних подій / О. Голько. – Л. : Фаворит, 2002. – 204 с.

165. Законодавство про релігійні культу / за заг. ред. К.З. Литвина, А.І. Пшеничного ; упоряд. В.С. Анджиєвський, П.Д. Пилипенко. – К. : В-во політичної літератури України, 1973. – 261 с.

166. Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви. – М. : Политиздат, 1959. – 119 с.

167. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки [Текст]. – Т. 1 / упор. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2006. – 920 с.

168. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки [Текст]. – Т. 2 / упор. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2006. – 804 с.

169. Мартирологія українських Церков [Текст] : у 4-х т. – Т. 1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упор. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто ; Балтимор : Українське видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1987. – 1207 с.
170. Мартирологія українських Церков: у 4-х т. – Т. 2. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упор. Осип Зінкевич, Тарас Р. Лончина. – Торонто ; Балтимор : Українське видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1985. – 839 с.
171. Материалы XXII съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1961. – 412 с.
172. Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения. Постановление ЦК КПСС // Правда. – 11.XI.1954. – № 315. – С. 3.
173. Одинцов М.И. Архив Совета по делам религиозных культов при СМ СССР (1944–1965): каталог документов / сост. М.И. Одинцов. – М., 1996. – 167 с.
174. Одинцов М.И. Совет министров СССР постановляет: "Выселить навечно!". Сборник документов и материалов о свидетелях Иеговы в Советском Союзе (1951–1985 гг.) / М.И. Одинцов. – М. : Объединение исследователей религии, Арт-Бизнес-Центр, 2002. – 240 с.
175. Организационные правила для вестников царства. – Самиздат, 1952. – 116 с.
176. Открытое письмо № 11 "Госатеистический суд над служителями и членами Всесоюзной церкви верных и свободных Адвентистов седьмого дня". – В-во "Верный свидетель", 1980. – 28 с.

III. Монографії та статті

177. Алексеев В.А. "Штурм небес" отменяется? Критические очерки по истории борьбы с религией в СССР // В.А. Алексеев. – М. : Россия молодая, 1992. – 304 с.

178. Бабинов Ю.А. Государственно-церковные отношения в СССР: история и современность / Ю.А. Бабинов. – Симферополь : Таврия, 1991. – 180 с.
179. Бажан О. Г. Місіонерська діяльність релігійних організацій в молодіжному середовищі в УРСР у середині 1950-х років: погляд радянських спецслужб [Текст] / О. Бажан // Держава і церква в Україні за радянської доби : збірник наукових статей за матеріалами II Всеукраїнської наукової конференції (18–19 жовтня 2007 року). – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 155–162.
180. Бажан О.Г. Державна політика у сфері релігійного життя в Українській РСР наприкінці радянсько-німецької війни [Текст] / О.Г. Бажан // Наукові записки НУКМА. Серія: Історичні науки. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2006. – Том 52. – С. 32–36.
181. Бажан О.Г. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980 рр. / О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк. – К., 2000. – 329 с.
182. Бажан О., Лахно О. Заходи радянських спецслужб з обмеження опозиційного руху в середовищі євангельських християн-баптистів у 1960–1980 рр. / О. Бажан, О. Лахно // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-МГБ. Науковий і документальний журнал. – Київ – Харків, 2010. – № 1(34). – С. 282–300. – 440 с.
183. Балух В. Міжконфесійні конфлікти у Чернівецькій області кінця ХХ – початку ХХІ ст.: причини та способи подолання / В. Балух, І. Луцан // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 2(6). – С. 65–75.
184. Балух В. Стан православ'я в Україні та особливості його розвитку в Західному регіоні / В. Балух // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 1 (5). – С. 42–50.
185. Бандера С. Пляновість революційної боротьби в краю / Степан Бандера // Перспективи української революції. Видання ОУН. – Мюнхен, 1978. – 640 с.
186. Барменков А.И. Свобода совести в СССР // А.И. Барменков. – М. : Мысль, 1986. – 222 с.

187. Беляєв В. Я обвиняю! / В. Беляєв. – М. : Политиздат, 1973. – 160 с.
188. Бережко К. Переслідування свідків Єгови в післявоєнний період (1945–1951 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-МГБ // Науковий і документальний журнал. – Київ – Харків, 2011. – № 2(37). – С. 255–265. – 312 с.
189. Беца С. Союз хреста і долара / С. Беца. – Ужгород, 1959. – 64 с.
190. Бистрицька Е.В. Еволюція політики радянської влади щодо Римо-католицької і Греко-католицької церков у 1939–1948 рр. [Текст] / Е.В. Бистрицька // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Історичне релігієзнавство. – Острог : В-во НаУОА, 2011. – Випуск 4. – С. 32–40.
191. Бистрицька Е.В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.) / Е.В. Бистрицька. – Тернопіль : Видавництво "Підручники і посібники", 2009. – 416 с.
192. Богачевська І. Сучасна релігійна свідомість православних українців: між міфом і ритуалом / І. Богачевська // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 1(5). – С. 5–10.
193. Боєчко В. Нескорена церква / В. Боєчко. – Львів : УХМВМ "Добрий самарянин", 2010. – 493 с.
194. Болдижар М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів / М. Болдижар. – Львів : Вища школа, 1988. – 141 с.
195. Бондарчук П. Особливості мотивації релігійності та здійснення релігійних дій віруючих в УРСР (середина 1940-х – середина 1980-х рр.) [Текст] / П. Бондарчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – № 12. – С. 387–415.
196. Бондарчук П. Позахрамові релігійні дії в житті віруючих України (середина 1940-х – середина 1980-х років) [Текст] / П. Бондарчук // Український історичний збірник. – 2010. – Випуск 13. – С. 39–63.
197. Бондарчук П. Релігійні обряди життєвого циклу в житті населення України (середина 1940-х – середина 1980-х років) [Текст] / П. Бондарчук //

Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Інститут історії України, 2012. – № 17. – С. 95–122.

198. Бондарчук П. Релігійні обряди хрещення, вінчання та поховання в житті населення України (середина 1940-х – середина 1960-х рр.) [Текст] / П. Бондарчук // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – Випуск 12. – С. 233–243.

199. Бондарчук П.М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / П.М. Бондарчук. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 381 с.

200. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989) / Б. Боцюрків. – Львів, 1993. – Ч. I. – С. 113–152.

201. Браславский З.Б. Зловещий альянс (сговор украинских буржуазных националистов и сионистов) / З.Б. Браславский, С.Д. Терентьева // В борьбе с буржуазной идеологией (материалы в помощь лекторам, пропагандистам и другим категориям идеологического актива по вопросам идеологической борьбы и контрпропаганды). – Черновцы, 1987. Выход второй. – 182 с.

202. Буга Є. Протестантизм в українському суспільстві: історія виникнення та специфіка функціонування / Є. Буга // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2012. – № 2(8). – С. 159–164.

203. Буевский А. К проблеме экуменизма [Текст] / А. Буевский // Журнал Московской Патриархии. – 1954. – Январь. – № 1. – С. 74–76.

204. Васильева О.Ю. Русская православная церковь в 1927–1943 годах / О.Ю. Васильева // Вопросы истории. – 1994. – № 4. – С. 35–46.

205. Васильева О.Ю. Русская православная церковь в политике советского государства в 1943–1948 гг. [Электронный ресурс] / О.Ю. Васильева. – М. : Ин-т российской истории РАН, 1999. – Режим доступа : http://krotov.info/spravki/history_bio/21_bio/vasilyeva_o.htm

206. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. Верменич. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.
207. Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР 1917–1968 гг. [Текст] / Э. Винтер // Третья часть трилогии. Россия и папство ; под ред. М.М. Шейнмана ; пер. с нем. З.В. Житомирской, И.Д. Эльвина. – М. : Прогресс, 1977. – 252 с.
208. Вишковський П. Переслідувана церква. Католики України в часи комуністичного режиму / П. Вишковський. – К. : Католицький Медіа-Центр, 2009. – 308 с.
209. Вишковський П. Українсько-Ватиканські відносини в добі СРСР [Текст] / П. Вишковський // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників ; за ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. – К., 2009. – Збірник № 3. – С. 166–169.
210. Вільховий Ю. Державна політика СРСР щодо протестантських конфесій України у 40-х – 50-х роках (євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники та ін.) [Текст] / Ю. Вільховий // Краєзнавство. – 2001. – № 1–4. – С. 191–198.
211. Власовський І. Нарис історії української Православної Церкви / І. Власовський : у 4 т., 5 книгах. – Нью-Йорк – Київ – Бавнд-Брук, 1998. – Т. 3. – С. 307–319.
212. Возний І. Старообрядницька митрополія в Білій Криниці / І. Возний // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2013. – № 3-4 (11-12). – С. 98–108.
213. Возняк С. Уніатство на службі антикомунізму / С. Возняк. – Львів: Вища школа, 1988. – 85 с.
214. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні за радянської доби: політологічний концепт [Текст] / В. Войналович // Держава і церква в Україні за радянської доби :

збірник наукових статей за матеріалами II Всеукраїнської наукової конференції (18–19 жовтня 2007 року). – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 6–15.

215. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс [Текст] / В.А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.

216. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / В.А. Войналович. – К., 2006. – 40 с.

217. Галан Я. Що таке унія? / Я. Галан. – Львів, 1957. – 36 с.

218. Глосарій релігієзнавця / за ред. чл.-кор. НАПНУ В.О. Балуха. – Чернівці : Наші книги, 2013. – 280 с.

219. Глуховский В.С. Краткая история христиан евангельской веры [Текст] / В.С. Глуховский. – К. : Основа, 2006. – 528 с.

220. Горбач С.І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після Другої світової війни (1945–1953 рр.) [Текст] / С.І. Горбач // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 68–76.

221. Григоренко П.Г. Спогади / П.Г. Григоренко. – К. : Україна, 2007. – 662 с.

222. Грушева Т.В. Вплив протестантського фактора на конфесійну ситуацію України в ХХ ст. (історичний аспект) [Текст] / Т.В. Грушева // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – Випуск XVII. – С. 184–192.

223. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради / С. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1970. – 360 с.

224. Данілова І. Державна політика радянської влади щодо протестантських релігійних організацій в Україні у 1945–1955 рр. [Текст] / І. Данілова // Держава і церква в Україні за радянської доби : збірник наукових статей за матеріалами II Всеукраїнської наукової конференції (18–19 жовтня 2007 року). – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 202–208.

225. Данілова І. Комуністична ідеологія і боротьба з протестантизмом у післявоєнній Україні (середина 1940-х – 1950-ті рр.) [Текст] / І. Данілова // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – Випуск 14. – С. 194–205.

226. Данілова І. Взаємини радянської влади та протестантських релігійних організацій у післявоєнний період (1945–1955 рр.) в українській та зарубіжній історіографії [Електронний ресурс] / І.Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 2007. – Випуск 12. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdp_u_ist/2007_12/sekcii/sekcija%204/vzaemunu%20radyanskoj%20vladu.pdf

227. Дмитрук К. Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції / К. Дмитрук. – Львів : Каменяр, 1981. – 328 с.

228. Добричев В. У тіні святого Юра / В. Добричев. – Львів : Каменяр, 1970. – 214 с.

229. Докаш В. Релігійна мережа Буковини в її інституційних виявах / В. Докаш, О. Докаш // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 1(5). – С. 102–108.

230. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) [Текст] / В. Є. Єленський. – К. : Знання, 1998. – 72 с.

231. Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні [Текст] // В.Є. Єленський. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с.

232. Єленський В.С. Релігія. Церква. Молодь / В.С. Єленський, В.П. Перенебесюк. – К. : АЛД, 1996. – 160 с.

233. Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття [Текст] / М. Жукалюк. – К. : Джерело життя, 2009. – 544 с.

234. Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине [Текст] / Н. Жукалюк, В. Любашенко. – К. : Джерело життя, 2003. – 320 с.
235. Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны / В. Заватски. – М. : ИЦ-Гарант, 1995. – 559 с.
236. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття / С.І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
237. Зуев Ю.П. Церковь в политизированном обществе (ситуация в СССР конца 80-х – начала 90-х гг.) / Ю.П. Зуев // Религия, общество и государство в XX в. Материалы конференции. – М. : Институт истории СССР, 1991. – С. 31–35.
238. Извещение Всесоюзного Совета евангельских христиан и баптистов // Братский вестник. Журнал Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов. – М., 1945. – № 2. – С. 1.
239. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К. : Світ знань, 1996–2002. – Т. 4: Католицизм ; за ред. П. Яроцького. – 2001. – 598 с.
240. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К. : Український Центр духовної культури, 1996–1999. – Т. 3: Православ'я в Україні / за ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 560 с.
241. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. [Текст] / за ред. А. Колодного, П. Яроцького. – Т. 5: Протестантизм. – К. : Світ знань, 2002. – 424 с.
242. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. [Текст] / за ред. А. Колодного, П. Яроцького. – Т. 6: Пізній протестантизм. – К. : Видавець С. Сурма, 2008. – 632 с.
243. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. [Текст] / за ред. А. Колодного. – Т. 7: Релігійні меншини України. – К. : Українська асоціація релігієзнавців, 2011. – 600 с.

244. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. [Текст] / за ред. А. Колодного. – Т. 8: Нові релігії України. – К. : Українська асоціація релігієзнавців, 2011. – 828 с.
245. Клімов В. Уніатство – запеклий ворог української культури // В. Клімов. – К. : Знання, 1981. – 46 с.
246. Ковальський Я.В. Папы и папство/ Я.В. Ковальський. – М. : Политиздат, 1991. – 236 с.
247. Красников Н.П. Социально-этические воззрения русского православия в XX веке [Текст] / Н.П. Красников. – К. : Вища школа, 1988. – 179 с.
248. Куроедов В.А. Религия и церковь в советском обществе [Текст] // В.А. Куроедов ; 2-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1984. – 256 с.
249. Лешан В.И. Лики христианского сектантства // В.И. Лешан. – К. : Издательство политической литературы, 1968. – 208 с.
250. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – К. : Рада, 1995. – 96 с.
251. Липківський В., митрополит. Історія Української православної церкви. Розділ 7: Відродження Української церкви / В. Липківський. – Канада – Вінніпег, 1961. – 182 с.
252. Лисенко О.Є. Держава і релігійні конфесії в Україні (1943–1945 рр.) [Текст] / О.Є. Лисенко // Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст. : збірник наукових праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора ; відп. ред. В.А. Смолій ; у 2-х т. – К. : Інститут історії України, 2004. – Т. 2. – С. 155–209.
253. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 [Текст] // О.Є. Лисенко. – К., 1998. – 404 с.
254. Луцан І. Церковно-релігійне життя на Буковині у 40–50 роки XX століття: стан і проблеми самозбереження / І. Луцан // Богословський вісник. – Чернівці : Рута, 2008. – № 7. – С. 101–121.

255. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні [Текст] : курс лекцій / В.І. Любащенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
256. Марниченко Г. Політика держави щодо релігії та віруючих у другій половині 40 – на початку 60 рр. ХХ ст. / Г. Марниченко // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2010. – № 1(3). – С. 89–93. – 238 с.
257. Меркатун І. Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні / І. Меркатун // Український історичний журнал. – 1991. – № 10. – С. 70–76.
258. Мизак Н. Боротьба "катакомбної" греко-католицької церкви за легалізацію пастирської діяльності у 1946–1989 рр. / Н. Мизак // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 1(5). – С. 77–86.
259. Митрополит Іларіон. Українська церква / Іван Огієнко. Нариси з історії української православної церкви (у двох томах). – Вінніпег, 1982. – 366 с.
260. Мицель М. Общины иудейского вероисповедования в Украине (Киев, Львов: 1945–1981 гг.) [Електронний ресурс] / М. Мицель. – К. : Бібліотека інституту іудаїки, 1998. – Режим доступу : <http://www.judaica.kiev.ua/mizel.htm>
261. Мицкевич А.И. Фонд мира / А.И. Мицкевич // Братский вестник. – Издание Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов. – 1973. – № 3. – С. 9–12.
262. Мокієнко М. Трансформація суспільно-політичних поглядів євангельських християн-баптистів в Україні (ХХ – ХХІ ст.) / М. Мокієнко // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2013. – № 2(10). – С. 45–52.
263. Нарис історії української автокефальної православної церкви у Великій Британії 1947–1987. – Лондон, 1988. – 616 с.
264. Одинцов М.И. Евангельское движение в Советском Союзе: трудности возрождения и внутренние противоречия, отношения с государством. 1944–1955 гг. [Електронний ресурс] / М.И. Одинцов // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты. Сборник статей. – М. :

Российское объединение исследователей религии, 2006. – Выпуск 3. – С. 184–223. – Режим доступа : <http://www.rusoir.ru/president/works/196/>

265. Одинцов М.И. Совет по делам религиозных культов при СНК СССР в 1944–1945 гг.: обязанности и сфера компетенции, организационная структура и основные направления деятельности [Электронный ресурс] / М.И. Одинцов // Сборник докладов и материалов международных, общероссийских и межрегиональных научно-практических семинаров и конференций (2004–2005 гг.). – М. : Российское объединение исследователей религии, 2005. – Выпуск 2. – С. 382–403. – Режим доступа : <http://www.rusoir.ru/president/works/186/>

266. Ожеван Н.А. Культура как сфера идеологического противоборства // В борьбе с буржуазной идеологией (материалы в помощь лекторам, пропагандистам и другим категориям идеологического актива по вопросам идеологической борьбы и контрпропаганды) // Н.А. Ожеван, Л.М. Гавришко. – Черновцы, 1987. – Выпуск второй. – 182 с.

267. Онищенко А.С. Союз хреста і свастики / А.С. Онищенко. – К., 1962. – 48 с.

268. Парасей А.Ф. "Бедная, бросаемая бурей..." [Текст] / А.Ф. Парасей, Н.А. Жукалюк // Исторические очерки к 110-летию юбилея Церкви адвентистов седьмого дня в Украине. – К. : Джерело життя, 1997. – 340 с.

269. Пащенко В. Політичний курс партії і держави щодо православної церкви. 1943–1945 роки [Текст] / В. Пащенко // Держава і церква в Україні за радянської доби : збірник наукових статей за матеріалами II Всеукраїнської наукової конференції (18–19 жовтня 2007 року). – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 94–104.

270. Пащенко В. Православ'я в новій історії України / Володимир Пащенко. – Полтава, 1997. – 354 с.; Ч. 2. – Полтава, 2001. – 736 с.

271. Посельский А.К. Подрывная пропаганда империализма: сущность, основные черты и формы / А.К. Посельский, С.В. Силин // В борьбе с буржуазной идеологией (материалы в помощь лекторам, пропагандистам и

другим категориям идеологического актива по вопросам идеологической борьбы и контрпропаганды). – Черновцы, 1987. – Выпуск второй. – 182 с.

272. Потапов И. Обзор церковной жизни за 1953 год [Текст] / И. Потапов // Журнал Московской Патриархии. – 1954. – Январь. – № 1. – С. 10–20.

273. Похилевич Д.Л. Уніатська Церква – ворог українського народу / Д. Похилевич. – Львів, 1960. – 84 с.

274. Савинский С.Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917–1967) [Текст] // С.Н. Савинский. – Часть II. – СПб : Библия для всех, 2001. – 440 с.

275. Саган О.Н. Національні прояви православ'я: український аспект / О.Н. Саган ; НАН України. Відділ релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Світ знань, 2001. – 256 с.

276. Саламаха І. П'ятидесятники України в післявоєнні роки (1945–1948 рр.) [Текст] / І. Саламаха // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Історичне релігієзнавство. – Острог : В-во НаУОА, 2009. – Випуск 1. – С. 207–227.

277. Санніков С. Християни і політика / С. Санніков // Журнал Християнського навчально-дослідного центру "Реаліс", 2005. Зима. – С. 16–17.

278. Свідки Єгови. Брошура "Організаційні правила для вісників царства", видані 1945 р. – Переклад з румунської (рукопис). – 1952. – 116 с.

279. Складнев М.И. Социально-этические воззрения евангельских христиан-баптистов : автореф. дис. канд. философ. Наук : спец. 09.00.11 / М.И. Складнев. – М., 1991. – 21 с.

280. Становище Української Католицької церкви в Україні 1979–1980 рр. // Мартирологія. Українська католицька церква. Документи і матеріали. – Торонто – Балтимор : Християнський самвидав України, 1985. – С. 707–725.

281. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) [Текст] : монографія / Н.Г. Стоколос. – Рівне : РІС КСУ – ППФ "Ліста-М", 2003. – 480 с.

282. Стоцький Я. Держава і релігія в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1953 років [Текст] : монографія / Я. Стоцький. – К. : ФАДА ЛТД, 2008. – 510 с.
283. Тамборра А. Католическая церковь и русское православие. Два века противостояния и диалога [Текст] / А. Тамборра. – М. : Библейско-богословский институт Св. апостола Андрея, 2007. – 631 с.
284. Тельман І. Кладовище таємниць на Ватиканському горбі / І. Тельман. – К., 1960. – 55 с.
285. Український вісник. Релігійна хроніка [передрук з самвидавського журналу з України] : Громадський літературно-художній та суспільно-політичний журнал. – К. : Смолоскип, 1988. – Випуски 7, 8, 9, 10. – С. 572–578.
286. Федотов А. Русская православная церковь в 1943–2000 гг.: внутрицерковная жизнь, взаимоотношения с государством и обществом [Электронный ресурс] / А. Федотов. – Режим доступа : <http://www.krotov.info/history/20/1990/ivanovo-00.htm>
287. Федотов А.А. Русская православная церковь в 1943–2000 гг.: внутрицерковная жизнь, взаимоотношения с государством и обществом (по материалам Центральной России) [Текст] : автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 "Отечественная история" / А.А. Федотов. – Иваново, 2009. – 48 с.
288. Филипович Л. Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти / Л. Филипович // Релігія та соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 2(6). – С. 76–81.
289. Чернописьский Д.С. Життя віруючих Буковини 1914–1994 // Д.С. Чернописьский. – Рівне : Християнський благодійний видавничий фонд, 1995. – 128 с.
290. Чеховський І. Чернівці – ковчег під вітрилами толерантності / І. Чеховський. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – 116 с.
291. Чеховський І. Чернівці – місто зустрічі культур і релігій / І. Чеховський. – Чернівці : Місто, 2009. – 208 с.

292. Чумаченко Т.А. Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг. [Текст] / Т.А. Чумаченко. – М. : АИРО-XX, 1999. – 248 с.
293. Швець Л. Про деякі форми антицерковної боротьби місцевих органів влади в середині 1940-х рр. [Текст] / Л. Швець // Історія релігій в Україні: науковий щорічник ; за ред. Т. Вишневської. – Книга 1. – Львів : Логос, 2009. – С. 969–974.
294. Шерстюк І. Протестантські конфесії в Україні у повоєнний період: інтеграційний аспект (євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники) [Текст] / І. Шерстюк // Історія релігій в Україні: науковий щорічник ; за ред. Т. Вишневської. – Книга 1. – Львів : Логос, 2009. – С. 661–667.
295. Яремчук С. Православна Церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини) / С. Яремчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 352 с.
296. Conquest R. Religion in the U.S.S.R. (Soviet Studies) [Text] / R. Conquest. – Westport : Praeger, 1968. – 136 p.
297. Hayward M. Religion and the Soviet State: A Dilemma of Power [Text] / M. Hayward, W.C. Fletcher. – Westport : Praeger, 1969. – 200 p.
298. Kolarz W. Religion in the Soviet Union [Text] / W. Kolarz. – London : Magmillan&GO LTD, 1961. – 521 p.
299. Lane C. Christian Religion in Soviet: A Sociological Study / C. Lane. – New York : SUNY Press, 1978. – 256 p.
300. Spinka M. The Church in Soviet Russia [Text] / M. Spinka. – New York : Oxford University Press, 1956. – 179 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Церква у с. Макарівка Кельменецького р-ну,
знищена у зв'язку із затопленням водами Новодністровської ГЕС

[151, арк. 138]

Церква у с. Оселівка Кельменецького р-ну. Сплюндрована, майно знищено.
Фото 1980 р.

[151, арк.148]

ДОДАТОК Б

Руїни церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Вижниці. Фото 1962 р.

[151, арк. 8]

Каплиця у с. Велике Вижницького р-ну, розібрана.
Фото 1980 р.

[151, арк. 27]

ДОДАТОК В

Церква у с. Дарабани Хотинського р-ну. Фото під час перебудови
на сільський будинок культури

[151, арк. 63]

Руїни церкви у с. Могилівка Герцаївського р-ну. Фото 1979 р.

[151, арк. 93]

ДОДАТОК Д

Церква у с. Вахнівці Вижницького р-ну, зачинена і сплюндрована у 60-х рр. XX ст.

[151, арк. 40]

Церква у с. Хряцка Герцаївського р-ну. Побудована 1780 р.
Запланована на матеріал для опалення кормокухні тваринницької ферми колгоспу у 60-х рр. XX ст.

[70, арк. 38]

ДОДАТОК Е

Церква в с. Межиріччя Сторожинецького р-ну. Побудована 1910 р. З 1960 р. використовувалась колгоспом під зерноховище й підлягала знесенню у зв'язку з недоцільністю ремонту

[94, арк. 166]

Лютеранська церква в м. Сторожинець. Побудована у 1912 р. У 1955 р. віддана під спортзал дитячої юнацької спортивної школи

[94, арк. 170]

ДОДАТОК Ж

Церква в с. Поляна Глибоцького р-ну. Побудована 1618 р. Сплюндрована і віддана місцевому колгоспу під зерносклад у 60-х рр. XX ст.

[70, арк. 40]

Церква у с. Чортория Кіцманського р-ну. Побудована у 1794 р. Запланована під будівельний матеріал для місцевого колгоспу у 60-х рр. XX ст.

[70, арк. 144]

ДОДАТОК 3

Церква у с. П'ядиківці Кіцманського р-ну. Побудована в 1820 р. Віддана місцевому колгоспу "Ленінський шлях" під зерносховище. Фото 1962 р.

[70, арк. 152]

Церква Святого Миколая в с. Берегомет Кіцманського р-ну.
Побудована 1786 р. Запланована під будівельний матеріал для медпункту
у 60-х рр. XX ст.

[70, арк. 154]

ДОДАТОК К

Греко-католицька церква в смт Путила. Розібрана, майно знищено у 60-х рр. XX ст.

[151, арк. 229]

Церква у с. Пригородок Хотинського р-ну. Зачинена, майно знищено у 60-х рр. XX ст.

[151, арк. 244]

ДОДАТОК Л

Церква у с. Драчинці Кіцманського р-ну. Зачинена, майно знищено у 60-х рр. ХХ ст.

[151, арк. 160]

Каплиця на хуторі Паркулина Путильського р-ну, розібрана у 60-х рр. ХХ ст.

[151, арк. 198]

ДОДАТОК М

Церква у с. Кальнівці Кіцманського р-ну. Зачинена, майно пограбовано
у 60-х рр. XX ст.

[148, арк. 68]

Церква у с. Нові Драчинці Кіцманського р-ну. Зачинена, майно пограбовано
у 60-х рр. XX ст.

[148, арк. 70]

ДОДАТОК Н

Церква у с. Гаврилівці Кіцманського р-ну. Зачинена, майно пограбоване у 60-х рр. XX ст.

[148, арк. 66]

Церква у с. Діброва Кіцманського р-ну. Зачинена, майно пограбовано у 60-х рр. XX ст.

[148, арк. 67]

ДОДАТОК П

Церква у с. Біла Кіцманського р-ну. Зачинена, майно пограбовано
у 60-х рр. XX ст.

[148, арк. 64]

Церква у смт Берегомет Вижницького р-ну. Зачинена, майно пограбовано
у 60-х рр. XX ст.

[148, арк. 65]

ДОДАТОК Р

Католицька каплиця в с. Топорівці Новоселицького р-ну. Побудована 1911 р.
З 1960 р. використовувалась колгоспом ім. Леніна під зерносховище

[94, арк.174]

Церква у с. Рідківці Новоселицького р-ну. Побудована 1924 р. В 1962 р.
місцевому колгоспу доручено знищити святиню

[94, арк.182]

ДОДАТОК С

Місцеві жителі нелегально моляться на Анніній горі біля м. Вашківці
у 60-х рр. XX ст.

[125, арк. 132, 134]

ДОДАТОК Т

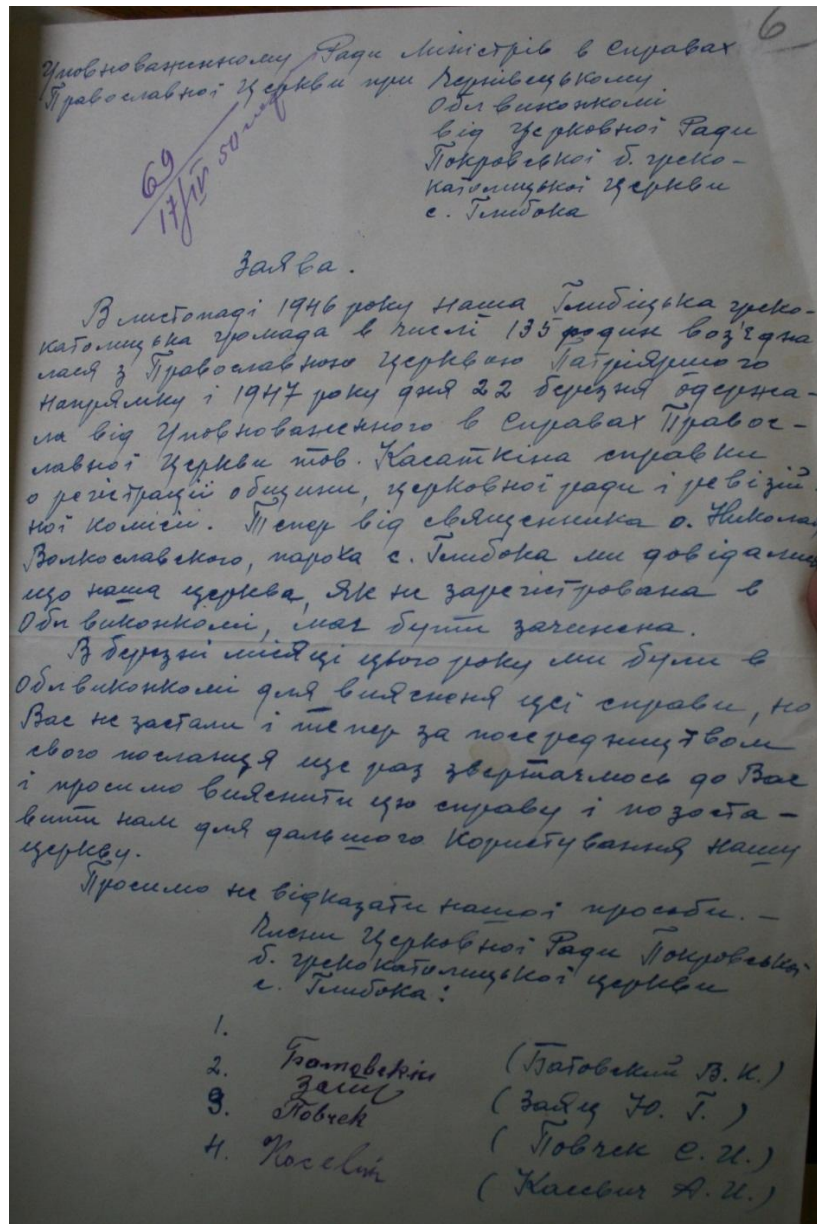
Православна церква с. Дарабани Хотинського р-ну, переобладнана під клуб у 60-х рр. XX ст.

[151, арк. 248]

ДОДАТОК У

Заява членів двадцятки УГКЦ смт Глибока з проханням дозволити
молитися у церкві

[65, арк. 6]

ДОДАТОК Ф

Скарга священника Гулея М.Г. на ганебні дії радянської влади

134-9
4 листопада 1952 г. 46

До

Уповноваженого Ради в справах
православної церкви при Раді Міністрів СРСР
по Черновецькій області тов. Проценка

Я, Гулей Николай Георгиевич священник,
помічник при благочинному Вишницького району,
житель села Черногузи, маю честь донести до
Вас таку,

Скаргу:

Дня 17го травня 1952 околo 8^{ої} години в
вечера прийшли до мене в хату, в справі перед
плати держ. позички, чотири чоловіки з міст
Вишницької п'яні, незнакомі мені очевидно рай-
онні інтєвисти в тому числі один знайомий
по сфамілі Гончаренко редактор Вишницької
районної газети "Верховини".

Вони прийшли до мене без сілської акти-
ви що був призначений в справі зберанги по-
зички. Вони раніш за все кинулись на
привязану мою собаку, мутивши її так
довго доки не замурили її на смерть, вса-
дивши в горло їй митра папки.

Я старався не допустити цього але
в відповідь на це тов. Гончаренко винув ре-
вольвер із кармана, сказавши до мене, як то
жалько собаки, то я і тебе забью як собаку,
а кишки твої намотаю на руку ти сукаєшся.

Після того вони увійшли самоправно
в хату, в хаті стали перевертати мої речі

казали отворити шафку і сундук вимагаючи гроший на позичку. Як сказав до них мені, що ви хочете від мене, я примушено туди поїхав і гроші на 1000 руб. давши одночасно 375 руб. решту внесу як зароблю потім. Вони дали і зараз давай всі гроші, як ні то мені тебе душу возмем. Вони називали мене пророком Бандерівським, та іншими брідними словами. Як також силували мене від свещенства. Після всього того забрав мене в сім'ю. Тут оден з них забив мене в маленьку кімнату загасив лампу, і з палкою у руках крикнув на мене будуть гроші, я повів що зараз не маю і я почав плакати і крикати тоді увійшли два мушкетери і ковий спитали його як так береш, я сказав знаю що сей чоловік хоче зі мною робити загасив лампу і з буквою надійною змусив мене може мене убити як мого собаку. Тоді він сказав до мене іди до дому і дві години принеси гроші в противній річці я прийду до тебе і забью тебе, ти кричав. Так закінчилися знущання і дібною підгас зберу позичку.

Про це я подав скаргу докладно в описавши в ній, на імені райовного прокурора мій місячний заробіток виносить загалом 300 руб. так що таке незаконне нагартелство 1000 руб. є зовсім недопустиме. До сих пір я вніс 500 руб. а більше в силах виповнити. Переконайте про це тов. Процентно зробити всі можливі збитки зникати з життям.

свщениками не лише не (було) повторилося
але щоб винувники були призначені до від-
повідальності.

з пошаною свщеник
Оудей Николай Георгиев

Чорногузи 30/5 1952

[67, арк. 46-47]

ДОДАТОК Ц

Заява церковної громади УГКЦ м. Чернівці
з проханням повернути їм конфісковану землю

61

УПОВНОВАЖЕНОМУ СОВЕТА ПО ДЕЛАМ РУССКОЙ ПРА-
ВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР,
г.К.И.Е.В.

Удостоверенный Религиозно-просветительский
Церкви при Совете Министров УССР
по № 4/100 Р

15. Видный № 825
Служба 1953 г.

Церковного Совета Успенской церкви
в городе Черновицах, ул.Русская
№ 30.

З А Я В Л Е Н И Е.

При Успенской церкви в городе Черновицах, находящаяся
по ул.Русской № 30.находится земельный участок площадью
в 3349 кв.м.До 1950 года церковь пользовалась большей
площадью земли, но решением Герсовета № 291 от 22 марта
1950 года площадь размером около 0,07 га передана Чер-
новицкому Виткомбинату, а решением того же Герсовета от
23 мая 1951 года за № 762 площадь размером 1500 кв.м.
передана детскому саду № 3.Оставшийся участок размером
в 3349 кв.м.по сегодняшний день находился в ведении цер-
ковного совета, который оплачивал все причитавшиеся с него
государственные налоги, а доход с него употреблял на ве-
дении церкви.На этом участке находится сад.

11 августа с.г.церковный совет получил письмо от ди-
ректора Швейной Фабрики в г.Черновицах № от 4 августа
с.г. за № 511 которым стало известно, что упо-
мянутый участок земли, решением Герсовета передается фабри-
ке под строительство детского сада.В упомянутом письме, копию ко-
торого при сем прилагаем, не указано, когда состоялось ре-
шение Герсовета и за каким №, а также допущена неточность
в том смысле, что решение принято якобы с нашего согласия,

в те время, как церковный совет никто об этом не спрашивал и мы не получения названного письма ничего не знали о состоявшемся решении Герсовета.

Успенская церковь в городе Черновцах занимает особое положение среди других городских церквей, т.к. это бывшая униатская церковь, соединившаяся с православной церковью в 1945 году. Не смотря одна на состоявшееся воссоединение, часть бывших прихожан осталась этнически девельна и отошла в рим. католический костел и до сих пор всячески старается вредить нормальному течению приходской жизни, употребляя для этого всяческие аргументы, и стараясь отвлечь в костел оставшиеся при церкви прихожан. Между прочим и упомянутые выше передачи земли другим организациям были использованы в качестве аргумента во вред нашей церковной жизни. Наши надобрежелатели распространяли слухи, что если бы мы не воссоединились с православием, то у нас и не забрали бы земли. Последняя передача земли, без оставления даже минимума огорода для церкви даст еще один козырь в пользу наших надобрежелателей.

В связи с вышеизложенным церковный совет просит Вас Товарищ Уполномоченный воздействовать на Герсовет г. Черновца в смысле пересмотра им своего решения, содержания и номера которого мы даже не знаем и оставления в ведении церкви упомянутого выше участка земли.

Обращаем непосредственно к Вам т.к. Уполномоченный по Черновицкой обл. № 10. IX. находится в отлучке, а фабрика уже хочет приступить к строительству.

г. Черновицы, 12 августа 1953 года.

Члены Церковного Совета: *Левкович* /ЛЕВКОВИЧ/
Скряпич /СКРЯПИЧ/
Дуб /ДУБ/